

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

KERESZTESEKBŐL LÁZADÓK

Tanulmányok 1514 Magyarországról

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

TARTALOM

Előszó (RÁCZ GYÖRGY)	7
NÓGRÁDY ÁRPÁD: „Az elakadt fejlődés”	11
A kilenced-tézis, telekpusztásodás és a falunál előnyösebben adózó mezőváros tétele	12
Röviden a kilencedről, néhány adat és Nova mezőváros esete	14
A telekpusztásodás új tézise és egy unikális forrás: Vasvár oppidum bérlői 1472-ben	16
A Kanizsaiak urbáriumpárjai – gyarapodó jobbágyság a középkor végén?	20
C. TÓTH NORBERT: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig	31
Eddigi képünk az 1514. április végéig történt eseményekről	32
Mikorra és hová hívták össze az országgyűlést?	33
Az országgyűlés résztvevői	38
A márciusi országgyűlés	54
Utószó	71
Függelék	73
C. TÓTH NORBERT: Az apátfalvi–nagylaki csata. A keresztes főszereg útja	
Pesttől Nagylakig	81
A keresztes sereg vezetője	83
A keresztesek útvonala	85
Az apátfalvi átkelés okai	90
A szemben álló felek létszáma	91
A(z) apátfalvi–nagylaki csata rekonstrukciója	97
NEUMANN TIBOR: Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború	103
A bulgáriai hadjárat	105
A keresztesek Erdély kapujában	118
Készülődés az enyedi táborban	126
A szamosfalvi csata	134
Temesvár felé	142
Várad felé	145
A történet vége: Lőrinc pap elfogatása és kivégzése	149
A rekonstrukció rövid foglalata	151

LAKATOS BÁLINT: Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben	
a parasztháború eseményeiről	155
A külföldi források csoportosítása	157
Értesülések és események 1514. április–november	179
A röplapoktól a történetírókig: hírből narratíva	208
Függelék	213
VARGA SZABOLCS: Szlavónia 1514-ben	219
A bulla kihirdetése	221
A hadjárat célja	223
A szlavóniai események	227
Kitekintés	231
HORVÁTH RICHÁRD: Legendás várak nyomában.	
Várak a Dózsa-parasztháborúban	235
Egy kis önigazolás	235
Törvénycikk a nemesek várainról	238
Várak és ostromaik a kései középkorban	239
Várak a parasztháborúban	243
Várak és uraik a parasztháború idején	267
MIKÓ GÁBOR: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés	
törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata	271
Bevezetés	271
Kiadott források	275
Egy ismeretlen forrás: az országgyűlési dekrétum	
eredeti változata	280
A törvényhozás eseményei az országgyűlés	
zárultát követően	289
Függelék	293
MIKÓ GÁBOR: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló	
király 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában	319
Kutatástörténeti áttekintés	321
Az országgyűlés forrásainak tanúsága	325
Összegzés	331
PÉTERFI BENCE: Az 1515. évi belső-ausztriai parasztháború	
és magyarországi kapcsolatai	333
Előzmények és lehetséges okok	337
Kísérletek a katonai konfliktus elkerülésére	343
A belháború elkerülhetetlen	348
Magyarok a láthatáron?	353
Függelék	363

LAKATOS BÁLINT

Hírek Magyarországról

Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről*

Amikor a Dózsa-féle parasztháborúról beszélünk, a késő középkori Magyar Királyság történetének egy alapvetően *belpolitikai* eseménysorára gondolunk. Bár a tumultus egy külső kezdeményezésre megindított keresztes hadjáratból¹ fejlődött ki, számottevő külpolitikai hatása *nem volt* – talán az augusztus végén megérkező, eredetileg a király által segítségül hívott cseh hadat leszámítva. Nem változtatta meg a Magyar Királyság diplomáciai mozgásterét és az európai rendszerben elfoglalt helyét, nem hozott változást a magyar-oszmán viszonyban és határvédelmi politikában sem,² és komoly hazai társadalmi következményei ellenére csupán múló nyomokat hagyott az európai közvéleményben.

Mégis ezek a „múló nyomok” számunkra utólag felértékelődnek, mert a hazai események rekonstrukciójához a források szűkössége miatt ismernünk és használnunk kell a külföldi értesülések adatait is.³ A *belpolitikai rekonstrukcióra való törekvés* viszont azzal is együtt jár, hogy e külső források csak annyiban érdekesek, amennyiben felhasználhatók a parasztháború nagy összképéhez – ahogy ezt a parasztháborúról szóló, mindmáig legrészletesebbnek számító monográfiában is láthatjuk.⁴ Sokatmondó az is, hogy a Barta Gábor által

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievistikai Kutatócsoportjának tudományos munkatársa. – A tanulmány megírásához nyújtott segítségéért és tanácsaiért e helyütt szeretnék köszönetet mondani Domokos Györgynek, Kovács Eszternek, Mikó Gábornak, Nógrády Árpádnak, Péterfi Bencének, Skorka Renátának, C. Tóth Norbertnek, illetve Véber Jánosnak. Köszönöm továbbá Bárány Attilának, Botlik Richárdnak és Tringli Istvánnak, hogy az általuk feltárt forrásokat önzetlenül rendelkezésemre bocsátották.

1 Vö. *Carl Göllner*: Zur Problematik der Kreuzzüge und Türkenkriege im 16. Jahrhundert. *Revue des études sud-est européennes* 13. (1975) 108–110.; legújabban *Paul Srodecki*: Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Baollwerksrhetorik in östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit. (Historische Studien 508.) Husum 2015. 262–265., néhány pontatlansággal.

2 *Szakály Ferenc*: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsa Ferenc, Szakály Ferenc. Bp., 1986. 44., 48.

3 Vö. *Szűcs Jenő*: Dózsa parasztháborújának ideológiája. *Valóság* 15. (1972) 11: 12–39. A forrástípusokat csoportosítja és „rangsorolja”: 12–17., ebből különösen 14–15.

4 *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal*: *Parasztháború 1514-ben*. Bp. 1973. (Fekete Nagy kéziratát Barta dolgozta át és egészítette ki, tehát a kötet jobbára az ő munkája.)

még kéziratos formájában idézett parasztháború-okmánytárból a kötet szerkesztői végül kihagytak több, az eseményekhez megítélésük szerint nem kapcsolódó (leginkább cseh) forrást,⁵ illetve bizonyos esetekben, például a velenicei, római, ferrarai követjelentések levélsorozataiból csupán egyes jelentéseknek rövid vonatkozó részletét vagy mindössze tartalmi összefoglalóját közölték.⁶ Bár természetüknél fogva ezek az értesülések szórványadatok, de eredeti összefüggésrendszerből való kiemelésük csalóka: más fénytörésbe helyezi és óhatatlanul felnagyítja azt, hogy az értesülések mennyire voltak fontosak vagy érdekesek lejegyzőik, illetve címzettjeik számára, ugyanakkor elfedi, hogy a pontatlanságok és tévedések milyen körülményeknek köszönhetőek.

Az alábbiakban ezeket a külföldi értesítéseket – tehát a magyarországi eseményekkel kapcsolatos, de más országok politikai vezetőit vagy tágabb közösségét tájékoztató, leginkább diplomáciai, kisebb részt egyéb csatornákon keresztül továbbított dokumentumokat, illetve ezek adatait – *saját összefüggésükbe visszahelyezve* igyekszem bemutatni. Bár legnagyobb részét ismert és a parasztháború okmánytárában is közölt forrásokról van szó, így a vizsgálódás lehetőségei más témák vagy időszakok kutatásához képest számottevően jobbak, teljes forrásfeltártságról még így sem beszélhetünk. (Az az 1970-es évek tudománypolitikai körülményeinek felületes ismeretében is feltűnő, hogy az osztrák és német területek forrásai, I. Miksa német-római császár kormányzatának a magyar ügyekkel kapcsolatos reakciói milyen mértékig kimaradtak mind Barta monográfiájából, mind az okmánytárban szereplő dokumentumokból.) Ezért az eddig ismert adatok mellé újabb forrásokat is állíthatunk: részint több olyan darabot, amelyeket kihagytak vagy kimaradtak a korábbi gyűjtésekből, más-

5 A Barta által csak OT + keltezés formában idézett tételek közül a következő jegyzetben idézett okmánytárból kimaradt pl. 1514. ápr. 13. Sternberg (Ladislav ze Šternberka) cseh kancellár levele egy cseh úrhoz arról, hogy nincs béke a törökkel (DF 289360.; idézi Barta G.–*Fekete Nagy A.: Parasztháború* 30–31., 305.); máj. 8. ugyanő levele Budáról, a keresztetek gyülekezőnek Pest alatt (DF 289368. Pernštejn-leveleskönyv, p. 25–26. [fol. 13r–v], idézi Barta G.–*Fekete Nagy A.: Parasztháború* 69., 71., 309., 310.); jún. 3. római értesülés szerint Miksa császár megengedi a bulla kihirdetését, idézi Barta G.–*Fekete Nagy A.: Parasztháború* 60., 308., ez valójában elírás júl. 3. helyett, és tartalmi félreértés lehet (Pietro Lando levelében gyakorlatilag ennek ellenkezője szerepel, lásd alább).

6 Monumenta rusticorum in Hungariam rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Nagy Fekete. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redigit Geisa Érszegi. Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) (a továbbiakban: Mon. rust.) 141. (nr. 103.), 145. (nr. 105.), 150–151. (nr. 112.), 171–172. (nr. 135.), 173. (nr. 138–139.), 174. (nr. 140.), 176. (nr. 143.), 199. (nr. 167.), 200. (nr. 171.); csak tartalmi összefoglaló, kivonat, pl. 171. (nr. 134.), 223. (nr. 184.), 287. (nr. 207.) – Az itáliai források fényképei ráadásul még a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) Diplomatikai Fényképgyűjteményébe (DF) sem kerültek be, annak ellenére, hogy már az 1950-es, 1960-as években lefilmezték őket a magyar fél számára, vö. Borsa Iván: A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményei 1882–1982. Levéltári Közlemények 53. (1982) 10. (Az okmánytár szerkesztői egyébként következetesen mellőzték a kötet szerkesztésével egyidejűleg felállított DF jelzeteinek feltüntetését, az eredeti levéltári jelzetek pedig több esetben hiányosak, pontatlanok.)

részt – kollégáim szívességéből is – néhány újonnan feltárt dokumentumot. Összesen 121 tételről van szó a röplapokon és naplófeljegyzéseken kívül az 1514 áprilisa és november vége közötti időszakból.⁷

Az összefüggések megismeréséhez szükséges, hogy a forrásokat előbb formai szempontból csoportosítsam, majd a szereplők, illetve a küldők és címzettek szerint vegyem számba. Az így megrajzolt földrajzi térbe és politikai környezetbe lehet azután elhelyezni az értesítéseket, és az események tükrében számot vetni velük. Bár az információáramlást, a hírhálózatot részleteiben utólag nem lehet rekonstruálni annak szóbeli vetülete és az alig-alig feltárható informális személyi kapcsolatok miatt, de „az üzenetforgalom csomópontjait, az erős és gyenge kötéseket, az irányokat és a sűrűségeket”⁸ igen. Munkám nem elsősorban információtörténeti tanulmány, mert nem ennek a hálózatnak a feltárása az elsődleges célom,⁹ hanem az ebben a viszonyrendszerben keletkezett források értékelése. Nem mindegy ugyanis, hogy meg tudjuk-e állapítani egy-egy értesülés keletkezési körülményeit, és tisztában vagyunk-e azzal, hogy adataik mennyire megbízhatóak.

A külföldi források csoportosítása

Formai jellemzők

Formai szempontból a külföldi források alapvetően két csoportra oszthatók: *levelezésekre* (hivatalos diplomáciai, illetve magánlevelek) és *nyomtatott röplapokra*. Érintőlegesen, csak kiegészítő jelleggel veszem figyelembe egy harmadik forráscsoport, a *naplóbejegyzések* adatait. Ezek Johannes Cuspinianus bécsi humanista és császári követ naplójában, illetve Jeroným z Hradeší-

7 Ezek tételes felsorolásától eltekintek; az egyes forrásokra a tanulmány szövegében hivatkozom. Néhány fontosabb, eddig kiadatlan darabot függelékben közlök.

8 Z. Karvalics László: Hírforgalom és információáramlás – új elméleti és történeti narratívák felé. Jel-Kép 2014/3. sz. (Információ és történelem különszám. A Nyíregyházi Főiskola Történeti és Filozófiai Intézete által 2013. november 21–22-én tartott Információ és társadalom című konferencia előadásából szerk. Gulyás László Szabolcs és Z. Karvalics László) http://communicatio.hu/jelkep/2014/3/z_karvalics_laszlo.htm (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.)

9 Magyar viszonylatban ez a kutatási téma a kora újkor vizsgálatában jelent meg erőteljesen, lásd pl. G. Etényi Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp., 2003., különösen 31–44.; Információáramlás a kora újkorban. Szerk. Z. Karvalics László, Kiss Károly. Bp., 2004. Lásd még Novák Veronika: Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén. Bp. 2007. és általában: Z. Karvalics László: Információ, társadalom, történelem. Válogatott írások. Bp., 2003. – A Dózsa-féle parasztháború mellett a magyarországi késő középkorból még éppen a hagyományos korszakhatárnak tekintett esemény, a mohácsi vereség európai visszhangja alkalmas például arra, hogy hírhálózatot rekonstruálhassunk: Pukánszky Béla: Mohács és az egykorú német közvélemény. In: Mohácsi emlékkönyv 1526. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1926. 277–294.; ugyanerre legújabban, de más kontextusban lásd Farkas Gábor Farkas: II. Lajos rejtélyes halála. I–II. közl. Magyar Könyvszemle 116. (2000) 443–463., 117. (2001) 33–66.

na (Hieronymus de Hradessin) cseh királyi ítélmester kalendáriumában található.¹⁰ Az első esetben tovább lehet kategorizálni: a levelek közül legfontosabbak azok a darabok, amelyeket a magyar kormányzat küldött külföldre, például az országnagyok segítségkérő levelei a cseh rendekhez, II. Ulászló tájékoztatása a pápának, vagy a császárhoz küldött magyar követ instrukciója.¹¹ Ismerünk egy-két darabot Bakócz Tamás esztergomi érsek, bíboros saját levelezéséből, legátusi aktivitásából, így egy velencei dózséhez küldött levelét,¹² illetve fennmaradt az ügyhallgatójának, Bettino Continak (Betinus de Comitibus) a milánói herceghez írt beszámolója,¹³ továbbá utalásokból ismert az érsek római levelezése is. Ezek azonban nem annyira az eseményekre, mint inkább Bakócz szándékaira források. Forrásértéküket tekintve ezután következnek az első kézből származó, Magyarországról írt követjelentések: Antonio Surian velencei követ Budán kelt jelentései, bár ezeket egy-két kivétellel csak Marino Sanuto velencei történetíró tartalmi kivonataiban ismerjük.¹⁴ Követjelentéseknek tekintendők Giovanni Battista

10 Das Tagebuch Cuspinians. Nach dem Original hrsg. und mit Erläuterungen versehen von Hans Ankwicz. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 30. (1909) 280–326. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (a továbbiakban: MTAK) Ráth 1501. (*Johannes Stöffler–Jacob Pflaum: Almanach nova in annos 1499–1531. Ulm, 1499.*) A kalendárium 1514. április, május és november hónapokra nem tartalmaz bejegyzéseket. Igen rövid ismertetése, főleg a szerző életéről: *Josef Hejnic: Paměti Jeronýma z Hraděšína. (Nálezová zpráva). Listy filologické 107. (1984) 44–45.* A Mon. rust. mindkét nappólól csak szemezgetett: 96. (nr. 51.), és 59–60. (nr. 18.).

11 Országnagyok Bertalan münsterbergi herceghez, Buda, 1514. máj. 31. (Mon. rust. 90., nr. 43. = DF 289361.); országnagyok a cseh rendekhez, uo., ugyanaznap (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichskanzlei, Maximiliana [a továbbiakban: ÖStA HHStA, Maximiliana] 31 (alt 24b), Konv. 3. 1514. Juni, fol. 9.); II. Ulászló X. Leó pápához, Buda, 1514. júl. 3. (Mon. rust. 142–143., nr. 104.); II. Ulászló Kövendi Székely Miklós követhoz, Buda, 1514. júl. 24. (Mon. rust. 175–176., nr. 142. = DL 94792.) – A példákat alább még bővebben ismertetem.

12 Bakócz Leonardo Lauredano dózséhez, Buda, 1514. aug. 19. (Mon. rust. 196–197., nr. 165. = AS Venezia, Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci rettori Zara, busta 283., nr. 38. [szept. 14-i dátumon] = MNL OL X Filmtár, 8336. tétel, 26248. tekercs, 8. cím (a mikrofilmen kutatható tételekre a továbbiakban a szokásos X + tételszám + tekercsszám/cím formában hivatkozom).

13 Lásd alább! A páviai Conti család tagja, családfához kötése helytörténeti szakirodalom felhasználásával lenne lehetséges. Köszönöm Véber János segítségét!

14 A jelentések kelethelye minden esetben Buda. – 1. 1514. ápr. 7. Mon. rust. 63–64. (nr. 20., Sanuto kivonatában) = *Marino Sanuto: Diarii. 1496–1533. Tom. I–LVIII. A cura di Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Niccolò Barozzi, Guglielmo Berchet, Marco Allegri. Venezia, 1879–1903.* (A továbbiakban: Sanuto) XVIII. (1514. márc. 1.–aug. 31.) 190. = Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. Közli Wenzel Gusztáv. II. közl. Magyar Történelmi Tár (a továbbiakban: MTT) 24. (1877) 1–300. (A továbbiakban: Sanuto/Wenzel II. közl.), 249.; 2. [ápr. 7. után] (kelte nem ismert, Sanuto máj. 18-i kivonatában) Sanuto XVIII. 201., Sanuto/Wenzel II. közl. 249–250.; 3. máj. 13. Mon. rust. 72. (nr. 29., Sanuto kivonatában) = Sanuto XVIII. 240., Sanuto/Wenzel II. közl. 250–251.; 4. júl. 10. (csak kivonatban) Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261.; 5. júl. 20. Mon. rust. 171. (nr. 134., csak regeszta, csak eredetiben, lásd alább); 6. júl. 29. (csak kivonatban) Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261.; 7. aug. 4. Mon. rust. 184. (nr. 153., csak kivonatban) = Sanuto XIX. (1514. szept.

Bonzagni egri jószágkormányzónak urához, az ekkor az egri püspökséget is birtokló Ippolito d'Este herceghez, bíborshoz írt levelei, bár ezek kevésbé a parasztháború eseményeivel, sokkal inkább az 1514. évi őszi országgyűléssel kapcsolatban tartalmazznak fontos adatokat.¹⁵ Ami ezenfelül marad a levelekből, az hivatalos vagy magánjellegétől függetlenül áttételes, másodkézből származó értesítéseket tartalmaz. Jellegükből adódóan ezek a levelek csupán szórványemlékek: a szövegeknek a magyar hírek kisebb részét alkotják, néhány mondat vagy egy-egy utalás erejéig.

A másik csoport, a rölapok, nem az egyedi kapcsolattartás, hanem a tömegtájékoztatás eszközei. Témánk szempontjából különösen figyelemre méltók. A Dózsa-féle parasztháborúról ugyanis elmondható, hogy a magyar történelem egyik legelső olyan eseménye, amelyről újsághírek keletkeztek. A rölapok (*Flugblätter*) ugyanis az újkori tömegtájékoztatás, a nyomtatott sajtó nyitányát jelentik: az európai, főleg a német ajkú városi társadalmak sokkal szélesebb rétegeire hatottak, mint a kizárólag a politikai döntéshozók számára írt bizalmas jelentések.¹⁶ A levelekhez, a diplomáciai csatornákhöz

1–1515. febr. 28.) 9–10. Sanuto/Wenzel II. közl. 276. (aug. 14-i dátummal); 8. aug. 10. Sanuto XIX. 8., Sanuto/Wenzel II. 276.; 9. [aug. 20. után] (kelte nem ismert, Sanuto szept. 5-i kivonatában) Sanuto XIX. 20., Sanuto/Wenzel II. közl. 280.; 10. [aug. 20. után] (kelte nem ismert, Sanuto szept. 12-i kivonatában) Sanuto XIX. 40., Sanuto/Wenzel II. közl. 282.; 11. szept. 1. Mon. rust. 223. (nr. 184., csak eredetiben); 12. szept. 24. Sanuto XIX. 180., Sanuto/Wenzel II. közl. 283–284.; 13. szept. 29. (csak eredetiben, lásd alább); 14. [okt. 31. előtt] (kelte nem ismert, Sanuto nov. 16-i kivonatában) Sanuto XIX. 255., Sanuto/Wenzel II. közl. 284. – A jelentések közül eredetiben ismerjük az 5., 11. és 13. számút (Sanutónál ezeknek nincs nyoma): AS Venezia, Consiglio dei Dieci, Capi, Lettere degli ambasciatori (másként: dispacci ambasciatori), carta 266/I–III. (egy 1513. dec. 23-i, számunkra ehelyütt nem érdekes jelentése után; a szept. 1-jei jelentés részben rejtjelezett, ennek feloldása ugyanott) = MNL OL X 8333., 26248/8. Ugyanitt található az imént 13. számmal jelzett szept. 29-i, az okmánytárba fel nem vett jelentése is (carta 266/IV.; Bakócz a velenceiektől kér segítséget egy pápai kúriai ügyben), továbbá ismerünk még két 1514 elejéről származó (1514. febr. 1. és 29.) jelentést is (az 1514. júl. 20-i másodpéldányával): AS Venezia, Collegio V. (Secreta). Relazioni ambasciatori, Dispacci dall'Ungheria 1514–1517. (Az olasz levéltári jelzet pontatlan, hiányos.) = MNL OL X 8333., 3194/4. (A mikrofilmjegyzék melléklete a velencei levéltár-igazgató, Paolo Selmi 1974. aug. 8-i levele is, amely a magyar fél máj. 14-i kérésére a dokumentumok lelőhelyéről és jellegéről ad felvilágosítást.)

15 AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Carteggio ambasciatori, Dispacci di ambasciatori ed agenti Estensi in Ungheria, busta 4. Dispacci di Giovanni Battista Bonzagni, paginálás nélkül. = MNL OL X 1996., 8616/10. = OTKA 81430. (Vestigia) lajstromában: <http://olaszirodalom.hu/vestigia/kereses> (A látogatás ideje: 2015. jún. 21.). Digitális fényképek formájában, infocus számuk szerint 1801–1806. tételek. Időrendben: 1514. jún. 3., Buda (Vestigia infocus 1801.), 1514. nov. 16. és 22., Esztergom (kivonatok; Vestigia infocus 1802.; a szöveg eleje szerepel regesztaformában: Mon. rust. 287., nr. 207.), dec. 3., Visegrád (Vestigia infocus 1803., Bakócz által írt ajánlás kísérőlevele), dec. 7., Esztergom (Vestigia infocus 1805., elázás miatt részben olvashatatlan; a szöveg melléklete a Mon. rust. 246., nr. 201. alatt kiadott, nov. 19. előttré datált darab az országgyűlés határozatairól = Vestigia infocus 1806.), dec. 28., Eger (Vestigia infocus 1804.). Köszönöm Domokos György segítségét!

16 A tárgy irodalomból lásd *Paul Roth*: Die Neuen Zeitungen in Deutschland im 15. und 16. Jahrhundert. (Preisschriften gekrönt und hrsg. von der Fürstlich Jablonowskischen Gesellschaft

képest gyorsabbak; a hírek a kereskedelmi kapcsolati hálózaton keresztül jutottak Magyarországról a Német-római Birodalom déli kereskedelmi központjaiba.

A hivatalos levelek címzettjei

Ha a forrásokat a szereplők, azaz a küldők és címzettek szerint csoportosítjuk, egyértelművé válik, hogy az értesülések főleg a Magyar Királysággal szomszédos országokba, a fontos külpolitikai partnerek felé irányulnak. (Az áttekintésben országok szerint haladok, az adott államra vonatkozó bekezdésnél az ország neve dőlten szerepel.)

Kakukktojásnak számít *Csehország*, hiszen a közös uralkodó személye révén a csehek közelebből is érintettek az eseményekben, „részt vevő megfigyelők” voltak. A cseh politikai elit tagjai egyrészt rendszeresen utaztak Budára Ulászló királyhoz, így többük 1514 első felében is hosszabb-rövidebb ideig jelen volt az udvarban. Például Bertalan (Bartoloměj) münsterbergi herceg, aki – miként azt Jeroným z Hradešína naplóbejegyzéseiből is tudjuk – több más cseh és sziléziai főúr kíséretében márciusban már járt Budán a királynál.¹⁷ Vagy említhetjük Albert Rendl (Albrecht Rendl z Oušavy) cseh országos főjegyzőt és kamarást, akinek ismerjük május 31-i, Budán kelt levelét a keresztesek gazzetteiről,¹⁸ illetve a gyakorlatilag állandóan a király mellett tartózkodó Ladislav ze Šternberka kancellárt, aki ugyancsak Budáról tudósította május 8-án az otthoniakat az udvarban tartózkodókról és a Pest alatt gyülekező keresztesekről.¹⁹ Másrészt a csehek az események tevékeny része-

zu Leipzig XLIII.) Leipzig, 1914.; *Karl Schottenloher*: Flugblatt und Zeitung. Ein Wegweiser durch das gedruckte Tagesschrifttum. (Bibliothek für Kunst- und Antiquitätensammler XXI.) Berlin, 1922. 152–156.; *Franz Mauelshagen*: Netzwerke des Nachrichtenaustauschs. Für einen Paradigmenwechsel in der Erforschung der ‚neuen Zeitungen‘. Historische Zeitschrift, Beihefte, N.F. 41. Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit. Hrsg. von Johannes Burkhart. München 2005, 409–428.; *Oswald Bauer*: Zeitungen vor der Zeitung. Die Fuggerzeitungen (1568–1605) und das frühmoderne Nachrichtensystem. (Colloquia Augustana 28.) Berlin, 2011. 11–18., 31–42. – Magyar vonatkozásairól például: *Benda Kálmán*: A törökkor német újságirodalma. A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához. Bp., 1942. (Klny. Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyvéből); *Barbarics Zsuzsa*: A kéziratok „Neue Zeitungok” jelentősége I. Ferdinánd korában a „Nádasdy-Zeitungen” alapján. Történelmi Szemle 45. (2003) 176.

17 MTAK Ráth 1501., 1514. márc. 11. (jobb oldalt, a szerző a *dies* szót következetesen hímneműként használja): „Hoc die illustrissimus principes et domini dominus Casymirus dux Tessenensis superioris et inferioris Slesie generalis capitaneus, dominus dux Karolus Minstrbergensis, dominus Bartholomeus dux Minstrbergensis et comes Clacensis dominus in Kronburgk Budam ad maiestatem regiam pervenerunt.” – A forráshely ismeretét Péterfi Bencének köszönöm!

18 Mon. rust. 93–94., nr. 47. (a DF-ben nem szerepel) – Jeroným z Hradešína éppen Rendl kíséretében indult 1514. febr. 26-án Prágából Budára, ahová márc. 9-én érkeztek meg. Lásd MTAK Ráth 1501., a megfelelő napoknál lévő bejegyzéseket baloldalt.

19 DF 289368. Pernštejn-leveleskönyv, p. 25–26. [fol. 13r–v].

sei is, hiszen magyar kérésre a cseh és a morva országgyűlés 1514 nyarán segítséget szavazott meg, és a zsoldos hadat Bertalan herceg vezetésével Magyarországra is irányították. Igaz, csak augusztus 31-re értek Budára, amikor már a parasztháború véget ért,²⁰ de a haderő budai jelenléte az őszi belpolitikai helyzetre, az országgyűlés lefolyására is hatással volt.²¹

A többi állam közül a magyar kapcsolatok szempontjából három emelendő ki: a *Német-római Birodalom*, illetve az alább taglalt Velence és az Apostoli Szentszék. I. Miksa császár birodalma ugyan nem tartozott Bakócz legátusi működési területéhez, de határos volt azzal. Miksa kormányzatának egyes szereplői, a bécsi kormánysszék és egyes vezetők, így a bécsi udvarmester (*Vizedom*), Lorenz Saurer²² volt megbízva a magyar ügyek nyomon követésével, megfigyelésével. Általában rajta keresztül instruálták a Magyarországra induló követeket, Johannes Cuspinianust, a bécsi egyetem jeles humanista tanárát,²³ illetve Jan Mrakeš von Noskau (z Noskowa) drosendorfi kapitányt, a morva ügyek egyik szakértőjét.²⁴ Cuspinianus 1514 áprilisában már tett egy villámlátogatást Budán,²⁵ tehát a keresztes bulla kihirdetésének tényéről is naprakészek voltak a németek. A császárt azonban ekkor jobbára az itáliai helyzet alakulása, a Velencével a pápa közvetítésével 1513 novembere óta folyó fegyverszüneti tárgyalások és a Friaulban folyó csatározások érdekelték,²⁶ illetve a Német Lovagrend helyzete, a lengyelelles koalíció és a francia–

20 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 121–122., 162., 226. (A sereg Budára érkezését Jeroným z Hradešína alapján tudjuk, de ez a Mon. rust. közléséből kimaradt.)

21 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 228–230.

22 Személyére lásd Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. V. Der Kaiser und seine Umwelt: Hof, Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur. Wien, 1986. 265–270.

23 Hans Ankiewicz-Kleehoven: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian, Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I. Graz–Köln, 1959.; legújabban: Johannes Cuspinianus (1473–1529). Ein Wiener Humanist und sein Werk im Kontext. Hrsg. von Christian Gastgeber, Elisabeth Klecker. Wien, 2012. (Singularia Vindobonensia 2.). – ÖStA HHStA, Reichskanzlei, Maximiliana 30 (alt 24a) Konv. 3. 1514. Januar–Februar, fol. 109. Ismeretlen (valószínűleg Zyprian von Serntein kancellár) levele Jacobus Bannisius császári titkárhoz. Innsbruck, 1514. jan. 24. Értesült, hogy a császár ismét Magyarországra akarja küldeni követeit, Cuspinianust és Mrakeš. De Mrakeš a megbízólevelekkel kapcsolatos ügyet intéz számára. A császár jó lenne, ha ezt megvárná.

24 Ankiewicz-Kleehoven, H.: Der Wiener Humanist 49., 8. jegyz., 60.; Gerhard Rill: Fürst und Hof in Österreich von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526). Bd. 1. Außenpolitik und Diplomatie. (Forschungen zur europäischen und vergleichenden Rechtsgeschichte Bd. 7.). Wien–Köln–Weimar, 1993. 137–138. – Mon. rust. 203–204., nr. 175. (DF 289369. 1514. aug. 23. Lorenz Saurer utasítása Mrakeš számára, hogy a császár számára informálódjon a Magyarországra vonuló cseh hadakról és a felek szándékairól.)

25 Ápr. 13–24. között: Tagebuch Cuspinians 311.

26 Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. IV. Gründung des habsburgischen Weltreiches – Lebensabend und Tod, 1508–1519. Wien, 1981. 136–140., 356–357.; Renate Fauland: Kaiser Maximilian I., die Erbländer, das Reich und Europa im Jahre 1514. PhD-Diss. Graz, 1977. 70–79. – 1514 májusában Miksa császárt még a törökök esetleges krajnai betörése is foglalkoztatta, igyekezett az ottani részek

aragón békekötés kérdése.²⁷ Jelenlegi ismereteink szerint Miksa császár volt az egyetlen olyan külföldi uralkodó, akinek az alattvalói elszenvedői is voltak a harcoknak: egy-egy röplapemlítésből ismerünk egy Buda környékén megölt pettaui kalmárt, illetve Várad kifosztásakor pórul járt nürnbergi kereskedőket.²⁸ Emellett a császárnak a magyar királyhoz intézett egyik leveléből tudunk Wolfgang Gold esetéről. A császár klerikusa, Marx Gold ugyanis azzal a kéréssel fordult I. Miksához, hogy segítsen fia, Wolfgang értékes díszköpenyének (*Schaube*), ékszereinek és más javainak visszaszerzésében, akit Magyarországon a keresztesek megöltek és kiraboltak.²⁹ Az esetről részletek nem derülnek ki (azt leszámítva, hogy a hagyatéék Somi Gáspár királyi kamarás és az udvari hadak kapitányának kezén van), így nem tudjuk, hogy az áldozat kereskedőként tartózkodott-e Magyarországon, és hogy a gyilkosság az ország mely vidékén történt.³⁰ Az sem elképzelhetetlen, hogy a kérvényező kérése nyomatékosítására fogta a dolgot a keresztesekre. Ugyanakkor az adat a Váradon kifosztott nürnbergi kereskedők (kéziratos tudósításból ismert) esetével vág egybe. Mindez azonban a császári kancellária rutinügyei közé tarthatott, és politikai szempontból nem volt lényeges.

Velence pozíciója más: több különböző hírforrás is rendelkezésére áll, így méltán a legtajékozottabb állam. A Signoria Magyarországról egyrészt első kézből szerezhetett híreket Budára delegált követétől. A korszakban ugyanis a velenceiek már rendszeresen állandó követet vagy legalább titkári rangban lévő ügyvivőt tartottak a magyar király udvarában. Ez idő tájt, 1512 júliusa és 1516 júliusa között éppen Antonio Surian velencei patrícus volt a követ (aki kivételesen nem a szokásos két-három, hanem négy évig tartózkodott Ma-

védelmét megszervezni: ÖStA HHStA, Maximiliana 31 (alt 24b) Konv. 2. April–Mai 1514, fol. 189r. I. Miksa a krajnai Landeshauptmannnak. Fogalmazvány. Braunau, 1514. máj. 31.

27 Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 174–177., 358–363. (XII. Lajos francia király megkísérelte Ferdinánd aragón királyt leválasztani a szövetségi tömbről, házassági szövetséget kínálva neki.)

28 A pettaui Kuppi nevű kalmár („der Kuppi genant ein kauffman von Petta”) halála: Mon. rust. 316/41–48. sor. A helynévre lásd még 132. jegyz. A nürnbergiek: „Allen kauffleuten, darin die Nurnbergischen vil gehabt, hab und gut genummen.” Az idézet a Borsa által feltárt *Ein wahrhaftige Abgeschrift* c. röplapból való: *Borsa Gedeon*: Nyomtatott tudósítás az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Magyar Könyvszemle 110. (1994) 62–66. = *Uő*: Könyvtörténeti írások II. A külföldi nyomdászat, 15–16. század. (Az OSZK kiadványai – új sor. 8.) Bp., 1997. 314–318., 448. (52. sz.). A második kiadás oldalszámaira hivatkozom: 316.

29 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 1. Juli 1514, fol. 112r és 113rv. I. Miksa leveleinek fogalmazványai a hagyatéket birtokló Somi Gáspárhoz, illetve II. Ulászlóhoz. Gmunden, 1514. júl. 29. és 30. Teljes szöveggel lásd a függelékben! Köszönöm Skorka Renátának a forrás értelmezésében nyújtott segítségét. – A *Schaube* mint térden alul érő, ujjas, prémes felsőruha (6–11 aranyforint értékben): *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.) 149–150.

30 Somi Gáspárra lásd C. Tóth Norbert kötetbeli tanulmányának (Az 1514. márciusi országgyűlés) III/a. fejezetét; Somi 1514. május utáni holléte egyelőre nem ismert.

gyarországon).³¹ Jelentései közül a vizsgált időszakból eredetiben ugyan csak három fennmaradt darabot ismerünk, de Marino Sanuto Diarii című munkája további tizenegyet is megőrzött kivonatolt formában.³² Ezek tudósítanak a keresztes hadjárat előkészületeiről, Bakócz szándékáról a Dalmáciában való kihirdetésről, a konfliktus kitöréséről, majd leveréséről és Dózsa kivégzéséről. (Sanuto szövege egy budai illetőségű velencei kereskedő, Niccolò de Zuane augusztusi összefoglaló beszámolóját is fenntartotta.)³³ Velencébe a horvát végekről, illetve Dalmáciából szintén közvetlenül érkezett információ, ilyen például a vegliai Zuan Moro 1514. júliusi tudósítása vagy Giovanni Minato és Francesco Foscari zárai kapitányok jelentése november elejéről.³⁴ Ezekből a hírforrásokból dolgozhatott Marcantonio Michiel velencei patrícius és műgyűjtő is,³⁵ aki Sanuto munkájához hasonlóan 1511–1520 között gyűjtött össze naplószerű kivonatolt tudósításokat, egyebek mellett a vizsgált időszakból a horvátországi Knin várának 1514. februári török ostromáról, a dalmáciai viszonyokról, a török–magyar békekötés miatt a keresztes had lefújásáról és a csalódott tömegek fellázadásáról, majd legyőzésükről.³⁶ Mindeközben egészen 1514. augusztus 20-ig³⁷ Velencében magyar követ is tartózkodott: Csulai Móré Fülöp egri nagyprépost.³⁸ Csulai Móré fő feladata az volt, hogy a török veszélyre hivatkozva némi segélypénzt csikarjon ki a velenceiektől – amelyet azok az Oszmán Birodalommal kötött békéjük miatt persze óvakodtak meg-

31 Benisch Arthur: Marino Sanuto „Diarii”-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai. (Művelődéstörténeti értekezések 9.) Bp., 1903. 87., 5. jegyz. összeállítás alapján. Személyére: Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato. Raccolte, annotate ed edite da Eugenio Alberi. Ser. II. [Relazioni d'Italia.] Vol. 3. [a teljes sorozatban: tomo 7.; Relazioni della corte di Roma nel secolo XVI.] Raccolte ed annotate da Tommaso Gar. Firenze, 1846. 276.; a hasonló nevű velencei pátriárka unokaöccse volt.

32 Lásd 15. jegyz.

33 Mon. rust. 192–193., nr. 160. (kihagyásokkal): Niccolò de Zuane Christoforo Morosinihez, Buda, 1514. aug. 11. Sanuto XIX. 15., Sanuto/Wenzel II. közl. 277–280.

34 Zuan Moro proveditor tudósítása Sanuto júl. 10-i kivonatában: Sanuto XVIII. 340., Sanuto/Wenzel II. közl., 257. A zárai kapitányok jelentése: Mon. rust. 241–242., nr. 199. (tartalmazza másolatban Bakócznak Simon modrusi püspök vicelegátusnak írt levelét, uo. 197–198, nr. 166.) AS Venezia, Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci rettori Zara, busta 283., n. 39. = MNL OL X 8336., 26248/8.

35 Személyére: Dizionario Biografico degli Italiani (a továbbiakban: DBI), vol. 74. Roma, 2010. 319–325. (A szócikk szerzője: Gino Benzoni.)

36 Commissiones et relationes Venetae. Coll. Simeon Ljubić. Tom. I. 1433–1527. Zagrabiae, 1876. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VI.) (a továbbiakban: Ljubić I.), 139. (júl. 11-i és 15-i bejegyzések; a szerzőről uo. 132., 1. jegyz.)

37 Távozása időpontjára lásd az alább említett Bernardino Prosperi ferrarai követ jelentését: Mon. rust. 199., nr. 167. A búcsúfogadása aug. 17-én volt: Sanuto XVIII. 448–450., Sanuto/Wenzel II. közl. 258–259. – Már aug. 7-én kérte a Collegio előtt, hogy hazatérhessen; előtte vesztésgár alatt volt kíséretével pestises megbetegedés gyanúja miatt: Sanuto XVIII. 420., Sanuto/Wenzel II. közl. 258.

38 Személyére: Fedeles Tamás: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe: Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526). Levéltári Közlemények 78. (2007) 2:35–84. 1512 szeptemberétől tartózkodott folyamatosan Velencében: uo. 60.

adni³⁹ –, de emellett rajta keresztül is befutottak hírek Magyarországról.⁴⁰ A Tízek Tanácsa vezetői közvetett módon Rómából is kaphattak magyar vonatkozású híreket Pietro Lando ottani velencei követ⁴¹ és az ugyancsak velencei Pietro Quirini kamalduli szerzetes⁴² hazaírt jelentéseiben. Ezeket kiegészíti Quirini barátja, a szintén velencei születésű híres humanista, Pietro Bembo pápai titkár⁴³ néhány szintén Velencébe küldött levele. Ezek gazdag sorozatot alkotnak: a vonatkozó időszakra, a hiányzó júniusi, augusztusi és októberi levelek nélkül is 93 darabot. Magyar vonatkozásuk ugyan csekély, de figyelemre méltó, mivel a magyar események az itáliai viszonyokkal és német hírekkel összefüggésben kerülnek elő.⁴⁴

A pápa, X. Leó figyelmét Bakócz bíboros hazatérte után, 1514 első felében szinte teljesen az itáliai helyzet alakulása kötötte le: a hadban álló császár és Velence tervezett fegyverszünetének egyengetése, a franciák Milánó visszaszerzését is célzó politikai lépései, a spanyol–francia egyeztetések, illetve májusban a német–spanyol–pápai védelmi szövetség tető alá hozása. (Nem mellesleg 1514. május 5-én nyílt meg az V. lateráni zsinat újabb ülésszaka a francia prelátusok távollétében.)⁴⁵ Magyarországra ezért kevésbé figyelt. X. Leó csak a lázadásról befutó első értesülések után kezdett levelezésbe: egyrészt

39 Fodor Pál–Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. Történelmi Szemle 36. (1994) 209–210., 220.

40 Fedeleš T.: Csulai 61.; Mon. rust. 134–135., nr. 93. (Podmaniczky János levele Csulainak); Sanuto XVIII. 329. és Sanuto/Wenzel II. közl. 256–257.: 1514. júl. 5. Csulai Mór követ a Tízek Tanácsa vezetői előtt, ismerteti a Magyarországról levélben (per lettere particular et avisi) kapott híreket.

41 Személyére: DBI vol. 63. Roma 2004, 459–461. (A szócikk szerzője Michaela Dal Borgo.) Később, 1538–1545 között velencei dózse.

42 Polgári nevén Vincenzo Quirini (1479–1514. szept. 23.), San Paolo (Tommaso) Giustiniani kamalduli szerzetes, egyházreformer barátja, rend- és szerzőtársa. Lásd: <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/quirini.htm> (A látogatás ideje 2014. dec. 20.), valamint DBI vol. 57. Roma, 2001. 281–283. (s. v. Giustinian, Paolo; a szócikk szerzője Stefano Tabacchi.); Carol Kidwell: Pietro Bembo. Lover, Linguist, Cardinal. Montreal, 2004. 306–307.

43 Kidwell, C.: Pietro Bembo.

44 Magyar vonatkozás mindössze tíz júliusi és egy szeptemberi levélben található; a júliusi részek mind bekerültek a parasztháború okmánytárába. Lando: Mon. rust. 141., nr. 103. (júl. 2.), 145., nr. 105. (júl. 3.), 171–172., nr. 135. (júl. 22.), 173., nr. 138. (júl. 23.), 176., nr. 143. (júl. 24.); Quirini: uo. 150–151., nr. 112. (júl. 7.), 157., nr. 120. (júl. 12.), 173–174., nr. 139–140. (júl. 23.); Bembo: uo. 173., nr. 137. (júl. 23.); a nr. 138. kivonata). A kimaradt tétel: Lando, 1514. szept. 21. A sorozat: AS Venezia, Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci da Roma, busta 21: maggio–ottobre 1514. = MNL OL X 1212., 1616/3. (A kimaradt tétel: Lando, 1514. szept. 21., uo. nr. 174.) Pietro Quirini testvérének, Zorzi Quirininek is írt néhány magánlevelet, illetve Pietro Bemboval közösen is küldött a Tízek Tanácsának és a dózsának egyaránt címzett jelentést. A háromhavi hiányt a mikrofilmtári jegyzék 64. oldalán, a lista alján az olasz filmező levéltáros is feltüntette. – Velencébe német területekről is befuthattak a magyar vonatkozású értesülések, lásd pl. Sanuto júl. 1-jei feljegyzését: „Fo dito nove di Hongaria, per via di todeschi...” Sanuto XVIII. 323., Sanuto/Wenzel II. közl. 256.

45 Maurizio Gattoni: Leone X e la geo-politica dello Stato pontificio (1513–1521). (Collectanea Archivi Vaticani 47.) Città del Vaticano, 2000. 82–83., 89–98.; Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 70–76., 111–114., 118–120.; vö. Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 148–149.

igyekezett követeket küldeni Magyarországra,⁴⁶ másrészt segítséget szerezni a keresztény fejedelmek, így például a lengyel és orosz uralkodó időszakos kibékítésével.⁴⁷ Nem ismerjük ugyanakkor az ide befutó értesülések forrását. Gyanakodhatunk egyrészt Bakóczra,⁴⁸ más egyházi csatornákra (a pápa németországi nunciusára, Lorenzo Campeggio feltrei püspökre gondolhatunk),⁴⁹ illetve még az Alpokon túlról, német területekről származó értesülésekre is.⁵⁰ A Kúriában tartózkodó velencei követ Lando, illetve Quirini említett jelentései alapján azonban valamivel jobban beleláthatunk az Apostoli Szentszék terveibe, az események megoldásáról, Bakócz missziójának és a keresztes hadjáratnak a „megmentéséről” alkotott elképzeléseibe: egyrészt Campeggiót a császár beleegyezésével Magyarországra küldték volna a lázadás lecsillapítására, elkerülendő, hogy az a cseh területekre is áttérjedjen,⁵¹ másrészt szóba került, hogy Bakócz legátusi hatáskörét terjesszék ki a Német-római Birodalomra is.⁵²

A kisebb itáliai államok közül a *Milánói Hercegség*, illetve a *Modenai-Ferrari Hercegség* említendő. A források alapján a magyar helyzetről inkább alkalmasszerűen értesültek, mivel nem voltak közvetlenül érintettek. A svájci véderő segítségével 1513–1515 között, az újabb francia intervencióig éppen megint a trónján ülő⁵³ milánói hercegnek, Massimiliano Sforzának még az események elején, 1514. június 15-én Bakócz legátusi ügyhallgatója, Bettino Conti írt egy összefoglaló jellegű, bár az általánosságok szintjén mozgó beszá-

46 1514. jún. 27. Mon. rust. 133., nr. 91. = Leonis X. pontificis maximi regesta. Coll. et ed. *Josephus Hergenroether*. Freiburg/Br. 1884 (a továbbiakban: *Hergenroether* + tételszám), nr. 9999., = *Epistolae ad principes I. Leo X–Pius IV. (1513–1565)*. Regesta a cura di *Luigi Nanni*. Città del Vaticano, 1992. (Collectanea Archivi Vaticani 28.) (a továbbiakban: *Nanni I.*) 75/452. sz.; júl. 4.: Mon. rust. 146., nr. 107.

47 *Nanni I.* 77/462. sz. X. Leó a livóniai nagymesterhez, Róma, 1514. júl. 17. = *Hergenroether* nr. 10499. (júl. 18-i kelettel). = *Pietro Bembo*: Petri Bembi Epistolarum Leonis X. pontificis maximi nomine scriptarum libri XVI ad Paulum tertium pontificem maximum Romam missi. Basileae, 1539. (VD16 B 1658) 323–326. (teljes szöveggel).

48 Landónak a parasztháború okmánytárában közölt időben első, 1514. júl. 2-i levele (Mon. rust. 141., nr. 103.) tartalmilag teljesen összecseng Bakócz legátusi ügyhallgatójának a milánói herceghez írt jún. 15-i levelével (uo. 114–116., nr. 72.).

49 *Hierarchia catholica medii aevi*. (a továbbiakban: HC) Vol. III. 1503–1600. Ed. *Conradus Eubel*, 2. ed. incoh. *Guilelmus van Gulik*, ed. curavit *Ludovicus Schmitz-Kallenberg*. Monasterium, 1923. 195., vö. Mon. rust. 145., nr. 105. (Pietro Lando római követ Velencébe, 1514. júl. 3.)

50 „Lettere di Allemagna” pl. Mon. rust. 157/1. sor (nr. 120., júl. 12.); 173/1. sor (nr. 139., júl. 23.); 174/1. sor (nr. 140., júl. 23.).

51 Mon. rust. 145., nr. 105. (Lando, júl. 3.), 150–151., nr. 112. (Quirini, júl. 7.), 157., nr. 120. (Quirini, júl. 12.), 176., nr. 143. (Lando, júl. 24.).

52 Mon. rust. 172., nr. 135. (Lando, júl. 22.), 173., nr. 137. (Bembo, júl. 23., Lando ugyanazonapi levelének melléklete).

53 *Max Wilberg*: Regententabellen. Eine Zusammenstellung der Herrscher von Ländern aller Erdteile bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. Frankfurt an der Oder, 1906. (repr. Berlin, 1987.) 221.; *Adriano Cappelli*: Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo. Dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni. 7. ed. riveduta, corretta ed ampliata a cura di Marino Viganò. (Manuali Hoepli.) Milano, 1997. 368.

molót Budáról. Ebben a törökellenes vállalkozás kihirdetését, majd a lázadást, és a keresztesek gazzetteit írja le a csanádi püspök karóba húzásával bezárólag.⁵⁴ A szerzőről leveléből annyit tudunk meg, hogy páviai származású, mindkét jog doktora és pápai protonotárius, a pápa parancsára került Bakócz magyarországi kíséretébe, főnemesi családja pedig több generáció óta a Sforzák familiárisi körébe tartozott.⁵⁵ A szöveg alapján úgy tűnik, hogy küldeménye a címzetten kívül eleve a nagyobb nyilvánosságnak szült; Bettino hangsúlyozottan családjának a herceg iránti régi hűségével indokolja beszámolója elkészítését.

A Modenai–Ferrarai Hercegségből Modena a birodalom területén feküdt, míg Ferrara a Pápai Állam tartozéka volt; ez idő tájt mindkettőnek Alfonso d’Este herceg, Ippolito d’Este bíboros testvére állt az élén.⁵⁶ Ferrarába a bíboros szolgálatában Velencében állomásozó, árubeszerzési és ügyintézési feladatokat is ellátó Bernardo Prosperi követ küldözgetett urának magyarországi híreket, Csulai Mórétól származó értesítéseket tartva fenn.⁵⁷ Levelei a lázadás leverését, Dózsa kivégzésének tényét és a szeptemberi képlékeny belpolitikai helyzetet említik, illetve július 19-i jelentése másolatban tartalmazza Podmaniczky János királyi kamarásnak Csulai Móréhoz írt levelét.⁵⁸

54 Ez az egyik legrégebben feltárt külföldi forrásunk. *Mircse János*: Két érdekes okmány a milánói királyi levéltárból. 1. Egy budai egykorú levél a Dózsa-pórhad támadásáról. MTT XIII. (1867) 250–252. = Mon. rust. 114–116., nr. 72. = AS Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Carteggio Sforzesco, Potenze estere (régibb nevén Carteggio estero), cart. 649. (Ungheria), 1514. = MNL OL X 8330., 26248/6. A DF-be nem került be. A mikrofilm alapján a levél eredeti tisztázata, elküldött; papírfelzetes pecséttel volt lezárva. Az aláírás ugyanattól a kéztől származik.

55 Mon. rust. 115/77–89., illetve 116/95–98., nr. 72. Említi, hogy szüleit és testvéreit az első francia intervenció alkalmával ölték meg 1499-ben.

56 *Wilberg, M.*: Regententabellen 223.; *Cappelli, A.*: Cronologia 405–406., 416.; *Daniela Frigo*: ‘Small States’ and Diplomacy: Mantua and Modena. In: *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450–1800*. Ed. by Daniela Frigo. Trans. by Adrian Belton. (Cambridge Studies in Italian History and Culture.) Cambridge, 2000. 149., 154. – Ippolito d’Este bíboros magyar vonatkozású anyagáról legújabban lásd *Kuffart Hajnalka*: Az esztergomi Hippolit-kódexek könyvelési rendszere: az itáliai kettős könyvelés egy sajátos formája magyar földön. *Megjegyzések Piero Pincharo de Parma főkönyvi struktúrájához*. In: *Micae mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Gál Judit, Kádás István, Rózsa Márton, Tarján Eszter. Bp., 2015. 175–185.

57 A Mon. rust.-ban szereplő levéltári jelzet („Notizie intorno al regno d’Ungheria da lettere di Bernardino Prosperi oratore ducale a Venezia, 1514”) pontatlan és hiányos, mivel a Magyar Országos Levéltár a felvételeket fénymásolatban (vagy faxon) kapta meg Modenából, és ezeket utólag mikrofilmzették le, valószínűleg 1974 végén. = MNL OL X 8182., 24497/8. és 25753/10. (Az előbbin Prosperi 1514. aug. 15. és szept. 27-i jelentéseinek felvételei találhatóak, de ezek szerepelnek az utóbbi tekercsen is.) Az eredeti jelzetet a helyszínen kellene ellenőrizni; az olasz állami levéltárak online általános fondjegyzéke (Guida generale degli Archivi di Stato italiani, <http://www.guidageneralearchivistato.beniculturali.it/>) alapján feltételelesen így határozhatjuk meg: AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I.

58 Az 1513. dec.–1514. szept. közötti időszakból Prosperinek 19 jelentését ismerjük (missziója korábban kezdődhetett, mert az első lefilmezett jelentése 1513. dec. 14-i kelettel a 12. tétel a csomóban), ezekből mindössze 4 darab részletet válogattak be a parasztháború okmánytárá-

A magyar követtel fenntartott kapcsolat Csulai Móré velencei tevékenységébe is némi bepillantást enged: Prosperitől értesülünk például egyik audienciájáról, hazaindulásának előkészítéséről és távozásának tényleges időpontjáról is.⁵⁹ (Csulai Móré még arról sem feledkezett meg, hogy Prosperin keresztül Hippolit bíboros – aki egri püspökként egyházi felettese volt – figyelmébe ajánltassa magát.)⁶⁰ Így Hippolit bíboros, noha évek óta nem tartózkodott Magyarországon, mégis kellően tájékozott lehetett az ottani viszonyokról, ráadásul Prosperi mellett közvetlenül is figyelemmel kísérhette az eseményeket egri jószágkormányzója, a már említett Giovanni Battista Bonzagni révén.⁶¹

Velencéből szerezhettek bizonyos értesüléseket a törökök is,⁶² akikkel, mivel ekkor az *Oszmán Birodalom* még nem volt a keresztény Európa diplomáciai rendszerének teljes részese, itt külön nem foglalkozom.⁶³ Bár a diplomáciai játék alapvetően arra ment ki, hogy a törökellenes kereszties hadjárat úgy érjen el sikereket, hogy közben a Magyar Királyság éppen békét készült kötni a törökkel, Szelim szultán kémhálózata révén tisztában lehetett a kereszties vállalkozással. A Magyar Királyság szerencséjére azonban ekkor éppen az iráni fronton volt Ismail perzsa sah elleni iráni hadjáratával

ba: Mon. rust. 170., nr. 132. (1514. júl. 19.), 195., nr. 163. (aug. 15.), 199., nr. 167. (aug. 20.), 232., nr. 191. (szept. 27.); Podmaniczky levele: uo. 134–135., nr. 93.

59 Már Prosperi febr. 7-i jelentése szerint indulni akart: „Lo ambasciatore Ongaro ha tolto licentia da questa Illustrissima Signoria andarsene in Ongaria et essendolo io andato a visitare, lo a dimandai de la causa del partire suo, il quale me disse, che il cognosceva essere menato a la longa cum parole, de quanto lui era mandato dal Re suo, per obtenirè ciò che admirandava et che molto dubitava in loro servitio, che questa partita sua senza conclusione alcuna, quod tanto piu essendolo stato.” AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I-15. = MNL OL X 8182., 25753/10. Uo. júl. 12-i jelentése szerint 10 napon belül indulna haza (uo. 72/I-18, lásd köv. jegyz.). Aug. 20-i jelentése szerint Csulai Móré aznap este indul haza: lásd 38. jegyz.

60 AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I-18. = MNL OL X 8182., 25753/10., 1514. júl. 12. (A mikrofilmjegyzékben tévesen júl. 16. szerepel.) „Preterea ge faccio intender come lo preposito se Agri, che e qui imbasciato)re per la maesta de Re de Ungheria se ha a partir fra X giorni, et ha mi dicto parlando cum lui questa matina, chio rederia, che la reverendissima signoria vostra fosse gionta a ferre, chio li serva depso suo partire, et come multo se gli raccomandare, et se cosa po far per lei, che quella se digni di commandarli come a vero servitore, chel e de la prefata vostra signoria Reverendissima.”

61 Lásd 16. jegyz.

62 1514 februárjában, miközben török csapatok megkezdtek Knin ostromát, oszmán követ érkezett Velencébe, akit Prosperi jelentése szerint febr. 1-jén ünnepélyesen fogadtak, majd febr. 7-én tárgyalások zajlottak: AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I-14. és 15. (A békét Sanuto szerint szintén 7-én kötötték meg. Sanuto/Wenzel II. közl. 245.) Áprilisban hasonlóképpen tárgyaltak: uo. 16. (Prosperi, ápr. 8.)

63 A magyar–török viszonyról és ennek európai diplomáciai hátteréről kitűnő tanulmány: *Fodor P.–Dávid G.*: Magyar–török; az 1514. évi helyzet: uo. 212–218. – Az *Oszmán Birodalom* kb. 1550 körülre lett teljes résztvevője a diplomáciai hálózatnak, lásd pl. *Kerekes Dóra*: Diplomáták és kémek Konstantinápolyban. Bp., 2010. (Múltidéző-zsebkönyvtár.) 12–18.

elfoglalva; 1514. augusztus 23-án Csaldiránnál (Çaldıran) arat nagy emberáldozattal járó győzelmet a sah serege felett.⁶⁴

Érintőleges szerepet játszik a történetben *Lengyelország*. II. Ulászló magyar és cseh király legfiatalabb testvére, Zsigmond lengyel király figyelmét és erejét a moszkvai állammal és a Német Lovagrenddel való konfliktusa kötötte le. A lengyelellesen bekerítő koalíción fáradozó I. Miksa császár követeknek jóvoltából ugyanis 1514 nyarára német–oroszl szövletség jött létre III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelemmel a Lengyel Királyság ellen.⁶⁵ A király 1514 elejétől távol volt Krakkótól, Litvániában tartózkodott, és készült az oroszokkal való összecsapásra.⁶⁶ A Szmolenszk elleni 1514. júliusi orosz támadásra bekövetkezett a lengyel válasz: Orsánál (Orsza)⁶⁷ a lengyel–litván csapatok 1514. szeptember 8-án győzelmet arattak.⁶⁸ A magyar helyzet szempontjából ez csak annyiban volt érdekes, hogy gyakorlatilag a lengyel udvar tájékozódhattott a legnagyobb késéssel a történetekről, annak ellenére, hogy Zsigmond az év során magas rangú követekkel igyekezett testvérel kapcsolatot tartani. Piotr Tomicki királyi titkár még 1514. január 26-án indult haza Budáról,⁶⁹ majd a lengyel uralkodó már márciusban Krysztof Szydlowiecki alkancellárt, sandomierzi várnagyot⁷⁰ igyekezett Magyarországra küldeni, hogy a lengyelellesen koalíció szorításában II. Ulászló közbenjárását kérje a császárnál. Szydlowiecki április végén–május elején indulhatott útnak, végül misszióját szeptemberben fejezhette be, amikor megkapta a magyar király hivatalos válaszát.⁷¹ Éppen a zűrzavar időszakában érkezhetett meg Budára – nyilván

64 Fodor Pál: A Bécsbe vezető út. Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években. In: *Uő: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Bp., 2001. 368–369. – Iszmail sahot a nyugati keresztény forrásokban Sophi („szúfi”) néven emlegetik: uo. 367.

65 Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 174–176.; Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 39–40.; Roman Żelewski: Dyplomacja Polska w latach 1506–1572. In: *Historia dyplomacji Polskiej*. I. Półowa X. w.–1572. Pod redakcją Mariana Biskupa. Warszawa, 1982. 621. – A szövletség császári ratifikációs levele (németül, Gmunden, 1514. aug. 4.): Памятники дипломатических сношений дрней Россіи съ державами иностранными. [S. a.] II. 1594–1621. S. Petersburg, 1852. 1437–1442. Ezek szerint a német-római császár a Német Lovagrend várait, a cár név szerint Kijevet és más várakat venne vissza a lengyel királytól; követeik és kereskedőik számára szabad mozgást biztosítanak egymás területein.

66 A lengyel királyi oklevelek kelet helyei alapján, lásd Acta Tomiciana. Tomus tercius epistolarum, legationum, responsarum, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi primi regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae. 1514–1515. Per Stanislaum Górski. [Posnaniae, 1853.] (A továbbiakban: AT III.)

67 Ma Опша, Fehéroroszországban.

68 Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. IV. 177.; Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 41.; Żelewski, R.: Dyplomacja 623.

69 AT III. 30. (Tomicki Lukasz Górkához a megérkeztéről. Krakkó, 1514. febr. 8.) és 31., személyére lásd Żelewski, R.: Dyplomacja 741., 745–746.

70 Személyére lásd Zombori István: Jagelló–Habsburg rendezési kísérlet 1523-ban Krysztof Szydlowiecki naplója alapján. In: Krysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból. S. a. r. Zombori István. Bp., 2004. 219–226.; Żelewski, R.: Dyplomacja 741., 743–745.

71 AT III. 40–42. (megbízólevelei, Vilnó, 1514. márc. 3.), 62. (Zsigmond király II. Ulászlóhoz. Vilnó, 1514. márc. 31., említés), 68. (Zsigmond király Kázmér tescheni herceghez. Vilnó, 1514.

ezért nem is tudott jelentéseket küldeni haza.⁷² Királya ugyanis 1514. július 30-án Minszkből írt levelet bátyjának, II. Ulászlónak, amelyben említi, hogy bár Szydłowieckinek mostanság kellene hazatérnie, de nem tudja, mi a helyzet, mivel semmit sem írt neki, ezért egy (meg nem nevezett) kamarását küldi, hogy tájékozódjon, mert szóbeszédből⁷³ értesült a keresztesek lázadásáról. Ez aggodalommal tölti el, mert országa messzi szegletében harcol a moszkvaiakkal, és így nem tud segíteni.⁷⁴

Valószínűleg részben a lengyelektől, de sokkal inkább a német területekről származhattak a rivális *Német Lovagrend* értesülései. Ezek jószerivel csak arra jók, hogy regisztrálhassuk a magyar hírek terjedését. Brandenburgi Albert nagymestert testvére, Kázmér őrgróf június 30-án tájékoztatja útjáról a császárhoz, és egyéb ügyek mellett tudatja, hogy Szydłowiecki Magyarországon van követségben.⁷⁵ A nagymester unokatestvérétől, Joachim brandenburgi választófejedelemtől júliusban kapott hírt a magyarországi parasztok felkeléséről is.⁷⁶

ápr. 12., említi a követ indulása), 71–72. (Tomicki Szydłowieckihez, s. d.), 91–92. (Zsigmond király Prága városához, említi követe. Vilnó, 1514. máj. 12.), 97. (Tomicki Szydłowieckihez, Vilnó, 1514. máj. 19.), 164–168. (II. Ulászló válasza Szydłowiecki lengyel követnek, s. d. [Cuspinianus budai jelenlétének említése miatt 1514. szept. elején] – Vö. Tagebuch Cuspinians 311.; Johann Cuspinians Briefwechsel. Gesammelt, hrsg. und erläutert von Hans Ankewicz von Kleehoven. München, 1933. (Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation. Humanistenbriefe II.) 63. és 66., 23. jegyz.– Żelewski, R.: Dyplomacja 624.

72 Ezt II. Ulászló Szydłowiecki részére kiállított nov. 21-i ajánlólevele is sejteti (és hogy a lengyel követ még az őszi országgyűlésen is jelen lehetett): AT III. 261.

73 Esetleg pápai és legátusi követként a lengyel–orosz kibékítésen sikertelenül fáradozó Jacobus Piso útján, aki júliusban már Vilnóba ért, majd sikertelenül próbált meg III. Vaszilijhoz eljutni. AT III. 144. (CCI. sz.), 158. (CCXX. sz, nov. 20.), 202–207. (beszámolója az orsai ütközetről).

74 AT III. 153–155. = Mon. rust. 181–182., nr. 149.

75 Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1515. Pars I. Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv. Vol. 3. 1511–1525. Bearb. von Erich Joachim, hrsg. von Walther Hubatsch. Göttingen, 1973. (a továbbiakban: *Joachim–Hubatsch* III.) 56., nr. 20130. = Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin, XX: Hausarchiv, Ordensbriefarchiv (a továbbiakban: GStA PK, XX, HA, OBA), Nr. 20130., fol. 2r. Köszönöm Péterfi Bencének, hogy a levelet kutatóútja alkalmával megnézte és lemásolta számomra.

76 Mégpedig a Magyarországon is birtokos Brandenburgi György őrgrófon keresztül. *Joachim–Hubatsch* III. 57., nr. 20144. (Cölln an der Spree [Berlin], júl. 10., autográf): GStA PK, XX, HA, OBA, Nr. 20144., 1v: „Sunst weyß ich E. L. nit sonders zuschreyben, das das de(!) pawnr zu Ungarn wust rumoren, wie ungezweyffelt E. L. von irem sonder margraff Jorge vermeldt mag seyn und das ich noch nit weyl(?) und kunden frisch und gesunt. Bin solch ich allezeit von E. L. zuhoren hochli. erfrewt wer befelch mich himit E. L. als dem freuntlichen vettern, dem ich leybs und geutts zudenen wylligk und deselb(!) dem Allmechtigen.” – Köszönöm Péterfi Bencének, hogy a levelet kutatóútja alkalmával megnézte és lemásolta számomra. – Brandenburgi Györgynek saját magyarországi uradalmaiból, a Hunyadról vagy Solymosról küldött tudósításokat egyébként azért mellőztem tanulmányomban, mivel a főúr a magyar arisztokrácia tagja volt, még ha a tumultus idején nem is tartózkodott az ország területén. Tájékozottságával mindenesetre joggal számolhatunk.

Még két államot kell megemlítenünk. Ismerünk egy Innsbruckból, Miksa császár tiroli székvárosából *Spanyolországba* (Kasztíliaába) küldött spanyol nyelvű jelentéskivonatra emlékeztető szöveget, amely a törökellenes had győlekezését, a vállalkozás lefűjtését, illetve a keresztes sereg lázadását és kegyetlenkedését említi – ez pusztán a hírkapcsolat megléte miatt figyelemre méltó. A jelentés küldője, illetve címzettje a szövegből nem derül ki, a forrás gyanúsan kontextus nélküli.⁷⁷ (Alább még szó lesz róla.) A másik szál, *Anglia*, érdekesebb. VIII. Henrik követe, Sir Robert Wingfield⁷⁸ ezekben az években, 1510–1517 között Miksa császár udvarában tartózkodott. (Ő volt az első állandó angol követ a posztón.)⁷⁹ Wingfield jelentései közül 1514 áprilisától december végéig húsz darab maradt fenn (tizennyolc eredeti és két rövid tartalmi kivonat); ezek közül öt tartalmaz magyar vonatkozású adatot.⁸⁰ Az angol követ 1514. május 9-én, amikor Bécsbe érkezett, már értesült a keresztes vállalkozásról, majd nyáron és ősszel a császári udvarral együtt Stájerország, Felső-Ausztria és Tirol területén mozgott.⁸¹ Május második felében már valami bi-

77 Mon. rust. 138–139., nr. 99. (1514. jún. 30.) Két egyszerű másolati példányban maradt fenn a szöveg: 1. Simancas, Secretaria de Estado, Estado Francia, legajo K 1482. = MNL OL X 8179., 24497/7.; 2. Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Madrid, Colección de Salazar y Castro, K-33. fol. 188–189. = MNL OL X 8751., 29972/1.

78 Suffolki régi nemesi család sarja (1464k.–1539), ekkor már tapasztalt diplomata, 1519-től Calais angol marsallja. Személyére és életpályájára a legrészletesebben lásd *George Joseph Undreimer*: Robert Wingfield. Erster ständiger englischer Gesandter am deutschen Hofe (1464?–1539). PhD-Diss. Freiburg im Üechtland, 1932. 1–42. Ez alapján a későbbi irodalom: *Karl Miklautsch*: Die Beziehungen zwischen Kaiser Maximilian I. und König Heinrich von England (1509–1519). PhD-Diss. Graz, 1980. 35–36.; *Michael A. Crisholm*: Robert Wingfield: English Ambassador to the Holy Roman Empire (1510–1517). In: Maximilian I. (1459–1519). Hrsg. von Heinz Notflatscher, Michael A. Crisholm, Bertrand Schnerb. Unter Mitarb. von Daniela Unterholzner, Silvia Erber. (Innsbrucker historische Studien 27.) Innsbruck–Wien–Bozen, 2011. 72–73.

79 *Miklautsch*, K.: Die Beziehungen 34–35.; *Crisholm*, Michael A.: Robert Wingfield 73–81.

80 A jelentések angol nyelvűek. 1. British Library (A továbbiakban: BL) Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 82. (Bécs, 1514. máj. 9.) = Letters and papers, foreign and domestic of the reign of Henry VIII, preserved in the Public Record Office, the British Museum, and elsewhere. Vol. I. Catalogued by J. S. Brewer, 2nd ed., rev. and greatly enlarged by R. H. Brodie. Parts 1–3. London, 1920. (elérhető a <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol1> oldalon; a továbbiakban: Letters and Papers Henry VIII, I/2.) 1254., nr. 2889. (angol reg.), *György Kurucz*: Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800. London, 1992. 24., nr. 15.215. (angol regesztá); 2. BL uo. fol. 85–88. (Graz, 1514. máj. 26.) = Letters and Papers Henry VIII, I/2. nr. 2945.; 3. BL uo. fol. 89. (Wels, 1514. júl. 14.) = A Catalogue of the Manuscripts in the Cottonian Library deposited in the British Museum. Ed. by J. Planta. London, 1802., 414.; 4. The National Archives of the United Kingdom, Public Record Office, State Papers (a továbbiakban: TNA PRO SP) 1/9. fol. 95–96. (régí számozás szerint fol. 57–58.; Vöcklabruck, 1514. aug. 18.) = Letters and Papers Henry VIII, I/2. nr. 3172., *Kurucz*, Gy.: Guide 125., nr. 21.956.; 5. BL Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 95. (Innsbruck, 1514. aug. 31.) = Letters and Papers Henry VIII, I/2. nr. 3218., *Kurucz*, Gy.: Guide 24., nr. 15.216. – A jelentések magyar vonatkozásaira az utóbbi években figyelt fel a kutatás: *Botlik Richárd*: VIII. Henrik angol király magyar szövetségesei. Kaposvár, 2013. 12–25.

81 A jelentések kelet helyei megfigyelhetők I. Miksa császár itineráriumával: *Victor von Kraus*: Itinerarium Maximiliani I. 1508–1518. Mit einleitenden Bemerkungen über das Kanzleiwesen

zonytalan hírt is hallott a keresztes lázadásról. (Sajnos júniusi jelentései elvesztek.) Júliusban találkozott egy magyar követtel Miksa udvarában; Innsbruckból, illetve Vöcklabruckból írt augusztusi jelentéseiben pedig a paraszthadak tetteiről, és Dózsa kivégzéséről is említést tett.

A rölapok, kiadásai és a kéziratos tudósítások

A nyomtatott rölapok vagy egyik korabeli nevükön Neue Zeitungok a kora újkori német nyelvterület sajátosságainak tekinthetők.⁸² Városi és többé-kevésbé a kereskedelemhez kötődő jelenségek, széles rétegekhez szólnak, polgári olvasóközönségük van. A népszerűsége törekednek, ennek megfelelő tartalmuk is: rendkívüli események (távoli, külpolitikai történetek, szenzációk, természeti tűnemények) leírása.⁸³ Bár általában levélformájúak és levélbeli értesítések adják alapjukat, ez csak a formai köntös: annak a következménye, hogy a kor még nem ismerte az újságírók formát. Ez egyébként a Dózsa-mozgalomról szóló rölapok összes magyar fordítóját,⁸⁴ illetve kiadóját megtévesztette – a parasztháború okmánytárában is a kiadó jobb híján azért rekonstruálta a szöveget narratív forrásként, mivel az eredeti levelek nem állnak rendelkezésre, csupán kivonataik.⁸⁵ Holott nagyon is megszerkesztett, a közönség befogadókészségének és érdeklődésének megfelelően átstilizált, manipulatív szövegekről van szó.⁸⁶ A figyelemfelkeltés eszköze egyrészt a szöveg tartalmához utólag kreált hatásos, bombasztikus cím (a mi esetünkben: *Ain groß wunderzaichen*: Nagy csodajel; *Die auffrur in Ungerlant*: A felkelés Magyarországon; *Eyn wahrhafftige abgeschrift*: Valódi,

Maximilians I. hrsg. ~. Archiv für österreichische Geschichte 87. (1899) 1. Hälfte, 229–317., ebből az 1514. évi: 296–300.; *Fauland*, R.: Kaiser im Jahre 1514. 292–304. (Kraust kiegészítve, pontosítva).

82 Az itáliai gyakorlatban a tájékoztatás hasonló eszközei, az *avvisi*-k ekkor és még egy jó ideig nem nyomtatottak, hanem kéziratosak: *Bauer*, O.: *Zeitungen* 33., 39.; *Mario Infelise*: From merchant's letters to handwritten political *avvisi*. Notes on the origins of public information. In: *Cultural Exchange in Early Modern Europe*. Vol. III. Correspondence and Cultural Exchange in Europe, 1400–1700. Ed. by Francisco Bethencourt, Florike Egmond. Cambridge, 2007. 38–40., 51. – Az elnevezések kuszaságáról lásd pl. *Schottenloher*, K.: *Flugblatt und Zeitung* 158. – A Neue Zeitung nemcsak nyomtatott, hanem kéziratos újság, hírlevél megjelölésére is szolgált: *Barbarics* Zs.: A kéziratos „Neue Zeitungok” 178–179.

83 *Roth*, P.: *Die Neuen Zeitungen* 15–17., 20.; *Benda* K.: A törökker 3., 9., 32.

84 A magyar parasztháborúk irodalma 1437–1514. Összeáll., jegyz., ford. *Geréb László*, bev. *Székelgy György*. Bp., 1950. 104. „Esetlen fogalmazású német levél, melyet egy budai polgár írt Bécsbe, nyilván egy ottani kereskedőtársához. ... A levél az egykorú, csak a maga érdekeit ismerő, korlátolt városi polgár érdekes megnyilatkozása.”

85 *Mon. rust.* 314. „Cum nullas litteras quoque genuinas, sed tantum earum excerpta et typis separatim ac coniunctim impressata habuissimus” – abban viszont a kiadónak igazuk van, hogy a levéltári és az elbeszélő forrás határán álló szövegekről van szó, ezért helyezték időrendben az 1514. év legvégére.

86 *Benda* K.: A törökker 9., 25., 32.; vö. *Pukánszky* B.: Mohács és az egykorú 279–280. és *Farkas* G. F.: II. Lajos I. közl. 454–455.

igazi leírás),⁸⁷ másrészt a szöveget illusztráló, az első oldalon közölt karakteres, látványos fametszet.⁸⁸ A röplap tudósítója általában névtelenül marad, bár a hitelesség érdekében hírforrásként a kiadók megadhatnak valamilyen személy- vagy foglalkozásnevet, illetve a tudósítás keltét.⁸⁹ A röplap szövege mindig sematikus. A rövid terjedelemnek megfelelően csak a lényegget emeli ki, tömörít, a neveket általában kihagyja.⁹⁰ Jellemzően csak a legfontosabb szereplőket nevezi meg, de az elit tagjait is jobbára csak méltóságuk szerint, név nélkül említi. A szövegek időnként belső ellentmondásokat tartalmaznak, az időrend kusza; különböző, egymással össze nem függő információkat is közölnek.⁹¹ Ennek oka egyrészt az a korabeli gyakorlat, hogy több különböző helyről származó értesülést gyűjtenek össze, a későbbi híreket egyszerűen hozzácsapják a korábbi tudósításhoz, másrészt, hogy a szerkesztés során az átvétel elleplezésére megváltoztathatják a szövegek adatait. A közönség igényeinek megfelelően a magyar eseményekről szóló tudósítások nagy figyelmet fordítanak a fellázadt keresztesek rémtetteire, a leverés tényének és Dózsa kivégzésének ecsetelésére: ezek mind a véres egzotikum elemei.

A magyarországi parasztháborúról több röplap is fennmaradt. A parasztháború okmánytárában közölt két szöveg⁹² – az 1514 folyamán több különböző kiadásban is megjelent Wunderzeichen- és a folytatásának tekinthető Aufruhr-röplap⁹³ – mellett Borsa Gedeon 1994-ben egy addig ismeretlen röplapot (*Ein wahrhaftige Abgeschrift*) is feltárt és kiadott, amelynek egyetlen fennmaradt példánya a nürnbergi patrícius Scheurl család könyvtárában maradt fenn egy gyűjtőkötetben.⁹⁴ Ugyancsak Borsa volt az, aki 1984-ben nagy szakértelemmel azonosította az egyes kiadások nyomdászait

87 A továbbiakban e rölapokat normalizált formában (Ein groß Wunderzeichen, Die Aufruhr, Ein wahrhaftige Abgeschrift), illetve rövidítve Wunderzeichen, Aufruhr, Abgeschrift néven említem.

88 Vö. Schottenloher, K.: Flugblatt und Zeitung 17., 158.; Benda K.: A törökker 32.

89 Benda K.: A törökker 36., 39–40.; vö. Pukánszky B.: Mohács és az egykorú 288–289. és Farkas G. F.: II. Lajos I. közl. 458.; vö. Barbarics Zs.: A kéziratos „Neue Zeitungok” 183.

90 Vö. Schottenloher, K.: Flugblatt und Zeitung 17., 161.

91 Roth, P.: Die Neuen Zeitungen 26–28.; Schottenloher, K.: Flugblatt und Zeitung 152–156.; Benda K.: A törökker 22., 57.

92 Mon. rust. 313–322., nr. 227.

93 A Wunderzeichen-röplap első formájában (A, B, F példányok; az alábbi táblázat I–III. kiadásai) egy 1514 májusi budai „levél” szövegét tartalmazza, majd az okmánytárban C-vel jelölt példány azaz a IV. kiadás egy jún. 16-i budai tudósítás szövegét is hozza. A G példány (VI. kiad.) a második szövegrész helyett egy vele tartalmilag részben egyező, jún. 17-i tudósítást hoz. A D példány (VII. kiad.) tartalmazza az első, majd a jún. 16-i tudósítást, továbbá egy Kristóf nevű őrgrofi szolga („margraffen diener mit namenn Cristoffel”) helyszíni tudósítására hivatkozik, amely Dózsa kivégzéséről szól. Erre való tekintettel változott meg a cím (Aufruhr) és a metszetkép is.

94 Borsa G.: Nyomtatott tudósítás. (Lásd a 29. jegyzetet; a második megjelenés oldalszámaira hivatkozom.)

a fennmaradt példányok betűkészlete és nyomódúcai alapján.⁹⁵ (Két nürnbergi kiadást a német szakemberek jelenleg más nyomdásznak tulajdonítanak, de az eltérésnek történeti szempontból szerencsére nincs nagyobb jelentősége, mivel a kiadási hely azonos.) Az alábbi táblázatban a Borsa által azonosított kiadásokat (I–VII., illetve az általam VIII. számmal jelölt Abgeschrift-röplapot) feleltettem meg a parasztháború okmánytárában szereplő példányok sziglaival (A–G),⁹⁶ feltüntetve a címlapokon szereplő fametszet típusát is. (A képtípus rovatban szereplő kulcsszavak: csuklyás alak: álló, csuklyás keresztes vitéz zászlóval; zsoldos: álló, szakállas német ruhás zsoldos zászlóval; Dózsa halála: a trónhoz kötözött, zeneszó közepette egyik embere által harapdált Dózsa György kivégzése.)

Borsa	Röplap címe	Mon. rust.	Képtípus	Kiadási hely	Nyomdász
I.	Ain groß wunderzaichen	B ¹	csuklyás alak ²	Augsburg	Erhard Öglin
II.	Ain groß Wunderzaichen	A	csuklyás alak ³	Strassburg	Matthias Hupfuff ⁴
III.	Ain gross wunderzaichen ⁵	F	–	München	Hans Schobser
IV.	Ein groß wundertzaichen ⁶	C	zsoldos ⁷	Nürnberg	Hieronymus Hölzel ⁸
V.	Ein groß wundertzeychen ⁹	-	zsoldos ¹⁰	Lipcse	Martin Landsberg
VI.	Ain groß wundertzaichen ¹¹	G	csuklyás alak ¹²	München	Hans Schobser
VII.	Die auffrur ¹³	D	Dózsa halála ¹⁴	Nürnberg	Wolfgang Huber ¹⁵
VIII.	Eyn wahraftige abgeschrift ¹⁶	-	karóba húzás ¹⁷	Nürnberg	ismeretlen ¹⁸

1 A Mon. rust. B2 példánya a VI. kiad. címének szövege alapján kézzel kiegészítve: Mon. rust. 315/6–13.

2 Közlése az OSZK Röpl. 18. pld. alapján: A magyar parasztháborúk irodalma 105.; ez a példány digitális formában is elérhető: <http://mek.oszk.hu/03500/03559/> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.) – Ugyanezt a metszetet Öglin 1515-ben a francia–svájci összecsapásról szóló, Ain neüwe

⁹⁵ Borsa Gedeon: A magyarországi parasztháborúról szóló német tudósítások kiadásai és azok nyomdászai. Magyar Könyvszemle 100. (1984) 24–33. = *Uő*: Könyvtörténeti írások II. A külföldi nyomdászat, 15–16. század. (Az OSZK kiadványai – új sor. 8.) Bp., 1997. 306–313., 446–448. (51. sz.). A továbbiakban itt is a második megjelenés oldalszámaira hivatkozom.

⁹⁶ Az okmánytár szerkesztői még nem ismer(het)tek több példányt (az alábbi táblázatban I. kiad. MTAK-beli, a IV. kiad. budapesti, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött, valamint nürnbergi, továbbá a VII. kiad. hallei és wolfenbütteli példányait), illetve a Wolfenbüttelben, illetve Nürnbergben őrzött, egyetlen példányokként fennmaradt V. és VIII. kiadást sem. – A Mon. rust. E betűvel jelölt példánya az A és B jelű példányok (az alábbi táblázatban I–II. jelű kiadások valamelyikéről) készült kéziratos másolat, amelyet a weimari Staatsarchivban őriznek.

- warhafftige gezittung der kriegsleüff című tudósításnál is felhasználta. *Borsa G.*: A magyarországi 447., 23. jegyz. Digitálisan elérhető a Verzeichnis der im deutschen Sprachenbereich erschienen Drucke des 16. Jahrhunderts (a továbbiakban: VD16) keresőfelületén keresztül (<http://www.bsb-muenchen.de/index.php?id=1681&type=0>; a látogatás ideje: 2014. dec. 20.); azonosítója: VD16 N607.
- 3 Közlése valamelyik budapesti példányról: *Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 6. tábla.
 - 4 Személyére lásd *Oliver Duntze*: Ein Verleger sucht sein Publikum. Die Straßburger Offizin des Matthias Hupfuff (1497/98–1520). München, 2007. Köszönöm Péterfi Bencének, hogy a műre felhívta a figyelmemet. A munka végén található nyomtatványjegyzékben (Anhang A) a röplap a 450. oldalon, a 218. tételként szerepel.
 - 5 A címlapján metszet nem szerepel. A müncheni példány (BSB H eccl. 848.) digitálisan elérhető: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10985751_00001.html, valamint <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/bsb00003924/images/> (A látogatás ideje mindkét esetben: 2014. dec. 20.) – Azonosítója: VD16 G3478.
 - 6 A jún. 16-i dátum csak ebben és a VII. kiadásban (Aufruhr) szerepel: Mon. rust. 318/105. sor. Digitálisan elérhető: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/bsb00003717/images/> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.) – Azonosítója: VD16 G3479.
 - 7 A figura fejtartása a csuklás típusával egyező. Közlése *Borsa G.*: A magyarországi 447., 19. jegyz. alapján: Új Magyar Lexikon V. köt. Bp. 1961. 368–369. lapok közötti tábla hátoldalának közepén; tanulmányozható az előző jegyzetben említett helyen is.
 - 8 A VD16 azonosítása szerint. *Borsa G.*: A magyarországi 310. még Georg (vagy Johann) Stuchs kiadványának tartotta (Johann Stuchs egyidejűleg apja, Georg dúcait is használta).
 - 9 Lényegében megegyezik a IV. kiadással, mert a jún. 16-i szöveg részt tartalmazza, de a kivégzésről szólót (Aufruhr-röplap többlete) nem.
 - 10 A metszet az előzőhöz képest elegánsabb kiállítású és ruházatú alakot ábrázol, aki a fejét is ellenkező irányba fordítja. Közlése: *Borsa G.*: A magyarországi 309.
 - 11 A jún. 17-i dátum és szövegrész csak ebben szerepel: Mon. rust. 320–321.
 - 12 Közlésére lásd: *Borsa G.*: A magyarországi 447., 22. jegyz. A kiadás müncheni példánya (BSB H eccl. 847d) digitálisan tanulmányozható: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10482606_00001.html, azonosítója: VD16 G3477. Ugyanezt a metszetet Schobser Öglint követve az 1515-ben a francia–svájci összecsapásról szóló tudósításnál felhasználta, úgy, hogy a keresztes vitéz mögötti zászlóról a keresztet és a csücsöknél lévő árnyékolást levéselte: VD16 N 608.
 - 13 Magyar fordítása: A magyar parasztháborúk irodalma 104–107. Azonosítója: VD16 A 4072. – A magyarországi közgyűteményi példányokon kívül a budapesti Központi Antikvárium 2014. dec. 5-i árverésén felbukkant egy újabb példánya is, lásd az árverési katalógusban: A Központi Antikvárium 133. aukciója. Bp. 2014. 24. (45. tétel) Az adatot köszönöm Mikó Gábornak.
 - 14 Uo. 107. Digitálisan a hallei egyetemi és tartományi könyvtár példánya (QK II n 4692) tanulmányozható: http://dfg-viewer.de/show/?tx_dlf%5Bid%5D=http%3A%2F%2Fdigitale.bibliothek.uni-halle.de%2Ffoai%2F%3Fverb%3DGetRecord%26metadataPrefix%3Dmets%26identifier%3D1000550&tx_dlf%5Bpage%5D=8&tx_dlf%5Bdouble%5D=0&cHash=79ab482cf79572d3db022f47137f326 (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.) – E metszet ikonográfiájáról lásd: *Marianna D. Birnbaum*: A Mock Calvary in 1514? The Dózsa Passion. In: European Iconography East and West. Selected Papers of the Szeged International Conference, June 9–12, 1993, ed. György E. Szőnyi. Leiden–New York–Köln, 1996. 97–98. (Figure 2.)
 - 15 A VD16 azonosítása szerint. *Borsa G.*: A magyarországi 310. még Hieronymus Höltzel kiadványának tartotta.
 - 16 Azonosítója: VD16 W 179. Több példányát ők sem ismerik.
 - 17 Közlése: *Borsa G.*: Nyomtatott tudósítás 314. A silány betűkészlethez képest a metszet igen kvalitásos.

- 18 A nyomódúcok egy ismert nyomda készítményeivel sem azonosíthatók. A betűkészlet meglehetősen primitív. A kiadás helyére az egyetlen fennmaradt példány lelőhelyéből logikailag következett *Borsa G.*: Nyomtatott tudósítás 317–318. A VD16 sem tudja nyomdahelyét azonosítani.

A kiadások számozása nem feltétlenül jelent szigorú időrendet: *Borsa* ennek megállapítására kimondottan nem is tett kísérletet, hiszen a nyomtatványokon semmiféle erre vonatkozó támpont nincs, mivel impresszum nélküliek. Kizárólag filológiai és ikonográfiai-stíluskritikai eszközökkel tudunk tehát a tartalom, esetleg a metszetek egymáshoz való viszonya alapján bármiféle megállapítást tenni. (Az azonos címlapképű kiadások metszetei sem azonos dúcra készültek, így lehetnek egymás előképei.) Azt is figyelembe kell vennünk, hogy csupán a korunkra maradt példányokat ismerjük – ténylegesen ennél több kiadással kell számolnunk.⁹⁷ Annyi biztosnak látszik, hogy az I., augsburgi kiadás időben is az első volt (erre még alább kitérek), és a II–IV. és VI. (strassburgi, müncheni, nürnbergi, újabb müncheni) ennek ismeretében, ennek mintául vételével készült. Jelzésértékű, hogy a VI. kiadás nyomdája ugyancsak Hans Schobser volt, aki a metszet nélküli előző kiadását címképpel és újabb értesüléssel bővítve újból kiadhatta, nyilván az érdeklődésre való tekintettel. Az V. lipcsei és a VII. (Aufruhr-röplap, konkurens nürnbergi nyomda)⁹⁸ kiadások már a terjesztés újabb hullámában, az említett IV., nürnbergi kiadás alapján készülhettek. A csoport teljesen különálló eleme a VIII., ugyancsak nürnbergi kiadás, amely vitába száll „a korábban nyomtatott valótlán röplapok” állításaival,⁹⁹ és mivel Dózsa György kivégzése után még a váradi harcokat is említi, időben a legkésőbbi lehet.

A keresztes lázadásról szóló röplapok megjelenési helyei mind a Német-római Birodalom nagyvárosai, jelentős kereskedelmi központjai. Közöttük is jobbra a Magyarország iránt különösen érdeklődő, fejlett délnémet kereskedővárosokat találjuk.¹⁰⁰ Az első kiadás Augsburgban való megjelenése ráadásul tökéletesen egybevághat magának a röplapnak a szövegével, amely szerint a kiadás alapjául szolgáló tudósítás Budáról Bécsen keresztül érkezett a városba.¹⁰¹ A nürnbergi és müncheni kiadások földrajzilag közeli, de a röplapok e délnémet területeken kívül Strassburgban és Lipcsében is megjelentek, így hatásukat a korábban feltételezettnél jóval szélesebb körben fej-

97 *Borsa G.*: A magyarországi beszámoló két elpusztult példányról is; az első a leírás alapján nem lehet egyértelműen kiadáshoz kötni, míg a másik, amelyet a boroszlói egyetemi könyvtárban őriztek, a IV. kiadás egy példánya volt.

98 Hieronymus Hölzelt a nürnbergi városi tanács törvénytelen röplapkiadásért egy időre el is záratta, erről lásd alább. Amennyiben a VD16 azonosítása helyes (lásd 105. és 112. jegyz.), a mintául szolgáló kiadás Hölztelé.

99 „unwarhaftigen büchlyn vormals aussgetruckt”. *Borsa G.*: Nyomtatott tudósítás 315. (ford. 316.)

100 Vö. Benda K.: A török 23., 67.

101 Mon. rust. 315/14–17. Az okmánytár kiadói a 314. oldalon nyilván figyelmetlenségből Nürnberget írtak.

hették ki. Hasonlóképpen a korabeli közvélemény figyelmét és a terjesztés sikerességét tanúsíthatja, hogy üzletileg megérte efféle témájú rölapot nagyjából 1-2 hónap elteltével Münchenben még egyszer, Nürnbergben még kétszer kiadni. A példányszámokról természetesen nem tudunk semmit, de mivel a korban nem rendkívüliek a több száz (300–600) példányban megjelent rölapok sem, úgy becsülhetjük, hogy a keresztes lázadásról tudósító rölapokból kiadásonként legalább 100–200 példány készülhetett.¹⁰²

Borsa Gedeon kutatásai során a rölapok keletkezésére vonatkozó kézirat forrásokot is feltárt a már említett nürnbergi patríciuscsalád könyvtárában, amelyek témánk szempontjából igen jelentősek.¹⁰³ A család tagja volt ugyanis az a Christoph Scheurl (1481–1542) is, akit általában a szakirodalom az első újságírónak szokott nevezni.¹⁰⁴ Nürnberg város jogásza volt, aki – korának egyik széles látókörű és kiváló kapcsolatokkal rendelkező polgáraként – a 16. század első évtizedeiben módszeresen gyűjtötte a híreket, értesüléseket, sőt ezek továbbításában és nyomtatott kiadásában időnként maga is részt vett.¹⁰⁵ Adatgyűjtését alapanyagnak szánta egy saját koráról szóló összefoglaló történeti műhöz, amelynek azonban csak az első szakasza készült el az 1511–1521 közötti évtizedre, de a modern korig ez is kéziratban maradt.¹⁰⁶ A történeti kutatás nagy szerencséjére fennmaradtak az alapanyagot tartalmazó gyűjtőkötetek is. Az ezekben található feljegyzéseket vagy átiratokat a befutó levelekről, tudósításokról különböző, Scheurl vagy a város által foglalkoztatott írnokok készítették, majd rendszerint Scheurl maga nézte át és javította.¹⁰⁷ A tudósítások fennmaradása nemcsak arra jó, hogy bepillantsunk egy 16. századi történetíró műhelyébe és munkamódszerébe, hanem e sajátos források rendkívül érdekesek önmagukban, magyar szempontból is.¹⁰⁸ Az 1514. év eseményeit tartalmazó J² kötetben Borsa a magyarországi keresztes lázadásra vonatkozóan tizenegy különböző, az 1514. május 17. és szeptember 2. közötti időszakra keltezhető tudósítást talált, amelyeket tanulmányában közölt is, A–K betűkkel

102 Benda K.: A törökör 25–26.

103 Borsa Gedeon: Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Az OSZK évkönyve 1991–1993. 323–348. = *Uő*: Könyvtörténeti írások III. Az OSZK évkönyveiben megjelent tanulmányok. (Az OSZK kiadványai – új sor. 9.) Bp., 2000. (22. sz.) 432–455., 542–546. A második megjelenés oldalszámaira hivatkozom.

104 Schottenloher, K.: Flugblatt und Zeitung 172–178.

105 Borsa G.: Korabeli tudósítások 432.

106 Kiadása: Christoph Scheurl: Geschichtsbuch der Christenheit von 1511 bis 1521. Hrsg. von Franz von Soden, Johann Karl Friedrich Knaake. In: Jahrbücher des deutschen Reichs und der deutschen Kirche im Zeitalter der Reformation und ihrer Zeit. I. Leipzig, 1872. 1–179. Az 1514. évi magyarországi eseményekre vonatkozó fejezeteket (Bibliothek Scheurl, N² kódex, 467r–470v; uo. 55–60. mint 80–86. fejezetek) Borsa is közölte: Borsa G.: Korabeli tudósítások 441–444.

107 Borsa G.: Korabeli tudósítások 432–433.

108 Borsán kívül tudomásom szerint nem foglalkozott velük a magyar kutatás, pedig más évek, időszakok, események nürnbergi recepciójára vonatkozóan is kitűnő forrásokat rejthetnek.

megjelölve.¹⁰⁹ (A betűrend a kódexben található sorrendet adja ki. A forrásgyűjtés sajátossága, hogy a másolásakor nem a kronológiai szempont volt a lényeges: sem a néhol bennmaradt keltezés, a továbbítás vagy a beérkezés dátuma, de még a szövegekben ismertetett események időrendje sem feltétlenül, hiszen egyazon tudósításban több korábbi hír is szerepelhet.)

E kéziratos híradások levélszerűek és formailag a nyomtatott röplapok szövegére emlékeztetnek, bár címük nincs. Funkciójuk szempontjából azonban semmi különbség sincs a nyomtatásban megjelent darabokhoz képest: Barbarics Zsuzsa mutatott rá tanulmányában arra, hogy a többek között *Neue Zeitung*oknak nevezett tudósítások nyomtatott és kéziratos formában egyaránt terjedhettek.¹¹⁰ Tehát ezek a tudósítások is teljességgel konstruáltak és határozott tájékoztatási céllal születtek: információikat a nyilvánosságnak szánták. Párbeszédet vagy a szereplők szájába adott mondatokat találunk például Dózsa elfogásakor vagy kivégzésekor (I szöveg); drámai fogások élénkítik a szöveget, így záró felkiáltások: „Isten tudja, mi lesz a vége a dolognak” (G szöveg), „Isten fordítsa jóra a helyzetet” (I szöveg) vagy éppen a borzalmak, kegyetlenségek ecsetelése (A, B, D, J, K szövegek).

A tudósításoknál fontos tényező volt a gyorsaság. Ezért készítöik egy adott időpontban több különböző helyre (például Pest, Felső-Magyarország, Temesvár) vonatkozó, főleg szóbeszédből származó, akár pletykának is tekinthető adatot inkább leírni, és vállalják a bizonytalanságot, az esetleges későbbi pontosítás vagy helyesbítés terhére, csak hogy a hír mihamarább célba jusson (például a K szöveg írója ígéri, hogy a „Vatánál” álló szerzetes vezette seregről a következő – ránk nem maradt – levelében fog írni).¹¹¹

Különösen figyelemre méltó számunkra a G jelű szöveg.¹¹² Ez ugyanis nem más, mint szóról szóra az *Ein groß Wunderzeichen* címmel ismert röplap szövege! A röplap alapja tehát valóban egy levélformájú tudósítás volt, amely szinte teljes egészében megegyezik a sajtó alá rendezett változattal, csak hogy néhány apró, ám annál fontosabb részlet a szerkesztés folyamán „elkopott” a szövegből. Egyrészt a kéziratban több konkrétum szerepel: a bíboros toborzást betöltő rendelkezését pontosan két nappal korábbiak mondja, a keresztesek által megölt Kuppi nevű kereskedő a torzult Petta névalak helyett pettau („von Pettaw”), és szám szerint 6 nemessel együtt leli halálát, a táborban

109 Bors G.: Korabeli tudósítások 444–453. – Bors összeállítását (uo. 440.) helyesbítve a tudósítások keletkezési ideje és kelethelye a következő: A (317r): 1514. júl. 19–20. [Buda?], B (318r): júl. 14. Buda, C (318v): júl. 10–11. [Buda?], D (319r): júl. 5–6. [Bécs?], E (321r): aug. 7. után [Bécs], F (323r): jún. 10. Bécs, G (322r): máj. 17. Buda, H (328r): júl. 26. Buda, I (329r): aug. 10. után [Buda], J (332r): szept. 2. Bécs, K (333r): júl. 31. Buda.

110 Barbarics Zs.: A kéziratos „*Neue Zeitung*ok” 179.

111 „die sag, das der munich mit seinem H[eer] bey Wata, davon ich euch am nechsten geschrib[en] ... Was begeben wurd, wil ich euch in dem ersten wissen lasen.” – Bors G.: Korabeli tudósítások 453. – A település nem azonosítható egyértelműen. Gondolhatunk a Bodrog megyei Baja mezővárosra vagy esetleg a szamosfalvi csata (lásd Neumann Tibor kötetbeli tanulmányát) környékén található Kolozs megyei Patára is.

112 Közlése: Bors G.: Korabeli tudósítások 448–449.

a zászlórúdra egy fából készült feszületet („ain hultzen crucifix”) erősítenek. Másrészt két bekezdés végén is két-két sor többletszöveget találunk a nyomtatott kiadáshoz képest.¹¹³ Harmadrészt a kézirat rendhagyó módon fenntartotta a tudósító Hans Schweicklin nevét is, valamint azt a tényt, hogy a Budáról érkezett tudósítást május 25/26. folyamán Bécsben másolták le. A toborzás betiltásáról szóló közelebbi adat alapján így a tudósítás időpontja (1514. május 17.), illetve a továbbítás útvonala (Buda–Bécs–Augsburg) egyaránt meghatározhatóvá válik.¹¹⁴

Bár a budai keltezés alapján Hans Schweicklint helyi illetőségűnek gondolhatnánk, személye szinte biztosan egy tekintélyes augsburgi kereskedővel azonos.¹¹⁵ A megfeleltetést az is erősíti, hogy az általa küldött tudósítást Bécsen keresztül szülővárosába továbbították. Az I szövegben címzettként szereplő „Wist lieber Herr Hewperger” személyét pedig már Borsa sikerrel azonosította a korábban Mátyás királlyal is kapcsolatban álló Mathias Heuperger bécsi patrícussal, városi tanácsossal, aki a helyi Krisztus Teste-konfraternitás újjászervezőjeként, illetve a bécsi Stephanskirche ereklyekatalógusa, az ún. *Heiltumsbuch* 1502. és 1514. évi nyomtatott kiadásának támogatójaként ismert a szakirodalomban.¹¹⁶ Rajtuk kívül a tudósítások emlegetnek még egy bizonyos Wolfgang Eysent, aki az F szöveg (július 10-i tudósítás) szerint Budára utazott, de 3-4 nap múlva vissza fog térni, illetve az E tudósítás szerint augusztus 7-én Budáról írt (nyilván Bécsbe) arról, hogy Szapolyai János csapatai legyőzték a Várad környéki keresztéseket.¹¹⁷

A hírlevelek írói és címzettjei között tehát rendszeres kapcsolat állt fenn. Erre utal például a híradások több fordulata is, azaz hogy a tudósító elfelejtett valamit megírni vagy éppen hogy már írt a témáról, hogy kiegészíti, helyesbíti a korábbi leveleket, illetve hogy amint megtud valami biztosat, meg fogja írni.¹¹⁸ Az is világossá válhat számunkra, hogy Bécs hírcentrumként működött: a tudósítások egy része eleve onnan kelt (például E, F, J) vagy Budáról, a magyarországi hírek gyűjtőhelyéről oda címezték (például

113 Borsa G.: Korabeli tudósítások 434. – Neumann Tibor arra a különbségre is felhívta a figyelmet, hogy a nemesi hadak és a keresztések „váradí” összecsapásánál a G jelű szöveg szerint 800 nemes (uo. 449.), míg a nyomtatott változatban 500 nemes esett el (Mon. rust. 317/52. sor). Az adatot e helyütt is köszönöm neki.

114 Uo.

115 1532-ben Kattrein nevű lányát egy Concz nevű volt burgknecht vette feleségül, aki egy perirban szerepel. Staatsarchiv Augsburg, Strafamt, Urgrichten, nr. 9. Jakob Miller vallomása, 1532. ápr. 3.: <https://www.commsywiki.uni-hamburg.de/wikis/651782/2826739/Main/Augsburg1532JacobMiller3April> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.)

116 Richard Perger: Die Wiener Ratsbürger 1396–1526. Ein Handbuch. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 18.) Wien, 1988. 211/277.: 1500–1503-ban tanácsos, †1515; Hartmut Kühne: Ostensio reliquiarum. Untersuchungen über Entstehung, Ausbreitung, Gestalt und Funktion der Heiltumsweisungen im römisch-deutschen Regnum. Berlin, 2000. (Arbeiten zur Kirchengeschichte 75.) 340–341.

117 Borsa G.: Korabeli tudósítások 446., 447. Személyét egyelőre nem sikerült azonosítani.

118 Borsa G.: Korabeli tudósítások 435.

B, G, I, K). Itt Heuperger (és nyilván mások is) foglalkoztak a hírek összeszedésével, át- és lemásolásával, hogy azután a kereskedelmi hálózatokon keresztül továbbítsák azokat. Legalább három tudósítóval számolhatunk, akik a Magyar Királyságban rendszeresen működő, ott kapcsolatokkal rendelkező német kereskedők vagy emberei lehettek. A szövegek különböző szerzőségét alátámasztja az eltérő szóhasználat is, ugyanis a tudósítások egy részében a lázadók parasztok (*paurn*, *pawr volck*: B–D), míg másik részében keresztések (*die creutzer*: A, E–G, J–K).¹¹⁹

A Nürnbergben fennmaradt tudósítások tehát egy sajátos nézőpontból láttatják az eseményeket, ráadásul több olyan apró részlet is szerepel bennük, amelyeket eddig más forrásból nem ismertünk. Adataik ugyanis magukból a röplapokból sem köszönnek vissza: a G jelű szövegen kívül, amely korai időpontjánál (1514. május 17.) fogva is méltán juthatott el az augsburgi könyvsajtóig, sem a bővített Wunderzaichen-kiadások, sem az Aufruhr-, sem az Abgeschrift-röplap nem mutatnak tényleges szövegszerű egyezést a tudósításokkal, és a tartalmilag azonos elemek, például Dózsa halálának leírása is eltérő. Azaz a nyomtatásban megjelent hírek alapjául más tudósítások szolgáltak a fennmaradt nürnbergi szövegeken kívül. Ez is jól érzékelteti, hogy a Dózsa-parasztháborúról megjelent nyomtatott röplapok mögött mekkora kéziratossági tudósítás- és értesüléshalmaz állhatott egykor.

Értesülések és események 1514. április–november

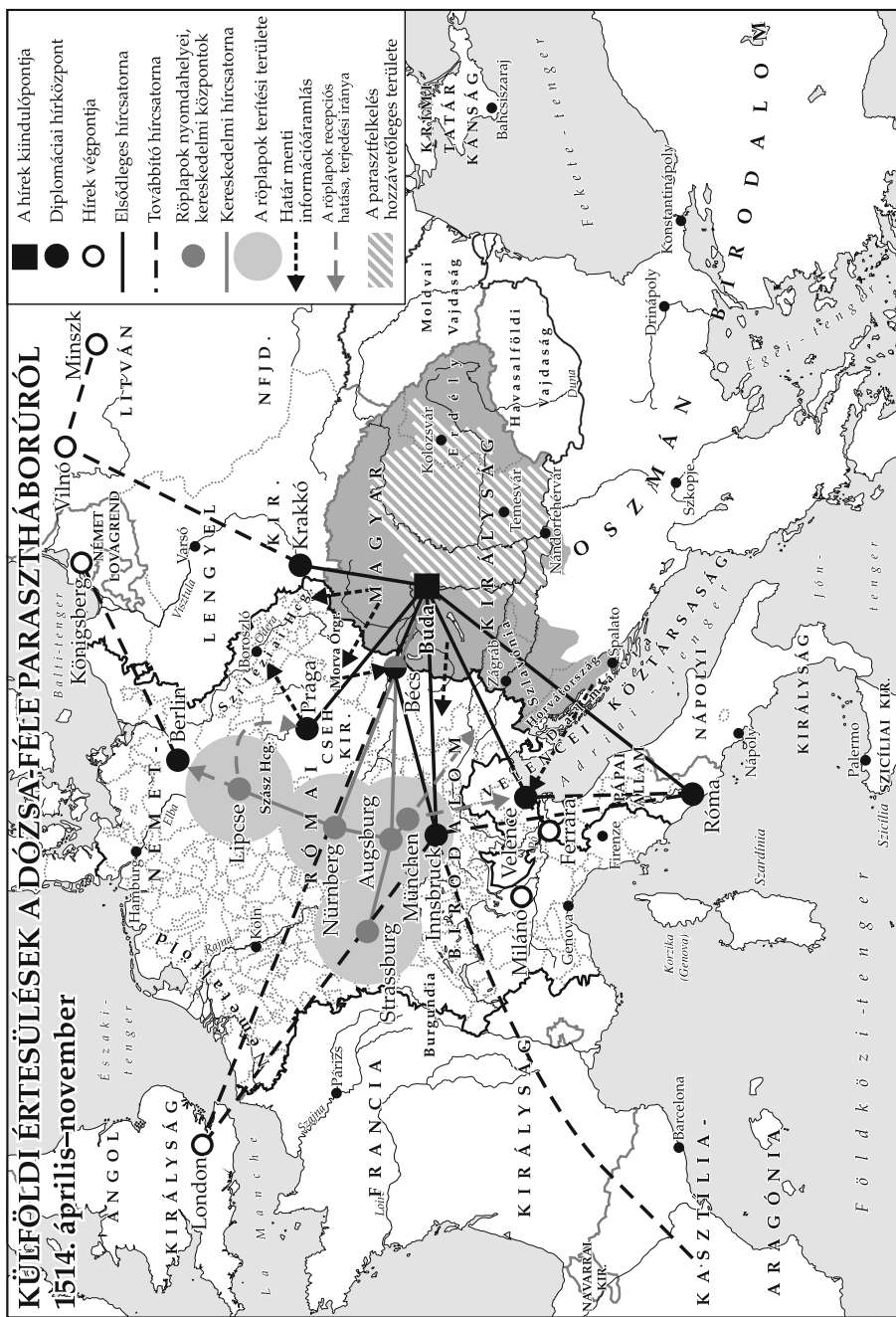
A hírkapcsolatok rendszerének jellemzői

Az értesítéseket térben és időben elhelyezve a hírek terjedésének mechanizmusa, a hírhálózatok működése is kirajzolódik.¹²⁰

A térképen a dokumentált kapcsolatok láthatók az értesülések keletkezési és célállomásai, tehát az üzenetforgalom csomópontjai szerint, amelyek a hírcsatornákat adják ki. Sötétebb szín jelöli a diplomáciai és magánlevelezést, halványabb a röplapokat. Folytonos vonallal jeleztem az elsődleges, szaggatottal a másodlagos vagy továbbító hírcsatornákat, míg pontozott fekete nyilakkal a közvetlen határon átnyúló, nem dokumentált, inkább csak feltételezhető híráramlást kívántam érzékeltetni. (A hírforgalom nagyságát nem, mivel ezt a rendelkezésre álló források mennyisége és megoszlása nem teszi lehetővé.)

119 A H szöveg általában mint „Zeckel Jorgs Heer” beszél róluk, míg az I szövegben egyszerűen „Heer” áll.

120 A térképet Nagy Béla rajzolta, akinek e helyütt is köszönöm munkáját.

A térkép alapján szembetűnő egyrészt, hogy Magyarország földrajzilag ennek a hálózatnak – amely egyébként a nyugati kereszténység területét adja ki – a szélén helyezkedik el: a hírek észak (lengyel), északnyugat (cseh), nyugat (német), délnyugat (itáliai) irányba terjednek.¹²¹ A történetek tehát a nyugatabbra lévő közönség számára a távoli egzotikumot is jelentik: valami olyasmit, ami közvetlenül nem érinti őket és inkább csak bizonyos elemeiben, nem összefüggéseiben érdekes. Másrészt a külföldre jutó hírek az esetleges egy-két kivételt leszámítva kizárólag Budáról, a fővárosból indulnak, mivel ide is futnak be a Magyar Királyság különböző részeiről, és itt, a királyi udvar környezetében gyűjthetők össze legkönnyebben. A főváros a parasztháború által érintett területek nyugati szegélyén feküdt; a háborús helyzet sem veszélyeztette a hírek folytonos, akadálytalan áramlását, a diplomáciai és informális kapcsolattartást, mivel a lázadás a Magyar Királyság nyugati területeit nem érintette.¹²² A budai „hírcentrum” tehát folyamatosan működött, mivel a királyi székváros – időszakos fenyegetettsége ellenére – nem volt sem körülrzáva, sem a király és udvara nem hagyta el az események ideje alatt. A távolsággal együtt persze a tények pontossága csökken és a képzelet ereje nő. Mire egy Temesvárról, Váradról vagy éppen Erdélyből érkező szóbeli értesülés Budára ért, már óhatatlanul torzult és átalakulásokon ment keresztül, függetlenül attól, hogy azután egy hivatalos kormányzati diplomáciai levélbe vagy egy később röpiratként megjelent tudósításba került-e bele.

Ha magyarországi eseményekről szóló hírek külföldi terjedését és fogadtatását szeretnénk tehát megérteni, akkor a hírhálózatot – e tanulmány címének megfelelően – Magyarországról, Budáról kell nézni. Azonban a fennmaradt források megoszlása e szempontból igen aránytalan: a Budáról kifelé elküldött darabok száma jóval kevesebb, mindössze negyede a teljes mennyiségnek, ráadásul több esetben csak a címzett reakcióját ismerjük, és ebből kell az értesülés tartalmára visszakövetkeztetni.

A térkép ugyanakkor nem alkalmas az időbeliségnek, a hálózat dinamikájának bemutatására. A korszak egyik jellemzője ugyanis a hírtovábbítás komoly időszükséglete (és a célba juttatásban való közvetlen emberi közreműködés).¹²³ A légvonalban szerepeltetett távolságok tehát többnapos, többhetes időközöket jelentenek a két végpont között, például – a teljesség igénye nél-

121 A keleti és déli híráramlásra, ha léteztek hasonló formában is, mint a vizsgált európai térségben, nem rendelkezünk forrásokkal.

122 Lásd jelen kötetben Nógrády Árpád és Varga Szabolcs tanulmányait!

123 Z. Karvalics L.: Hírforgalom.

kül – Buda–Bécs 3–6 nap,¹²⁴ Buda–Prága 13 nap,¹²⁵ Buda–Krakkó 14 nap,¹²⁶ Buda–Velence 14–21 nap,¹²⁷ Buda–Róma 14–21 nap,¹²⁸ illetve Velence–Róma 4–5 nap, Velence–Milánó 8 nap, Bécs–Velence 12–15 nap¹²⁹ utazással járt. Eből következik, hogy a célállomás jelentős lemaradásban, késésben van a küldő félhez képest; válasza, reakciói mindig az események egy korábbi állapothoz tartoznak.

- 124 Cuspinianus követként a Bécs–Buda közötti távolságot többször is megtette ezekben az években, bár naplójában néhány esetben a visszaútnál csak a hivatalos királyi válasz és nem az elindulás napját adja meg: Tagebuch Cuspinians 306. (1512: 6 nap), 309. (1513. jan.: 3 nap, jún.: 5 nap, vissza kb. 6 nap, aug.: oda 3 nap, vissza 4 nap), 310. (1513. dec.: oda 3 nap, 1514. jan.: vissza 3 nap), 311. (1514. febr.: oda 4 nap, vissza 4–5 nap, ápr.: oda 3 nap, szept.: oda 2[!] nap, vissza kb. 5 nap), 312. (1514. okt.: oda 4 nap, vissza kb. 6–7 nap, 1515. febr.: oda 4–5 nap, vissza kb. 6 nap), 314. (1516. máj.: oda 3 nap, vissza kb. 4 nap, aug.: oda 4 nap, vissza kb. 4 nap) stb.
- 125 Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. Bp., 2010. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 50.) 176. és 178. Gosztonyi János győri püspök és királynéi kancellár levele 1523 februárjából a Prágában időző II. Lajos királyhoz, illetve Burgo császári követhoz, amelyben leírja, hogy az utat ennyi idő alatt tette meg. Igaz, változó menetteljesítménnyel. Lásd még C. Tóth Norbert: A királyi pár Csehországban. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2012. 93.
- 126 Andrzej Wyczański: Polska służba dyplomatyczna w latach 1506–1530. In: Polska służba dyplomatyczna XVI–XVIII wieku. Pod. red. Zbigniew Wójcik. (Pracownia historii stosunków międzynarodowych XVI–XVIII. w.) Warszawa, 1966. 32. (1533/1534 folyamán J. Dantiscus levelezése alapján; a Lengyelország–Magyarország távolságra 2–4 hetet ad meg.) Tomicki követ Budáról Krakkóba az utat 1514 elején viszont éppen 14 nap alatt tette meg, lásd 70. jegyz.; Az orszáji győzelem (szept. 8.) híre szept. 24-én lett ismert Budán, nyilván Krakkón keresztül, ez 16 nap: Sanuto XIX. 180., Sanuto/Wenzel II. közl. 283–284. (Antonio Surian az-napi jelentése Sanuto okt. 31-i kivonatában.)
- 127 Podmaniczky kamarás Csulai Mór Fülöphöz írott jún. 29-i levelét Csulai Mór júl. 19-én mutatta meg Prosperinek (20 nap) – Vö. E. Kovács Péter: Egy középkori utazás emlékei. (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon). Történelmi Szemle 22. (1990) 108–109.: 2–3 hetet ad meg a velencei követjelentéseknek a Sanuto által regisztrált beérkezési ideje alapján készült izokrón térkép alapján. A térképet közli: Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Ford. Pődör László. Bp., 1985. 426. Az időtartam annyiban kissé csalóka, hogy Sanuto a tanácsüléseken tárgyalt ügyeket ismerteti, viszont a napirendre kerülésig akár több nap is eltelhetett a hír beérkezése után. Pl. Surian máj. 13-i jelentését jún. 3-án (21 nap), aug. 10-i jelentését szept. 1-jén (22 nap), itt nem tárgyalt dec. 10-i jelentését dec. 31-én (21 nap) tárgyalták, míg Zuane aug. 11-i levelét Sanuto szept. 4-i napnál közli (ez 24 nap): Sanuto XVIII. 240., XIX. 8., 343–344. és XIX. 15. = Sanuto/Wenzel II. közl. 250., 267., 285. és 277.
- 128 Néhány évvel későbbi adatok: 1523-ban VII. Kelemen nov. 18-i megválasztásának híre rekordszerű gyorsasággal dec. 2-án ért Pozsonyba, igaz, valószínűleg Bécsen át. Ez éppen 2 hét. Lásd a 71. jegyzetben idézett Szydłowiecki-naplóban, 93. és 195. – Brodarics István 1525. szept. 13-i, VII. Kelemen pápához írt levele szerint Rómából 21 nap alatt ért Budára. (Stephanus Brodericus: Epistulae. Ed., comm. Petrus Kasza. Bp., 2012. [Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova 16.] 123.)
- 129 Infelise, M.: From merchant's letters 40–41. (XVI. század első felében, postaúton.) – Vö. E. Kovács P.: Egy középkori utazás 108: a Bécs–Velence távolságnak nagyjából megfelelő Bécs–Villach–Tarvisio–Ferrara távolság megtételére 1517-ben Hippolit bíborosnak 9 + 9 = 18 napra volt szüksége.

E kérésből is adódik, hogy a források időbeli eloszlása egyenetlen. Akkor kezd európai szinten a magyar ügy érdekessé válni, amikor a helyzet már nagyrészt megoldódott. Jellemző, hogy a források időbeli súlypontja, tehát fele-kétharmada 1514 júliusára–augusztusára, és inkább Dózsa György kivégzése *utánra* esik. A számunkra igazán érdekes április–májusi időszakról, a lázadás kezdetéről sokkal kevesebb értesülésünk van.

A lázadás és a cseh segítségkérés: hírek 1514. június elejéig

A keresztes hadjáratot – mint ahogy e kötetben többször szó esett róla – 1514. április 9-én hirdették ki.¹³⁰ Mindez külföldön nem volt fontos, a híráramlás nagysága nyilvánvalóan nem lépte át a szokásos mértéket. Áprilisból két velencei követjelentést és egy cseh levelet ismerünk mindössze, de ezek is inkább a magyar–török viszonyra vonatkoznak.¹³¹ Mindeközben lassacskán gyülekeztek a keresztes seregek: május elején Ladislav ze Šternberka kancellár már látta a Pest alatti tábor.¹³² Látszólag minden rendben zajlott, bár az anyagi fedezet hiányát meg kellett oldani: Surian követ 13-án beszámolt a keresztes hadjárat költségeire kivetett háztartásonkénti 20 dénáros adóról.¹³³ A néhány nappal korábban, május elején Linzből Bécsbe érkező Robert Wingfield angol követ is május 9-én még csak annyit tudott, hogy valószínűleg háború lesz a törökkel.¹³⁴

130 A kérdésre legújabban lásd C. Tóth Norbert: Vita a keresztes hadjárat kihirdetéséről. Országgyűlés 1514 márciusában. Erdélyi Múzeum 77. (2015) 1:14–26., különösen: 25–26.

131 Antonio Surian, 1514. ápr. 7. Buda (a magyar kormányzat ki akarná Dalmáciában is hirdetni a keresztes hadjáratot, de ő világossá tette, hogy Velence ezt nem támogatja, és pénzt sem ad) és ápr. 7. után, Buda (Miksa császárnak a török szultánhoz írott levele, hogy követet küldene hozzá; Bakócz ki akarná hirdetni a keresztet Dalmáciában is, ha a Signoria beleegyezik; a magyar urak támogatnák ebben). Sanuto Diarii XVIII. 190. Sanuto/Wenzel II. közl. 249. = Mon. rust. 63–64., nr. 20., illetve Sanuto Diarii XVIII. 201. Sanuto/Wenzel II. közl. 249–250. (máj. 18-i feljegyzés, Mon. rust.-ban nem szerepel) – Ladislav ze Šternberka cseh kancellár Zdének Lev z Rožmitálu prágai várnagyhoz, 1514. ápr. 13. Bechyně (mit intézett a királyi udvarban; tudomása szerint magyar részről nincs békekötés a törökkel). DF 289360. Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 30–31.; a forrást részletesen ismerteti C. Tóth Norbert jelen kötetben található, a tavaszi országgyűlésről szóló tanulmányában.

132 1514. máj. 8. Buda. Ladislav ze Šternberka kancellár Zdének Lev z Rožmitálhoz. DF 289368. (Pernstein leveleskönyv, p. 25–26. [fol. 13r–v]).

133 Sanuto Diarii XVIII. 240., Sanuto/Wenzel II. közl. 250–251. = Mon. rust. 72., nr. 29. (A „ducati 5 per fuogo” nyilván elírás ducati per 5 fuogo helyett.) – Az országgyűlés eseményeiről lásd C. Tóth Norbert kötetbeli tanulmányát!

134 Ezt egy általa meg nem nevezett magyar követől tudta meg: a török adót követel, a magyar fél pedig török kézen lévő erősségeket szerezne vissza, így nincs esély a megegyezésre. (A szöveg az irat bal szélének sérülése miatt hiányos, ezért a sorváltást is jelöltem.) „here is an embassadour from Hungrye and oothir tydyngges here I nott // [...] from theus, save that the Turke and they be at lovynges and byddynges, // [...] for the Turke saythe, he wyll have them to paye tribute, and p^o // [...] Hungaroys saye, that they wyll have certeyn castellys dely(beran)di // [...] that the Turke hooldyth, so that it semith, the contraryete of // [...] of

Sokatmondó, hogy a keresztes csapatok lázadásáról külföldre jutó első hír nem a hivatalos diplomáciai csatornákon keresztül érkezett. Igaz, a királyi udvar számára is időbe tellett, amíg felmérhették a helyzet kezelhetetlenségét. Az események alakulására a rölapok reagáltak nagyon gyorsan: mindössze két nappal azután, hogy Bakócz érsek leállította a keresztes toborzást (május 15.), Budáról Hans Schweiklin meg is írta tudósítását, amelyet 25-éről 26-ára virradó éjjel Bécsben le is másoltak, és június 4-én, pünkösdvasárnap már Augsburgba ért, ahol valószínűleg nem sokkal később átszerkesztve ki is nyomtatták *Ain groß wunderzaichen* címmel.¹³⁵ (Wingfield fent említett bécsi jelentésében hivatkozott a magyar királyi székváros és Bécs között közlekedő rendszeres postakocsijáratra, amelyet más kortársak is emlegetnek, tehát a tudósítás kijuttatását is valahogy így kell elképzelünk.)¹³⁶

Hans Schweicklin meglehetősen jól tájékozott volt, hiszen az általa taglalt események nagyjából Budán vagy a városhoz közel történtek. Híradásának élén hatásosan a pesti táborban a zászlórúdról háromszor leeső feszület plasztikus történeté – a rölap címadó történetévé – formált „csodajele” áll. Beállítása szerint ez vezetett a keresztes lázadás kirobbanásához, amelynek erőszakosságát három példával mutatja be (egy nemes karóba húzása Vácnál, Kuppi pettaui kereskedő és nemes társai felkoncolása Budától öt mérföldre, a keresztesek ellen állítólag Váradról vonuló nemesek legyőzése, majd a megverték Budára menekülése). A kormányzat teljesen tehetetlennek mutatkozik: bár a király mozgósítja csapatait, de azok kevesen vannak, Borne-missza János nem tudja felszámolni a pesti tábor, a kereszt visszavonását prédikáló budai ferencesek és domonkosok pórul járnak. A tudósítás keltének ismeretében egyébként mindezeket az eseményeket, illetve a hároméves török béke vagy fegyverszünet nyilvánosságra hozatalát is¹³⁷ a Barta Gábor által rekonstruálnál egy héttel korábban, a május 25. előtti napok helyett a május

theyre demande is lykker to brede warre...” BL Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 82v, regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1254., n. 2889.

135 Borsa G.: Korabeli tudósítások 448–449. (G szöveg). – A keltezésről az Augsburgba érkezésig eltelt 18 nap nagyságrendileg megfelel a mohácsi csatáról szóló első rölap megjelenéséig (1526. szept. 13.), amely 15 nap. Lásd Pukánszky B.: Mohács és az egykorú 280.

136 Wingfield: „from this cite to the pryncipall town in Hungrye ca[...] // the fare cartis passe in XXIIIth howres, and is above [...] englysch // myle, which qwik expedition whanne I concidyr”. BL Cotton Ms., Vitellius B. XVIII. fol. 82v; regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1254., n. 2889.; említi Botlik R.: VIII. Henrik 16. – *Iohannes Cuspinianus*: Congressus ac celebrimi conventus caesaris Maximiliani et trium Regum Hungariae, Boemiae et Poloniae ... brevis ac verissima descriptio. [Bécs], 1515 (VD16 C 6482), Cr (21r): „Ingrediebantur toto die Viennam currus quadrigae Hungarorum et Polonorum, vehebantur multi in curribus illis velocibus, quibus nomen est patria lingua kottschi.” – Adatok a kocsira, illetve a bécsi gyorsjáratra: *Domanovszky Sándor*: Mázaszekér. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére. Szerk. Szentpétery Imre. Bp., 1917. 56–57. (Sigmund von Herberstein és más követek leírásai; köszönöm Nógrády Árpádnak, hogy felhívta a tanulmányra a figyelmemet!); Borsa G.: Korabeli tudósítások 434. (a tudósítás útvonala).

137 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 216.

17. előttiekre kell tennünk.¹³⁸ Ezzel például Bakócznak mint legátusnak a toborzás leállításáról kiadott parancslevele, pontosabban annak a keresztesek kegyetlenkedéseiről szóló passzusai (nemesi kúriák megtámadása, kifosztása, gyilkosságok és gyújtogatások) is sokkal érthetőbbé válnak.¹³⁹ E hírek közül még hiányzik az Alföldön a Maros vidéke és az összecsapás felé tartó keresztes főszereg ismertetése.

Május legvégén még az addigi események sem voltak ismertek a szomszédos Ausztriában sem, bár a feszültségekről és a nyugtalanságról már lehetett hallani. A Miksa császárt Bécsből Grazba követő Wingfield angol követ május 26-án – amikor beszámol arról, hogy a hőség és kocsija balesete miatt késett, de aznapi megérkezése után a császár rögvést fogadta kihallgatáson – jelentése végén tesz egy homályos utalást arra, hogy utaztában hat mérföldnyire megközelítette a magyar határt, „ahol a török az úr”.¹⁴⁰ Ezt csak úgy értelmezhetjük, hogy a keresztes lázadás híréből hallhatott valamit, amit ő sem érthetett teljesen, így kapcsolhatta számára logikus módon a korábban már jelentett törökellenes keresztes vállalkozáshoz.¹⁴¹

A magyar kormányzat számára május utolsó hetére válhatott világossá, hogy a kialakult zűrzavaros helyzet megoldására az udvar közelségében rendelkezésre álló katonai erő valóban kevés, ezért más gyors megoldás híján a biztonság kedvéért külső segítséget kell kérni II. Ulászló másik királyságából. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy hivatalos kormányzati szinten is ki kellett lépni a problémával az európai politikai színtérre, hivatalosan is „be kellett ismerni” a belpolitikai kudarcot. (A döntés már régebb óta érlelődhetett, bizonyíték erre a május 17-i Schweicklin-féle tudósítás azon utalása, hogy „idegen nemzet” segítségére van szükség.)¹⁴² Május 31-én tehát a magyar urak – az aláírás szerint főpapok, bárók és a királynál lévő nemesek, tehát

138 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 93. (a váci gyilkosság, illetve Kuppiék halála), 94. és 110. (várad csata), 116. (a pesti zászlójelenet). Ezeket az eseményeket mind a hadjárat betiltatásának (máj. 25.) hetére teszi, mivel a Wunderzaichen-röplap szövegét úgy értette, hogy a levél ugyanezen a napon, tehát 1514. máj. 25-én kelt Budán.

139 Mon. rust. 73/48–74/52., nr. 30.

140 A szöveg egyes szám harmadik személyű; a szöveg hiányai miatt nem egyértelmű, hogy tényleg Wingfieldről vagy a Grazból időlegesen eltávozó császárról, esetleg valamilyen másik követről van-e szó. „The emperor, as is befor wretyn, rood III Dwche myle ought [...] // to his bed, and whethir he shall retoruns hethir agay[n ...] // is nott certeyn knowin for his counsell, which he [...] // be nott yit comyn, nor ony of the oothir embassadou[rs ...] // is but VI Dwche myle owght of Hungrye, and in five [hours/days? ...] // maye ride at his ease to there as the Tourke is lord[...] // far from Lombarde state.” BL Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 85., regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1273., n. 2945.

141 Bárány Attila is így értelmezi: *Bárány Attila: Magyarország nyugati külpolitikája (1458–1526). Angol–magyar kapcsolatok Mátyás és a Jagellók korában*. Kézirat. (Köszönöm a szerzőnek, hogy nagydoktori értekezésének vonatkozó részletét megosztotta velem.) – Wingfieldnek a május 9. és 26. közötti időszakból nem maradt fenn jelentése; lehet, hogy a megoldást egy, a két időpont közötti beszámolója adhatná meg.

142 Mon. rust. 317/62–63., nr. 227., illetve a G jelű kézirat tudósításban is szerepel, tehát a hír budai eredetű, nem utólag illesztették be a röplap szövegébe a sajtó alá rendezésor.

a királyi tanács tagjai – levélben fordultak katonai segítségért egyrészt Bertalan münsterbergi herceghez,¹⁴³ másrészt a cseh urakhoz. (Utóbbi levél eddig nem volt ismert, a szöveg egyszerű másolatban Bécsben maradt fenn.)¹⁴⁴ Ugyanezzel a postával küldhették Prágába Albert Rendl (Albrecht Rendl z Oušavy) cseh országos főjegyző és kamarás az előzőekkel egy napon készült, Jindřich Švihovský z Rýzmburka cseh királyi udvarmesterhez címzett budai beszámolóját.¹⁴⁵ Levele tudósításszerű, hiszen a Budán hallott szóbeszédéből merített, és jól érzékelteti, hogy a fővárosban ekkor mit tudhattak már az apátfalvi–nagylaki eseményekről. A nádorról még nem tudta, megmenekült-e, de a parasztok kivégezték – többek között – a csanádi püspököt, és királyt választottak maguk közül. E két utóbbi, hamarosan Európa-szerte közismertté váló elem Rendl tudósításában szerepel tehát elsőként.

Mivel a keresztes főszereg Budáról eredetileg még egy Menyhért nevű parancsnokkal indult útnak,¹⁴⁶ a parasztkirály személyét az értesülések kezdetben még vele kapcsolták össze. Ahogy Barta Gábor is megállapította: időbe tellett, amíg a Budára befutó különböző hírekből sikerült összerakni a történeteket és tisztázni a lázadó had vezérének kilétét.¹⁴⁷ Ez nagyjából másfél hónapig az összes külföldi forrásban is nyomot hagyott: Székely György neve csak fokozatosan, július végére vált egyöntetűen ismertté.

Valószínűleg Rendllel egyező hírforrásra is támaszkodott a június 10-én Bécsben kelt kéziratos tudósítás (F szöveg) is, de ebben a keresztesek győzelmén és a csanádi püspök halálán kívül többek között a német kalmárokat érdeklő hírek is szerepelnek: budai polgárok menekültek Pozsonyba, június 4-én elmaradt a budafelhévízi pümködsi sokadalom.¹⁴⁸ A tudósító szerint a Budáról 3-4 nap múlva visszatérő Wolfgang Eysen meg tudja majd erősíteni, mi hír van a keresztes királyról. Ha nem lesz sokadalom, nem lesz fizetés, és Nürnbergbe kell menni végelszámolni – teszi hozzá aggodalmasan.¹⁴⁹ Bár a helyzet képlékeny lehetett, Budán június elején éppen elég nyugodtak lehetnek a viszonyok, hiszen Giovanni Battista Bonzagni egri jószágkormányzó

143 Mon. rust. 90., nr. 43. (DF 289361., egyszerű másolatban, protokollum részlete).

144 ÖStA HHStA, Maximiliana 31 (alt 24b), Konv. 3. Juni 1514, fol. 9. Köszönöm Tringli István-nak és Péterfi Bencének a segítségét és a forrás rendelkezésre bocsátását. Napi kelete az ismertével egyező (máj. 31., csak a levéltári téves jún. 3-i datálás miatt került a júniusi konvolutumba), és szövege több ponton megegyezik az eddig ismertével, sőt annak szövegromlása is kijavítható a segítségével. Lásd teljes szöveggel a függelékben!

145 Mon. rust. 93–94., nr. 47. (A DF-ben nem találtam meg.) – A címzett a levél szerint korábban szintén Budán volt, de addigra már visszatért Csehországba.

146 Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. Századok 109. (1975) 69–70. Lásd részletesen a jelen kötetben C. Tóth Norbert: Az apátfalvi és nagylaki csata. A keresztes főszereg útja Pest-től Nagylakig c. tanulmányát.

147 Barta G.: Georgius Zekeltől 84.

148 Pümködsvasárnap ez évben június 4-re esett. A pümködsi budafelhévízi sokadalomra lásd Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Bp., 2012. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 155.

149 Borsa G.: Korabeli tudósítások 446–447.

Hippolit bíborosnak a királyi székvárosból június 3-án írt levelében egyetlen szót sem ejtett a parasztháborúról, kizárólag az általa beszerzett tárgyak és bizonyos „tondók” (talán műtárgyak) lepecsételését, átsomagolását és Itáliába küldését taglalta.¹⁵⁰

Ijedelem Budán, találkozó Bécsben, nemzetközi érdeklődés:

1514. június közepétől július közepéig

Amint már utaltam rá, a magyarországi hírek csak június második felére, július elejére jutottak el az európai közvéleményhez. Bár a német közönség június elején már olvashatott a parasztháború kitöréséről az első nyomtatott augsburgi Wunderzeichen-röplapon, amelyet a hónap végéig feltehetően a strassburgi és müncheni kiadás is követett, a hivatalos diplomáciai forrásainkban június 15-ig mintegy két hét hiátus mutatkozik. Ráadásul a következő egy hónapnyi időszak híráramlása szempontjából a fennmaradt forrásanyag igen aszimmetrikus: a Budáról küldött levelek és tudósítások darabszáma mindössze negyede a külföldi reakciók, válaszok számának (7 a 28 tételből, a nyomtatott röplapok nélkül). A külföldi levelezés érdemben július első felére gyorsul fel: ekkor már cseh, osztrák-német, velencei és római levelek egyaránt ismertetik a magyarországi eseményeket.

A magyar királyi udvar minden jel szerint a császári udvarral és Rómával is igyekezett kapcsolatba lépni, de erre csupán későbbi utalásokból következtethetünk.¹⁵¹ Bakócz bíboros saját kapcsolatait is mozgósíthatta, ennek esetleges bizonyítéka lehet olasz ügyhallgatójának a milánói herceghez intézett június 15-i levele. Bettino di Conti már említett összefoglalója egy eléggé lekerekített, történeté formált elbeszélés a csanádi püspök halálával és egy György nevű vezér megválasztásával bezárólag. Már az is szerepel nála, hogy a király cseh gyalogosokat hívott, ellenben a lengyel király nem tud segíteni testvérén a moszkvaiak miatt.¹⁵²

Budáról júniusban a röplaptudósítások is folytatódtak, bár e hónapból kizárólag az először a Wunderzeichen-röplap IV., nürnbergi kiadásába bekerülő június 16-i, illetve a VI., bővített második müncheni kiadásában található június 17-i híradást ismerjük, amelyek kéziratos formában nem maradtak

150 AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Carteggio ambasciatori, Dispacci di ambasciatori ed agenti Estensi in Ungheria, busta 4. = MNL OL X 1996, 8616/10. = OTKA 81430. (Vestigia) lajstromában tanulmányozható a fényképe is (1801. tétel): <http://olaszirodalom.hu/vestigia/kereses/nyomtat.php?a=1396624570> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.).

151 A pápához pl. a velencei Pietro Lando júl. 2-i jelentése szerint érkezett levél Magyarországról: felkeltek a parasztok, ezért választottak, megölték a csanádi püspököt, a király behívna a cseheket „si chel non e da dubitar seiqui [sequi] alcuna cosa contra la signoria.”, ti. hogy nem kétséges, hogy nem történnek további dolgok az urak ellen. Mon. rust. 141., nr. 103. Az idézett szövegrész hiányzik a közlés végéről.

152 Mon. rust. 115/57–63., nr. 72.

fenn. A IV. és a VI. kiadás július legelején jelenhetett meg, míg a IV. mintájára készült lipcsei V. kiadás valamivel később, talán július második felében. Az ekkorra felfutó üzletet érzékelteti az az adat, hogy július 1-jén a nürnbergi városi tanács négyheti elzárásra ítélte Hieronymus Höltzel nyomdászt, mert városi engedély nélkül állított elő egy bizonyos „Auflauf in Ungarn” megnevezésű röpiratot.¹⁵³ Borsa Gedeon ezt az adatot még az Aufruhr-röplaphoz kötötte, de nem tudta feloldani azt az ellentmondást, hogy e röplap nyilvánvalóan később jelent meg a magisztrátus elmarasztaló ítéleténél. Ha azonban a német nyomtatványkataszter, a VD16 adatbázisának azonosítását elfogadjuk, azaz Höltzel a IV. kiadás nyomdásza, ez az ellentmondás is megoldódik. A címet ugyanis az ítéletben csak általánosságban adták meg, így nyugodtan vonatkoztathatjuk a Wunderzeichen-röplap IV. kiadására. Ha azonosításom helytálló, akkor a IV. müncheni kiadás megjelenését is június legutolsó napjaira tehetjük, ami a Schweicklin-féle májusi tudósítás 18 napos útjához képest még gyorsabb, mindössze kéthetes hírtovábbítást jelent. (Igaz, hogy München a kor viszonyai között 1-2 napnyi járófölddel közelebb is van Budához, mint Augsburg.)

Tartalmilag a június 16-i és 17-i tudósítás nagyrészt egyezik, bár az utóbbi bővebb szöveg. Mindkettő megállapítja, hogy a lázadó keresztések királyt is választottak Melchior Bannser (Banckwr) személyében; minden főpapot és nemest megölnek, egy püspököt nemeseivel együtt karóba húztak. Egyelőre nem tudják leverni őket. A 16-i tudósítás azzal zárul, hogy a kereszties király levelet küldött a magyar uralkodóhoz.¹⁵⁴ A 17-i tudósítás annyival mond többet, hogy a karóba húzott püspöknél 60 ezer márkát is találtak, a királyon kívül kincstartót is választottak; ugyanakkor már közli Zakl Jorg mint az egyik vezér nevét, és többet árul el a budai helyzetről: említi elfogott kereszties lázadók kivégzését, az udvar által várt cseh és morva hadi népet, és azt, hogy maga a király aggódik a helyzet alakulása miatt.¹⁵⁵

Bár a keresztiesek által a királyhoz intézett levélről – ha nem is volt egyszerű fantazmagória – semmi közelebbit nem tudunk, a két tudósításból kiüvelyezhető, hogy június közepén valamiféle kereszties sereg készült a főváros ellen, ami meg is felelt a valóságnak. Az udvar valóban aggódott: II. Ulászló június 22-én maga fordult cseh alattvalóihoz, pontosabban valamelyik cseh főúrhoz, élénken ecsetelve szorult helyzetét, mintha ostromlottként ülne a budai várban. A keresztiesek ugyanis előző éjjel megint tábort vertek két mérföldre Budától, és ez ráadásul a városi csőcseléket is felbátorította. Kéri ezért, hogy minél gyorsabban siessenek segítségére.¹⁵⁶ Ugyanekkor küldhettek Budáról Csulai Móré Fülöpnek is értesítést Velencébe, mivel a magyar követ a

153 Borsa G.: A magyarországi 310. (Az általa idézett munka: *Ute Monike Schwob: Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. bis 16. Jahrhundert.* München, 1969., 183.)

154 Mon. rust. 320/140–142., nr. 227.

155 Mon. rust. 320–321., nr. 227.

156 Mon. rust. 126–127., nr. 85.

levél kézhez vétele után július 5-én azonnal kihallgatásra jelentkezett a Tízek Tanácsa vezetőinél, és – persze túlzásoktól sem mentesen, pénzkérési célzattal – előadta, hogy az esztergomi érsek elmenekült, mivel a keresztesek 13 báró és 4 püspök fejét vágták le, és hogy Budán, ahol a király a várban tartózkodik, a lázadók tábornok vertek, hogy a királyt kézre kerítsék, mivel az békét kötött a törökkel.¹⁵⁷

A király által a cseh főúrhoz intézett levél keltezésével ugyan egybevág, hogy ezekben a napokban zajlott le a gubacsi csata, amikor Bornemissza János legyőzte a Pest felé törő keresztes sereget. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az egyelőre csak német nyelvű kivonatban ismert szöveg passzusai egybevágóak a június 15-i hadba hívó királyi parancslevelekkel.¹⁵⁸ A levélvivő egyébként Bertalan münsterbergi herceg lehetett, aki a király hívására közben személyesen járt Magyarországon: június 14-én indult el Prágából Budára,¹⁵⁹ és onnan a segélyhad toborzására megbízatást kapva gyakorlatilag azonnal fordult is vissza: rekordgyorsaságú utat követően július 4-én már ismét Prágában volt.¹⁶⁰

Mindenesetre II. Ulászló szorult helyzete talán mégsem fedte teljesen a valóságot: a hazai zűrzavarban, 1514. június közepén Mária főhercegnő, Lajos királyfi kiszemelt jegyese a határszéli Bécsbe utazott, ahol magyar és cseh előkelőkből álló küldöttség, közöttük Kövendi Székely Miklós királyi tanácsos¹⁶¹ üdvözölte a magyar király és királyfi nevében.¹⁶² A hírt Quirini egy hónappal később, Rómából július 23-án kelt két jelentése is megerősíti, amelyben tudatja, hogy július 14-én jött az Örök Városba egy német levél,

157 Sanuto XVIII. 329., Sanuto/Wenzel II. közl. 256–257.

158 Az eseményekre lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 156–161.*; Mon. rust. 112–113., nr. 71.

159 Mon. rust. 59., nr. 18.; Jeroným z Hradešína e napi naplóbejegyzése: MTAK Ráth 1501. (Előtte jún. 8-án érkezett meg a lengyel királytól.)

160 Mon. rust. 148–149., nr. 109. Ismeretlen cseh úr (talán Zdeněk Lev z Rožmitálu prágai várnagy) egy másik cseh úrhoz Prágából, 1514. júl. 4. (DF 289362.) „Bartoloměj herceg érkezett követségbe Ófelségétől hiteles levéllel, amelyben azt kéri, hogy a városi rendek Ófelségének megsegítésére késedelem nélkül állítsanak ki kétezer gyalogost, és 200 lovat Budára.” (Uo. 148/2–4. – A fordítást Kovács Eszternek köszönöm!)

161 Kövendi Székely Miklós 1514-es szereplésére legújabban lásd Péterfi Bence: *Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása. Pécs–Bp., 2014.* (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.) 129–130.

162 ÖStA HHStA, Maximiliana 31 alt 24b, Konv. 3., Juni 1514, fol. 114–115. Johann Schneidpeck levele Giacomo Bannisio császári titkárhoz. Bécs, 1514. jún. 22., „Reverende domine, post servitorium commendacionem. Vellem tempus balnei dominacio vestra bene cessisset et ad nota respondisset, quam pro qualitate balnei seu termarum fertur, quia iuvamentum seu levamen non statim, sed post tempus percipiatur. Sed ut de conversatione nostra aliquid (de quo) in termis contulimus, dominacioni vestre perscribam, id accipiat illustrissimam ac iucundissimam principem regis Ludovici Hungarię sponsam hiis diebus elapsus adventasse, quę honorifice suscepta est, Venetę, preterea regis Hungarię oratores, tres Boemię barones, qui nomine regis eam tanquam filiam charissimam itemque nomine Ludovici tanquam coniugem charissimam salutarunt. Hec omnia celebriter peracta sunt.”

amely szerint Mária főhercegnő Bécsbe érkezett, ahol a magyar király követsége várta, és tárgyaltak a házasságkötésről; továbbá, hogy a gurki bíboros, Matthäus Lang június 13-án Linzben volt, és állítólag a császárt is várják, hogy beszéljenek a házasság és a parasztfelkelés ügyében.¹⁶³ (Az eseményt egyébként Cuspinianus is említi az 1515. évi királytalálkozójáról írt munkájában az előzmények között.)¹⁶⁴

A bécsi jegyességi találkozóra egyébként a június 19-i héten került sor: egy része június 22. előtt biztosan lezajlott, míg Sebastian Winderl bécsi egyetemi tanár Máriához írt latin nyelvű üdvözlőbeszédét (amelyet ugyanekkor Joachim Vadianus kísérvőversével ki is nyomtattak Hieronymus Vietor és Johann Singriener közös kiadásában)¹⁶⁵ június 25-én vasárnap mondta el a hercegnő előtt.¹⁶⁶ Mivel egy főhercegnőt teljes kísérettel összecsomagolni és Bécsbe szállítani, valamint ott a terepet előkészíteni önmagában is többhetes szervezést igényel, teljes joggal állíthatjuk, hogy a császár a magyar féllal még jóval a zűrzavar előtt, év elején megállapodott a bécsi találkozóval. Közvetve erre utal egyrészt Robert Wingfield angol követ testvérének, a szintén követként Németalföldön tartózkodó Sir Richard Wingfieldnek, illetve társának, Spinellinek a jelentése is, amely szerint a császár nem tud Németalföldre látogatni, mivel a magyar ügy köti le,¹⁶⁷ másrészt egy másik év eleji német forrásban annak a tervnek az említése, hogy a magyar király és a trónörökös a határ túloldalára, Pozsonyba jönnek, ha a császár Bécsben lesz.¹⁶⁸ Tehát a császári udvart tavasszal már a végül 1515-ben, a bécsi királytalálkozó alkalmával megkötött kettős házasság terve foglalkoztatta. Nem I. Miksán múlt tehát, hogy ezt ekkor még nem követte valamiféle

163 Mon. rust. 173., nr. 139. és 174., nr. 140.

164 Cuspinianus, I.: Congressus ac celeberrimi conventus (VD16 C 6482), A3v (5vr): „Interim Caesar ... ex Flandria in Austriam misit charissimam suam neptem Mariam sponsam Ludovici regis, quae Viennam appulit XII die Iunii Anno M.D.XIII. honorificentissime excepta, non tam a clero, quam universo populo Viennensi, et deducta ad arcem Viennensem, ubi hodie adhuc habitat.”

165 Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Összeáll. Hubay Ilona. (Az OSZK kiadványai XXVIII.) Bp., 1948. 9–10. (19. tétel). Azonosítója: VD16 W 3475. A müncheni Bayerisches Staatsbibliothek mindkét példányát digitálisan elérhető: <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10899491.html> és uo. bsb10972843.html, valamint <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0001/bsb00013148/images/> (A látogatás ideje: 2014. dec. 20.)

166 Uo. 6r: „Habita Oratio septimo Kalen. Iulias Gymnasii modera ll tore Georgio Prenner Pontificii Iuris Doctore ll clarissimo. ll ANNO M. D. XIII.”

167 Margit főhercegnő, németalföldi helytartó véleményét írják le: „Item she sade, that the excuse made by themperor [...] // meeting at the tyme presigned by reason of t[he] // besynesse in Hungarie.” BL Cotton Ms., Galba B. III. fol. 203r; regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1220., nr. 2797. – Bárány A.: Magyarország nyugati külpolitikája. (Köszönöm a szerzőnek, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet, és nagydoktori értekezésének vonatkozó részletét megosztotta velem.)

168 ÖStA HHStA, Maximiliana 30 (alt 24a) [Konv. 3.] Jänner–Februar 1514, fol. 23. Lorenz Saurer bécsi viztum [valószínűleg Zyprian von Serntein kancellárhoz], Bécs, 1514. jan. 8. Említve Cuspinianus, aki Magyarországon volt követségben. A király gyermekeivel Pozsonyba megy, ha a császár erre (Bécsben) jár.

politikai találkozó. Ugyanakkor II. Ulászló király is fontosnak tekintette az ügyet, hiszen a képlékeny belpolitikai helyzet ellenére magyar követség látogatott ki június második felében Bécsbe. Valószínűsíthetően még a magyar főváros térségét megközelítő kereszties sereg előtt indultak, és a néhány napos budai ijedelem (június harmadik hete) alatt már távol voltak. Ráadásul a gubacsi csata után az udvar félelmei is eloszlottak. Podmaniczky János főkamarásnak Csulai Móré Fülöp követhoz Velencébe intézett június 29-i levelében bizakodó hangon be is számolt egyrészt Bornemissza debrői és gubacsi győzelméről, másrészt a királyi parancsra a fővároshoz 25-én érkező Szapolyai György-féle csapatokról: remélhető, hogy a harcok hamarosan mindenütt befejeződnek.¹⁶⁹ Mindezt a Velencében tartózkodó magyar követnek küldött korábbi, meglehetősen baljós tartalmú tudósítást volt hivatva felülírni.

Figyelemre méltó egyébként, hogy a Budán tartózkodó velencei követ, Antonio Surian ebben az időszakban nem küldött jelentést haza: május 13-i, még a kereszties had finanszírozásáról szóló jelentése Sanuto tanúsága szerint ugyan június 3-ra befutott Velencébe, de ez lehetett az utolsó, mivel ugyan-csak Sanuto július 1-jén némi túlzással azt is megjegyezte, hogy a Tízek Tanácsa „már több mint két hónapja” nem kapott hírt felőle.¹⁷⁰ A velencei követnek ezután következő, a budai helyzetről és keresztiesekről szóló jelentése csupán július 10-ről való, ám ennek tartalmáról vajmi keveset tudunk, mivel Sanuto augusztus 27-i kivonatában éppen csak megemlítette, nyilvánvalóan azért, mivel akkorra már túlhaladtak rajta az események.¹⁷¹ Surian hallgatásának tényleges okát csak részben magyarázhatjuk a zűrzavarral, hiszen ezzel szemben Velencében Csulai Móré magyar követ a hazuról kapott hírek alapján már július 5-én beszámolt az említett audiencián a magyarországi helyzetről. Emellett a július 10. előtti napokban Veglia szigetéről is befutott Zuan Moro (még június közepi állapotokat tükröző) tudósítása többek között egy püspök karóba húzásáról, továbbá a Budát és a királyt (meg a vele együtt ott meghúzódó esztergomi érseket) fenyegető keresztiesekről.¹⁷² Így a velenceiek gyakorlatilag nagyobb fennakadás nélkül, bár nem a saját közvetlen követüktől tájékozódhattak az eseményekről.

Közben a római Kúriában is érdeklődni kezdtek a magyar események iránt. A több hullámban részint Magyarországról, részint a német területekről

169 Mon. rust. 134–135., nr. 93. (A levél szövege Prosperi júl. 19-i jelentésében maradt fenn.)

170 Sanuto XVIII. 323., Sanuto/Wenzel II. közl. 256. „immo è più di do mexi non si ha nulla di l’orator nostro.” A máj. 13-i jelentését Sanuto jún. 3-án kivonatolta (uo. XVIII. 240.), tehát ha nemcsak a tanácsülésnek, hanem a feljegyzésének is tényleges kelte júl. 1., akkor a két hónapnyi hiány nem fedte teljesen a valóságot.

171 Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261. (A kivonatot a következő, már Dózsa haláláról szóló júl. 29-i jelentéssel együtt készítette.)

172 A jelentés kelte nem ismert, Sanuto júl. 10-én kivonatolta: Sanuto XVIII. 340., Sanuto/Wenzel II. közl. 257. (A forrást a Mon. rust. nem közli.) Moro tudósításának azon részlete, hogy a lázadók megválasztották fővezérnek a horvát bánt („e li ditti populi haveano electo loro capitano il ban di Croatia etc.”) a júl. 16-i nyomtatott röplapban szereplő Melchior Bannser nevének félreértésén alapulhat: Barta G.: Georgius Zekeltől 66., 70.

Rómába érkező hírek közül a Budáról minden jel szerint még június első felében írt első hivatalos levelek június végére, július elejére érkezhetnek meg, míg a német területek felől július első két hetében.¹⁷³ A magyar fél részéről küldött levelet vagy leveleket a királynak Girolamo Balbi királyi titkár fogalmazásában a pápához intézett július 3-ra keltezett levele alapján képzelhetjük el.¹⁷⁴ (Azt nem tudjuk, éppen ezt a darabot tényleg elküldték-e Rómába, mivel a vatikáni forrásanyagban egyelőre még nem találta meg a magyar kutatás; a szöveg egyelőre kizárólag a jászói azaz Oláh-formuláskönyvből ismert.¹⁷⁵ Ugyanakkor az sem lehetetlen, hogy valójában korábban küldték el.) Ebben II. Ulászló részletesen bemutatja az eseményeket a bulla kihirdetésétől a lázadó paraszti tömeg („gulyások és kecskepásztorok”)¹⁷⁶ kegyetlenkedésén, a csanádi püspök és más szerzetesek halálán át a lázadók elleni támadásokig, a külső segítségkérésig és a töröknek való kiszolgáltatottságig. Az episztola egyébként jól érzékelhetően antikizál, Cicero és Sallustius nyomdokain halad, a Catilina-beszédek, illetve a *Bellum Catilinae* szókincsével operál.¹⁷⁷ Mindez persze a konzisztóriumban ülő kardinálisok latinitásra fogékony ízlésének nyilván azért volt hivatva megfelelni, hogy a király a dramatikusan helyzetkép végén indokoltan kérhessen segélypénzt őszentségétől.

A hírek hatására X. Leó a velencei követ szerint a július 3-i konzisztóriumon már eldöntötte, hogy németországi nunciusát, Lorenzo Campeggiót küldi Magyarországra a keresztes tumultus lecsillapítására, csak ehhez a császár beleegyezése is szükséges lenne;¹⁷⁸ valamint hogy addig is küldöttei útján tájékozódik, illetve nyújt segítséget a magyar kormánynak. Már néhány nappal korábban, június 27-én kiállítottak egy Pietro Bergnano nevű pápai familiáris számára a magyar királyhoz szóló követi megbízólevelet.¹⁷⁹ (A név va-

173 A római velencei követek jelentései június hónapból nem maradtak ránk, így csak a júl. 2-i Lando-féle, illetve a júl. 12-i Quirini-féle tudósítás utalásaiból, vagy a pápa aktivitásából következtethetünk erre.

174 Mon. rust. 142–143., nr. 104. – Balbi szerzőségére lásd köv. jegyz. és Székely György: A Dózsa-parasztháború ideológiájához. Századok 95. (1961) 503.

175 Jászói formuláskönyv, Ms 78., fol. 155v–157r. (DF 282621., 0619.ecw) A szöveg élén jobbra: *Balbus etc.*

176 A magyar kormányzat a toborzás leállítása után a lázadókra következetesen már nem a *keresztes*, hanem a *paraszt* megjelölést alkalmazta. Szabó István: A hajdúk 1514-ben. In: Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. S. a. r., bev. Für Lajos. Bp., 1976. 202–203.

177 Ilyen elemek pl. az egyes szám első személyű szerkesztésmód, a Cicero Catilina elleni I. beszédjének legelején (1. cap.) szereplő nihilfelsorolással összecsengő szövegrész (Mon. rust. 142/26–28.), míg a *sentina* ‘söpredék’ Cicero említett beszédjében (12. cap.) és Sallustius munkájában (37. cap.) egyaránt előfordul. – Lásd legújabban Véber János: A Dózsa-féle parasztfelkelés humanista stílusban írt levelekben. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 50. (2015) 96. A szöveget egyszer érdemes volna filológiailag Balbi más műveivel is összehasonlítani.

178 Mon. rust. 145., nr. 105.

179 Mon. rust. 133., nr. 91. = *Hergenroether* nr. 9999. X. Leó pápa megbízólevele II. Ulászlóhoz küldött követe (rangját nem tudjuk) számára. Latin minuta.

lószerűleg elírás Brignano vagy Brignani helyett.)¹⁸⁰ Mellette egy Rómában tartózkodó magyar egyházit, Albisi Bernát egri éneklőkanonokot, pápai familiárist találhattak még alkalmasnak a misszióra; egy számára július 4-én Báthori István temesi ispánhoz kiállított nunciusi megbízólevelet ismerünk.¹⁸¹ A misszióról egyelőre nem sokat tudunk: Brignano és Albisi egy további társukkal hármásban július 12-én indultak el Rómából Magyarországra.¹⁸²

X. Leó tágabb összefüggésekben nézte a helyzetet: attól tartott, hogyha a csehek is csatlakoznak a keresztesekhez a nemesek ellen, mindez a keresztények közötti meg hasonlítás okot adhat Magyarország török megtámadására, illetve az egyház és a papság veszedelmére.¹⁸³ Félelme nem is volt teljesen alaptalan. Egy július 12-én vagy néhány nappal korábban Rómába érkezett német levélből a pápai udvar hírt kapott a szomszédos karintiai és cseh területek nyugtalanságáról és arról, hogy állítólag a német népség szövetkezett a magyarokkal, és választott királyuk vezetésével a nemeseket akarják üldözni.¹⁸⁴

Mindez jól összevág azzal, hogy július közepére már Európa-szerte tudtak a parasztháború tényéről, illetve a lázadás kezdeti sikereiről. A csanádi püspök karóba húzása és az állítólagos parasztkirály-választás az a két motívum, amely mindenhol előkerül: olvashattak róla a rölapok német olvasóin kívül Csehországban Rendl leveléből (kelte: május 31.), Milánóban Bettino révén (kelte: június 15.), a spanyol területeken egy Innsbruckból odaküldött tudósítás alapján (kelte: június 30.), Rómában (július 2.), Velencében és Ferrarában Csulai Mór és Prosperi, illetve Moro révén (július 10. előtt és július 12.),¹⁸⁵ ahol az esetet Marcantonio Michiel is feljegyezte (július 15.).¹⁸⁶ Még

180 Lando júl. 23-i jelentése, illetve ennek mellékleteként Pietro Bembo pápai titkár ugyanazon napi instrukciója. (Mon. rust. 172–173., nr. 137–138.)

181 Mon. rust. 146., nr. 107. (DL 22626.)

182 Quirini júl. 12-i tudósításának végén: a pápa három küldöttet (tre messi) indított ma útnak. Mon. rust. 157/22. sor.

183 Quirini júl. 7-i jelentésében, Mon. rust. 150–151. nr. 112. Az itt közölt szöveg a követjelentés alapján még kiegészíthető e félmondattal: *il che potria nella chiesa di Dio generare scandale non poco* = ASVe, Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci di Roma, busta 21, nr. 65. = MNL OL X1212., 1616/3.

184 Mon. rust. 157/2–4., nr. 120.

185 A Mon. rust.-ban nem szerepel. AS Modena, Archivio Segreto Estensi, Cancelleria, Sezione Estero, Carteggi ambasciatori, Venezia, busta 72/I. 18. = MNL OL X8182, 25753/10. (A mikrofilmjegyzékben tévesen júl. 16. szerepel.) „Ulterius, che la prega e supplica a volerli fare gratia di una lettera al suo concionatore de Agri, che habya a terminar la causa, che ha in mano gia tanto de la differentia de confine, che e fra li hommi de certe ville de quella et li hommi de alcunaltre sue accio per la iustitia ognuno conosca il suo, et chel se levi le cause d’ogni disordine, che potesse accadere, et che la sua contenta madarmi dicta lettera prima, chel parta. Del vescovo Sanadiensis impallate de quelli villani ladroni in Ungheria et di tuto il rumor, che se ne e sentito depsi, qui non ne replica altro a la prefata signoria vostra sapendo quanto scrivo a la Excellentia del Duca es[se] convincato, voleva beni poteri advisare del nome di li nobili c[hi] hano morti, ma dicto imb(asciato)re me ha monstro, non ne haver altra particularita.” – Moro jelentését lásd feljebb (Sanuto XVIII. 340., Sanuto/Wenzel II. közl., 257.)

186 Ljubić I. 139.

Joachim brandenburgi választófejedelem is említette röviden a német lovagrend nagymesteréhez intézett július 10-i levelében a parasztfelkelés tényét.¹⁸⁷ A nemzetközi érdeklődést az is jelzi, hogy csupán július első feléből még további három Nürnbergbe eljuttatott kéziratot tudósítást is ismerünk. A Bécsből, július 5-én kelt (D szöveg), a valószínűleg Budáról július 10-én kelt (C szöveg) és a biztosan ugyaninnen 14-én kelt (B szöveg) tudósítások megegyeznek abban, hogy színes körképet adva különféle vegyes eredetű értesüléseket tartottak fenn a budai kivégzésektől az Eger környéki csatározásokon át a titeli prépostság felpredálásáig, és a Dózsa vezette főserég temesvári kegyetlenkedéséig.¹⁸⁸ A keresztes főserég temesvári ostromzáráról, illetve Szeged és Várad kifosztásáról július elején már Ladislav ze Šternberka kancellár is tudott Prágában, a gubacsi csata eseményeit is ismertető levelében.¹⁸⁹

A híráramlás csúcsidezőszaka és Dózsa halálhíre:

1514. július közepétől augusztus végéig

A magyarországi események iránti külföldi érdeklődés a keresztes seregek vereségével, a lázadás leverésével és a rendteremtés heteivel párhuzamosan ért a tetőpontjára. Ebből a másfél hónapnyi időszakból ismerjük nemcsak számszerűen a legtöbb forrást (46 tételt), hanem a külföld reagálása is ekkor ismerhető meg leg részletesebben. A források megoszlása ugyan a megelőző időszakéhoz hasonlóan aszimmetrikus: a kimenő (budai kelet helyű) levelek és tudósítások az összes értesülésnek csupán harmadát alkotják. A kéziratot tudósítások és a nyomtatott röplapok mellé viszont felzárkózik a Magyar Királyság három fontos külpolitikai partnerével, a pápával, a császárral és Velencével folytatott, alapvetően diplomáciai jellegű információcsere.

A pápa aktivitása július második felében is folytatódott. Felmerült ugyanis, hogy Bakócz hatáskörét terjesszék ki a német területekre is, és a keresztes bullát Ausztriában is hirdessék ki. Úgy tűnik, ezt inkább Bakócz akarhatta, hiszen neki lett volna érdeke a balul elsült keresztes vállalkozást saját tekintélye maradványaival együtt megmenteni, és ennek érdekében Miksa császárral állítólag meg is állapodott már. X. Leó viszont egyáltalán nem lelkesedett: a kérést arra hivatkozva igyekezett elhárítani, hogy őt erről maga a császár nem értesítette, ráadásul a legátus működési területét csak ő szabhatja meg, az önkényesen nem bővíthető. Legalábbis ennek hangoztatásával igyekezett a császárral hadban álló és így az ötletnek különösen nem örülő velenceieket megnyugtanni.¹⁹⁰ Brignano pápai követnek is – utasítása szerint – igyekeznie kellett leszerelnie Bakóczot és biztatnia, hogy óvatosan bánjon a keresztes hadjáratra szánt pénzzel,

187 Joachim–Hubatsch III. 57., nr. 20144. Lásd 77. jegyz.

188 Borsa G.: Korabeli tudósítások 445–446.

189 Mon. rust. 147., nr. 108. (DF 289363.); vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 157–158.

190 Lando velencei követ júl. 22-i jelentésében: Mon. rust. 171–172., nr. 135.

nehogy az a hitetlenek helyett a keresztények egymás elleni harcára folyjon el.¹⁹¹ A Magyar Királyságba küldött pápai követekre egyébként azért is járulhatott fontos szerep, mivel a germániai nuncius, Lorenzo Campeggio az eredeti elképzelések ellenére végül nem látogatott Magyarországra, mivel ez a terv meg Bakócz ellenkezését váltotta ki.¹⁹² Leó pápa annyit azért megpróbált, hogy a lengyel–moszkvai (illetve lovagrendi) konfliktusban a harcok és az ellenségeskedés beszüntetésére szólította fel a feleket, hogy Zsigmond király végre segíthessen II. Ulászlónak a törökellenes fellépésben.¹⁹³

Velencét magyar viszonylatban július végén az általuk fogságba ejtett Frangepán Kristóf ügye foglalkoztatta leginkább. Antonio Surian követ – július 20-i jelentése szerint – próbált II. Ulászló királlyal egyeztetni, de a magyar uralkodó „folyamatosan nagyon elfoglalt a jelenlegi nehéz helyzetben”.¹⁹⁴ Frangepán egyébként császári szolgálatban hadvezérként vett részt a friauli térségben a fegyverszüneti szándékok és megállapodás ellenére tovább zajló német–velencei harcokban, így fogságba esése Miksa császárt is érzékenyen érintette.¹⁹⁵ Valószínűleg az itteni állóháború, kényszerű visszavonulása és krónikus pénzhiánya miatt is fogadhatott kedvezően egy Bakócz részéről érkező tervet a keresztes hadjárat kiterjesztésére, hiszen ennek jegyében, talán anyagiakhoz is jutva tudta volna háborúzását folytatni.

II. Ulászló viszont a magyarországi zűrzavar miatt igyekezett Miksa császárral fenntartani a kapcsolatot. A bécsi jegyességi találkozóra kiküldött követség minden jel szerint nem tért haza, hanem Kövendi Székely Miklós vezetésével a Stájerország és Krajna, majd Felső-Ausztria területén mozgó császár¹⁹⁶ nyomába eredt, sikerrel. Július 14-én Wingfield angol követ ugyanis azt jelentette Welsből, hogy járt a Gmundenben nyaraló császárnál, ahová Matthäus Lang gurki bíboros, Campeggio pápai nuncius, továbbá magyar, aragón, lengyel, orosz, lovagrendi követek is megérkeztek, valamint birodalmi hercegi és városi küldöttségek is befutottak.¹⁹⁷ A magyar követség a később-

191 Bembo pápai titkár levele Brignanóhoz, Róma, 1514. júl. 23. Mon. rust. 172., nr. 137.

192 Lando júl. 24-i levelének utalása szerint a nuncius erről júl. 16-i levelében értesítette a pápát: Mon. rust. 176., nr. 143.

193 Mon. rust. 168–169., nr. 128–130. (a lengyel királyhoz és a livóniai nagymesterhez, egyaránt júl. 18-i kelettel); a nagymesterhez szólót kivonatban közli még *Nanni* I. 77/462. sz. (júl. 17-i kelettel). Jacobus Piso missziójára lett volna bízva a moszkvaiakkal való kapcsolattelvel, lásd 74. jegyz.

194 Mon. rust. 171., nr. 134. (csak regesztá). – Surian aug. 10-i jelentése szerint II. Ulászló végül írt Frangepán Bernátnak, Kristóf atyjának az ügyben (Sanuto szept. 1-jei bejegyzése szerint: Sanuto XIX. 8., Sanuto/Wenzel II. közl. 276.) és úgy tűnik, a velenceieknek is, mivel fennmaradt a Signoria aug. 17-i válaszevele a királyhoz (Sanuto teljes szöveggel közli: Sanuto XVIII. 448–450., Sanuto/Wenzel II. közl. 259–261.).

195 *Wiesflecker, H.*: Kaiser Maximilian I. IV. 140–141.; *Fauland, R.*: Kaiser im Jahre 1514. 61–67. (de fogságba esését nem említi).

196 *Kraus, V.*: Itinerarium 298–299.; *Fauland, R.*: Kaiser im Jahre 1514. 298–299.

197 BL Cotton Ms., Vitellius B. XVIII. fol. 89., regesztája: A Catalogue of the Manuscripts in the Cottonian Library 414.

biekből ítélve eredményesen igyekezett meggyőzni a császárt, hogy a magyarországi tumultus megoldása az ő érdeke is, ezért Miksa ígéretet tett a magyar király megsegítésére, de további tájékoztatást kért a helyzetről és a lázadók számáról, részint a követ útján, részint Gabriel Vogt császári tanácsos és udvari kamarai titkár útján levélben. Ezek július 10. után,¹⁹⁸ de 24. előtt már megérkeztek Budára.¹⁹⁹ (A magyar király erre vonatkozó válasza még útban volt a császárhoz, amikor július 30-án Miksa kancelláriájából a keresztes lázadók által megölt és kifosztott Wolfgang Gold hagyatékának említett ügyében írt levelet elindították.)²⁰⁰

A keresztesek temesvári főserégének legyőzése (július 15.) és Dózsa György kivégzése (július 17.),²⁰¹ bár magát a lázadást ugyan nem szüntette meg egy csapásra, méltán fordulópontnak tűnt az európai közvélemény számára is. A temesvári győzelem híre és a kivégzés részletei Budára több hullámban érkezhettek meg, hiszen maga a két esemény között is több nap telt el, ráadásul a kormányzati szereplők valószínűleg eleve első kézből és pontosabb információkkal rendelkezhetek néhány napig. E kettősségre jól rávilágít két különböző forrásunk tartalmi összehasonlítása: a II. Ulászló által az imént már taglalt június 24-i követi válaszá, illetve egy kéziratos tudósításé, amely a június 20-át követő napokban valószínűleg Budán keletkezett. Míg a tudósítás még nem tud a kivégzésről, inkább a csata lefolyását és Dózsa elfogását és vasra verését emeli ki, addig a király levelében a parasztvezér halálának részleteit (megkötözés, marcangolás és felnégyelés) is taglalja.²⁰² Amiben viszont a tudósítás nyújt többet, az a temesvári győzelem hírének fővárosi fogadtatása: a döntő esemény hírére Budán a Nagybaldogasszony-templomban ünnepi misét celebráltak és Te Deumot énekeltek, hasonlóképpen a Szent György-kápolnában is.²⁰³

Dózsa halálának híre a következő egy hónapban terjedt el külföldön részint a diplomáciai levelek, részint a tudósítások révén. A kiemelt és időben hosszan elnyúló érdeklődést jelzi, hogy mind a követjelentésekben, mind a tudósításokban többször kitértek rá; eközben a hír nőttön-nőtt. Egyrészt maga a csata és a kivégzés története egyaránt újabb és újabb részletekkel gazdagodott, másrészt a temesvári megtorlást követő események (Várad el- és visszafoglalása, Lőrinc pap kolozsvári kivégzése, a lázadás végleges leverése) hírei-

198 Antonio Surian velencei követ júl. 10-i jelentése szerint a császár követeit várják Budára (Sanuto aug. 27-i kivonatában): Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261.

199 II. Ulászló válasza Kövendi Székely Miklós követnek, Buda, 1514. júl. 20. Mon. rust. 175/3–11., nr. 142.

200 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 1. fol. 112–113. A két levél szövegét lásd a függelékben!

201 Dózsa kivégzésének dátumára lásd Neumann Tibor jelen kötetben megjelent tanulmányát.

202 Mon. rust. 175/12–27., nr. 142. és Borsa G.: Korabeli tudósítások 444. (nürnbergi A szöveg).

203 Borsa G.: Korabeli tudósítások 444. „an dato hat man ein schon ampt gesungen zu vnß[er] Frauen, der pfarrer selbst wi am Ostertag, Te Deum laudamus, der gleichen zu Sant Gorgen kirchen vor den pischöfen.”

vel bővült ki. A döntő mozzanatok előhívhatták az igényt az események egy-fajta utólagos áttekintésére is, valami olyasmire, amelyet a jelenkori újságírás alapján „hírösszefoglalónak” nevezhetnénk. Ez az igény mutatkozik meg például abban is, hogy Nürnbergben július legvégén vagy augusztus legelején megjelent a nyomtatott előzményeket mind magába olvasztó Aufrühr-röplap, sőt augusztus folyamán anyagilag megérte egy teljesen az addigi értesülésekkel polemizáló újabb nyomtatványt, az Abgeschrift-röplapot is kiadni. Az embereket pedig akár még a „mellékes” hírek is érdekelték, erre lehet példa az az augusztus 7. után Bécsből kelt tudósítás (nürnbergi E szöveg), amelynek az ismeretlen szerzője²⁰⁴ többek között beszámol Nagyszombat városában a július 25-i, Jakab-napi sokadalmon²⁰⁵ tapasztaltakról, a még bizonytalan helyzetben a keresztesek esetleges felbukkanása esetére hozott óvintézkedésekről is.

A kivégzés után bő másfél héttel, július 29-én, szombaton kelt az első Dózsa György haláláról szóló híradás Budáról, jelesen a velencei Antonio Surian követjelentése.²⁰⁶ A rá következő hétfőről való a szintén a fővárosból keltetett július 31-i kéziratos tudósítás (nürnbergi K szöveg): ebben a parasztvezér halálának ecsetelése után két keresztes mellékserg, illetve Szapolyai seregének hadmozdulatairól is szó esik.²⁰⁷ Augusztus 4-én pénteken kelt Surian második e tárgyú jelentése – ebben Dózsa testének marcangolása és a váradi mellékserg szerepel az előzőhöz képest új elemként.²⁰⁸ Augusztus 5-én már I. Miksa is tudott Dózsa haláláról a Kázmér brandenburgi örgrófhhoz írt levele tanúsága szerint. (Ebben a császár úgy fogalmaz, hogy a vezér halála után is még bizonytalan a helyzet, és mivel szeretné a magyar királyt segíteni, az örgróf tájékozódjon, illetve menjen 2000 nehézlovassal Magyarországra.)²⁰⁹ Az augusztus 10. utáni napokra helyezhető egy igen részletes újabb kéziratos budai tudósítás (a bécsi Matthias Heupergernek címzett I jelű szöveg), amely hatásosan és megkomponáltan számol be a temesvári csata lefolyásáról, Szapolyai cseléről, Dózsa aznapi elfogásáról, majd vasárnapi raboskodásáról, hétfői elítéléséről és kivégzéséről, ráadásként pedig az ezeket követő váradi eseményekről, és Lőrinc pap csapatainak vereségéről is hírt ad.²¹⁰ (Az elbeszélés több ponton Szerémi értesüléseivel vág egybe, a tudósítás vége pedig tartalmilag az Abgeschrift-röplappal mutat némi párhuzat-

204 A jelentés írója lehet akár Mathias Heuperger is, aki kereskedőként (vö. *Perger, R.*: Wiener Ratsbürger 211/277. sz.) könnyen ellátogatható Bécsből Nagyszombatba.

205 Vö. *Weisz B.*: Vásárok 156.

206 Sanuto aug. 27-i kivonatában fenntartott jelentés: Sanuto XVIII. 479., Sanuto/Wenzel II. közl. 261. (A jelentés a Mon. rust. gyűjtésében nem szerepel. Tartalmilag teljes: Dózsa megfogta a havasalföldi vajda; kivégzése, vaskorona, fejlevágás, a fej Szegedre küldése.)

207 *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 453.

208 Mon. rust. 184., nr. 153. = Sanuto XIX. 9–10., Sanuto/Wenzel II. közl. 276. (Aug. 14-i dátummal.)

209 Mon. rust. 187–189., nr. 155. (A DF-ben nem találtam meg, csak az okmánytárból kihagyott, az örgróf atyjához, Frigyeshez szóló ugyanaznapi kísérőlevelet: DF 285401.)

210 *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 450–452.

mot.)²¹¹ A német mellett az itáliai közönség érdeklődésének kielégítésére is gondolni kellett. Sanuto munkájából ismerjük azt az olasz nyelvű, gyakorlatilag szintén híresszefoglalónak tekinthető levelet, amelyet augusztus 11-én Budáról egy bizonyos Niccolò de Zuanne küldött Velencébe Christoforo Morosini velencei patrícusnak. Ebben Dózsa halála a keresztes bulla tavaszi kihirdetésével kezdődő eseménysor csúcspontja, amelyet még több más borzalmas kivégzés is követ.²¹² Nyilván nem ez volt az első híradás, amely befutott Velencébe: a ferrarai Bernardino Prosperi augusztus 15-én, tehát majd egy hónappal az események után kelt, Estei Hippolit bíboroshoz e városból írt jelentésében említi, hogy a hírek szerint a keresztes vezért kivégezték, mégpedig – állítja ő – karóba húzták.²¹³

A körképet a Miksa császár környezetében időző Wingfield angol követ augusztus 18-i, illetve augusztus 31-i jelentéseinek részleteivel zárhatjuk. Wingfield augusztus 18-i vöcklabrucki jelentésében is szerepel már Dózsa fogságba esése és kivégzése: társaival marcangoltatták szét, majd felnégyelték, négy fontosabb városnak küldve el a testrészeket.²¹⁴ Közlésében ez az utolsó elem vezet nyomra, mivel a felnégyelést és a testrészek kifüggesztését csupán II. Ulászló többször említett július 24-i, Kövendi Székely Miklós követéhez intézett válaszlevelében találjuk meg.²¹⁵ Wingfield tehát császári udvarban tartózkodó magyar kollégájától hallhatta a történetet – igaz, már egy

211 Szerémmel egyező elem a vajda Dózsának küldött hitegető levele, de a tudósításban nem az időponttal, hanem a távolabbi kelettel csapja be a lázadók vezérét; hasonló jellegűek a szereplők szájába adott mondatok, párbeszédek. Egyezik a vajda összecsapás előtti felszólítása a büntetlen távozásról. Tényleges összecsapásról a tudósítás nem számol be. Dózsa kivégzése, párbeszéde Szapolyaival halála előtt is hasonló, illetve az a két elem, hogy kéri Budára való felvitelét, és hogy megnézetik vele testvére, Gocó (Gergely) halálát. Szerémi és a szöveg hasonlóságát erősíti továbbá az az elbeszélésben megfigyelhető kronológiai törés, hogy a bahari csata kapcsán visszatérnek a júniusi váradi eseményekhez (a város kifosztása). Lásd Neumann Tibor kötetbéli tanulmányát! Az Abgeschrift-röplap szerkesztése is hasonló, a kifosztás itt is újra előkerül, és zárómondatával cseng össze a tudósítás vége: Isten fordítsa a dolgokat jóra.

212 Mon. rust. 192–193., nr. 160.

213 Mon. rust. 195., nr. 163.

214 TNA PRO SP1/9 fol. 57, 23–28. sorok: „the capeteyne of the crossyd [Hungryes] was takyn by the capeteyne and arme, that the kynge [of Hungary] hath preparyd and afftyr he was taakyn, his company that weere taakyn alyve weere constreynyd to slee hym/ and pluk hym in pecys w[ith] theyre tethe, and aftyr, so all to gnawen he was qwartered, and sent in to IIII pryncipall places.” Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1351., nr. 3172. A szöveget az eredeti irat fotójáról vettem, köszönöm Botlik Richárd segítségét! Vö. Botlik R.: VIII. Henrik 20. – A követ tevékenységét legújabbban bemutató Chrisholmnak is feltűnt a szövegrész, de háttérismeret hiányában csak mint példát említette meg arra, hogy a Wingfield (és királya, VIII. Henrik) számára milyen vad, barbár és egzotikus lehetett Közép-Európa: *Chrisholm, Michael A.*: Robert Wingfield 78.

215 Mon. rust. 175/24–25., nr. 142. – A röplapokban csupán a fej elküldése és kitűzése szerepel (az Abgeschrift-röplapban Váradra, az I és K szövegben Szegedre), a többi testrészeiről nem esik szó, illetve az I szövegben a test elégetését említik. *Borsa G.*: Nyomtatott tudósítás 316. és 317.; *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 451., 453.

egészen narratívává érett változatot, bő egy hónappal az események után. Az augusztus 31-én Innsbruckból küldött jelentésében Dózsa halála és a magyarországi keresztes lázadás már csak mellékesen fordul elő.²¹⁶

*Lecseng a szenzáció, diplomáciai játszmák:
1514. augusztus végétől november végéig*

Az ősz kezdetére a magyarországi zűrzavar keltette hullámok kezdtek elülni: ahogyan a magyarországi belpolitika is a konszolidáció útjait kereste, úgy a külföldi érdeklődés is megcsappant – a hírhálózat is visszarendeződhetett „alapállapotba”. Sokatmondó, hogy a Borsa Gedeon által gyűjtött nürnbergi kéziratos tudósítások legkésőbbi darabja szeptember 2-án Bécsben kelt: ebben a több mint egy hónappal korábbi Kolozsvár melletti szamosfalvi győzelemnek, majd Lőrinc pap menekülésének, későbbi elfogásának és augusztusi kolozsvári kivégzésének a Budára befutó hírmorzsái szerepelnek még egyszer, utoljára. A parasztháborúról nincs több tudósítás, helyükre novemberben már az eseményeket összefoglaló, visszatekintő és rendszerező ígénnyel megírt szövegek léptek – például a palermói származású római költő és X. Leó pápa kegyence, Giano Vitale (Janus Vitalis Panormitanus) Rómában kelt munkája,²¹⁷ illetve Gerónimo Sagredo vránai várnagy jelentése.²¹⁸ A tudósításokat a diplomáciai játszmák levelezése váltotta fel a Magyar Királyság már többször említett három fontos külpolitikai partnerével: a pápával, a császárral és Velencével.

Bakócz bíboros már a temesvári győzelem utáni napokban elkezdett Velence irányába tapogatózni.²¹⁹ Miután a császárral való egyeztetés ellenére láthatólag nem sikerült legátusi működésének területét a Német-római Birodalomra kiterjesztetnie, a személye elleni közhangulat, illetve a keresz-

216 Inkább a cseh seregről ír, lásd alább. BL Cotton Ms., Vitellius B XVIII. fol. 95. (regesztája: Letters and Papers Henry VIII, I/2. 1362., nr. 3218., *Kurucz, Gy.*: Guide 24., nr. 15.216.) „... capeteyn of the sayde crwiferi was taakyn and put to execu[tion ...]” – *Botlik R.*: VIII. Henrik 21. félreérthetően úgy ismerteti, mintha a levél hosszasán taglalná a magyar helyzetet, illetve hogy a császár vonult volna sereggel Magyarországra, pedig valójában a cseh zsoldosok vonulásáról van szó a jelentésben (lásd alább).

217 Mon. rust. 242–245., nr. 200. (a korábbi kiadások feltüntetésével; valószínűsíthetően 1514 nov. második felében keletkezett), illetve fordítása: Krónikáink magyarul III/1. Vál. és ford. *Kulcsár Péter*. Bp., 2006. (Történelmi források III/1.) 133–136. Lásd legújabban: *Véber J.*: A Dózsa-féle 97. Címzettje is ferrarai, bizonyos Giambattista Piso ferrarai iskolamester, aki más irodalmi műben is feltűnik: Lilio Gregorio Giraldi (Lilio Gregorius Giraldus) *Dialogi duo de poetis nostrorum temporum* c. munkája első dialógusának szereplője. Lásd *Lilio Gregorio Giraldi*: Modern poets. Translated and ed. by John Grant. Cambridge, MA 2011. (The I Tatti Renaissance Library 48.) xiii, 323. (online elérhető a <https://books.google.hu/books> oldalon, a látogatás ideje 2015. febr. 1.)

218 Mon. rust. 286–287., nr. 206.

219 Surian már aug. 4-i budai jelentése szerint tárgyalta a bíborossal, aki a velencei segély elmaradása miatt azzal fenyegetőzött, hogy a fegyverben lévő magyar hadak Dalmácia ellen is vonulhatnak. Sanuto XIX. 10., Sanuto/Wenzel II. közl. 276.

tes fiaskó miatti tekintélyvesztés a vállalkozás „megmentésére” sarkallta. Törökkel kötött fegyverszünet ide vagy oda, mindez azt diktálta, hogy a keresztet Dalmáciában is ki kell hirdetni. Mindennek szükségességéről, sőt hasznosságáról persze Velencét kellett meggyőznie, ami Bakócz reményei ellenére teljesen irreális volt, hiszen a velenceiek semmit sem óhajtottak kevésbé, mint a törökkel kötött békéjük ellenére törökellenes fellépést a dalmát térségben. Bakócz mindenesetre még a zűrzavaros, bizonytalan helyzet közepette igyekezett lépni: augusztus 19-én vicelegátussá nevezte ki Kožičić Simon modrusi püspököt Dalmácia, Horvátország és Szlavónia Kulpán túli területeire, megszabva jogkörét, és azonmód Leonardo Lauredano dózséhez küldte terve elfogadtatására.²²⁰ Szeptember elején a Budán tartózkodó velencei követet, Antonio Suriant is igyekezett személyesen megoldozni.²²¹ X. Leó pápa eközben próbálta Bakóczot biztatni – erre utalhat, hogy szeptember 7-i levelében tudatta bíborosával az angol–francia békekötés hírért, mint a törökellenes harc előfeltételeként a keresztény uralkodók közötti általános békéhez vezető első reményteli lépést.²²² Bakócz erőfeszítései azonban nem vezettek eredményre: 1514 októberére egyértelműen kiderült, hogy a törökkel egyébként békét kötött Signoria hallani sem akar Dalmáciában bármiféle keresztes vállalkozásról, még arról sem, hogy a vállalkozás számára bármilyen korlátozott területen tizedet szedjenek.²²³ (Bakócznak erre lett volna legátusi felhatalmazása.) Simon vicelegátusnak így magának kellett visszakoznia, és bizonygatnia a dózsének lojalitását, és hogy csak legátusi joghatóságát gyakorolja, sem egyházi tizedet nem szedetett, sem keresztes hadat nem hirdetett.²²⁴

A másik diplomáciai játszma a pápaságtól a törökellenes védekezés címen kérendő segélypénz körül zajlott. Mivel Csulai Móré Fülöp Velencéből üres kézzel tért haza,²²⁵ az Apostoli Szentszék felé kellett tájékozódni. Szeptember 17-i kelettel II. Ulászló és Bakócz egyidejűleg írtak a velencei száрма-

220 A kinevezőlevél: Mon. rust. 197–198., nr. 166. (ASVe Consiglio dei Dieci, capi, dispacci rettori Zara, busta 283, c. 38., tévesen szept. 14-i dátummal a filmjegyzékben = MNL OL X 8336., 26248/8.) = *Óváry Lipót*: A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai I. Bp., 1890. nr. 1065. (aug. 23-i dátummal, magyar reg.); A Mon. rust. nr. 199. e levél másolatát tartalmazza. – A dózséhez szóló megbízólevél, szintén aug. 19-i: Mon. rust. 196–197., nr. 165. (ASVe Collegio, Lettere cardinali e vescovi, busta 2.; az MNL OL X 8334, 26248. tekercs 8. címénél nincs lefilmezve).

221 Surian szept. 1-jei jelentésében: Mon. rust. 223., nr. 184. (csak regeszta).

222 *Nanni* I. 83/499. sz. (Archivio Segreto Vaticano, Arm. XLIV, vol. 5., fol. 82r. A filmtári jegyzék alapján ezt a tételt a hungarika gyűjtés idején nem tárták fel.) *Bembo, P.*: Epistolarum Leonis X. 365. (a II. Ulászlónak küldött szept. 21-i levél elejének utalása szerint) erről a magyar királyt is tájékoztatta.

223 Vö. Giovanni Minato és Francesco Foscari zárai kapitányok Velencébe írt jelentésével, 1514. nov. 1. Mon. rust. 241–242., nr. 199.

224 Mon. rust. 236–237., nr. 196.

225 Vö. Surian aug. 4-i (Sanuto szept. 2-i kivonatában) és aug. 10-i jelentésének (Sanuto szept. 1-jei kivonatában) részleteivel: Bakócz fájlalja, hogy a velenceiek nem akarnak fizetni II. Ulászlónak. Sanuto XIX. 8., 10., Sanuto/Wenzel II. közl. 276.

zású és befolyásos Domenico Grimani bíborosnak. Leveleik szerint bár a keresztes hadat leverték, a bizonytalan helyzetben lehet számítani török támadásra (a hároméves béke tényét „elfelejtették” megemlíteni), ezért kérték segítségét és közbenjárását a déli végvárvonál fenntartásához folyósított pápai segély elnyeréséhez.²²⁶ A pápa egyébként – a római velencei követnek tett szeptember 21-i megjegyzése szerint – hajlott a pénzbeli támogatás megadására,²²⁷ sőt szeptember 21-i, a magyar királyhoz szóló levelében törökellenes támadás esetére ténylegesen 50 ezer, védekezés esetére 20 ezer aranyat ígért II. Ulászlónak.²²⁸ Bár 1514 őszén az itáliai helyzet alakulása végül ezt a kérdést nem juttatta nyugvópontra, a X. Leó által adott összeg végeredményben azonos lehet a majd 1515 májusában Albisi Bernát útján Magyarországra küldött törökellenes segélypénzzel.²²⁹

Míndeközben a német–magyar viszonyt a Bertalan (Bartoloměj) műns-terbergi herceg vezette cseh sereg vonulása terhelte meg 1514. augusztus–szeptember folyamán. A magyar urak által még május végén Bertalan hercegtől, illetve a cseh és morva rendektől kért segítséget a Mária Magdolna-napra,

226 A Bakócz által írt példányban: Mon. rust. 230–231., nr. 190. (korabeli egyszerű másolat, Archivo General de Simancas, Estado Alemania, legajo 635. fol. 6.) A levelet az akadémiai oklevél-másolatból ismerte *Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal. II. 1418–1526. A konstanzi zsinattól a mohácsi vészig. Bp., 1902. 322. – A király által írt levél az okmánytárba nem került bele, az eredeti példány Londonban található: BL Additional Ms. 28098 A-K, fol. 24. *Kurucz, Gy.*: Guide 10., nr. 15.18. (angol regeszta) = DF 293345.

227 Pietro Lando, 1514. szept. 21. ASVe Consiglio dei Dieci, Capi, Dispacci da Roma, busta XXI, nr. 174. = MNL OL X 1212., 1616/3. Audiencián volt őszentségénél, akivel főtisztelendő Cornelius és Bembo titkár jelenlétében beszélt. „Continuo poi S. B. [sua beatitudine]: noi habbiamo lettere de Hungaria, che ne significano quelli tumulti esser cessati. Ma, che alli confini Turchi facevando certe incursione per le qual hungari si preparavano, et ne hanno rechiesto subsidio, habbiamo deliberato mandarli vintimille ducati, et li haverio etiam premissi, facendo exercito per andando contra Turchi, darli fino a cinquanta mille ducati, et da questo passo intro sua beatitudine a parlar del conte Christophoro, doglinidosi che vostra serenita si monstrava difficile a compiacerla, et dicendo, Quella sig(nore) compiacere papa Iulio de uno marchese de Mantoa et noi, che non credemo haver facto meno per lei de quello fece papa Iulio, immo molto piu, non postremo esser compiacutti de uno conte. Noi velemo chel dia seguita, avanti el sia liberato de venir qui alla persentia nostra, et de non si partir ne de esservi contra in questa guerra. Ne chel permetti, che alchuno di vostri lo chi siano molestati, aver dannizati dalli suo. Io respuosi á S. B. che la persona del conte Christophoro era sta molto dannosa a vostra serenita et che per la captura sua tutti li lochi de vostra serenita finitimi, a li suo stavano in quiete, adducendo tutte quelle rason mi parveno contenir, le quel sonno sta etiam dicte altre fiate a S. B. come per altre mie, et per le alligate vostra serenita veder potra. Ne mancho dal reverendissimo Cornelio con efficace et accomodate parole coadiuvar questo effecto.”

228 *Epistolae procerum regni Hungariae*. Coll. *Georgius Pray*. Pars I. 1490–1521. Posonii, 1806. 94–96., nr. 45. (a pénzösszeg: 96.) = *Bembo, P.*: *Epistolarum Leonis X.* 365–368. (a királyhoz, a pénzösszeg: 367.), 368–370. (Bakóczhoz ugyanerről, részletek nélkül).

229 *Pray, G.*: *Epistolae procerum* I. 101. Albisi ekkor nunciusként 20 ezer dukáttal érkezett.

a július 22-re összehívott cseh országgyűlésen tárgyalták.²³⁰ A Prágába visszatért herceg közben királyi toborzási parancssal is érkezett, és az országgyűlésen a vita nélküli toborzást szorgalmazta.²³¹ A cseh belpolitikai erőviszonyokat, ellentéteket és az 1514. évi nyári eseményeket magyar szempontból külön is érdemes volna megvizsgálni – témánk szempontjából itt és most csak annyi a lényeges, hogy a zsoldosereg 1514. július legvégére felállt, és a prágai táborból Bertalan herceg vezetésével július 29. körül²³² megindult Magyarország felé. II. Ulászló egyébként már június végén megparancsolta a Garam menti bányavárosok pénzverőinek, hogy 1000 márkát verjenek pénzzé,²³³ és Šternberk kancellár szerint a cseh királyi pénzverőt (*mincmajstr*, németül *Münzmeister*) is utasította,²³⁴ nyilván így próbálva a zsoldosok fizetésének anyagi alapját előteremteni.

A haderő nagyságára a forrásokban és a szakirodalomban egyaránt egymásnak ellentmondó és többé-kevésbé túlzó létszámokat találunk. Giano Vitale (Panormitanus) utólagos összefoglalója 7000 főről,²³⁵ Cuspinianus szeptember 7-i budai követjelentése körülbelül 5000 főről és még 600 fős sziléziai csapattestről beszél,²³⁶ egy, gyakorlatilag az osztrák fél „riogatására” küldött szeptember eleji cseh levél szerint csak Bertalan herceg egyenesen 9-10 ezer embert akar összeszedni.²³⁷ A távolság is felnagyította a létszámot: Francesco Foscari és Giovanni Minato zárai kapitányok novemberi levelükben egészen mesés, 12 ezres sereget említettek.²³⁸ (Barta Gábor főleg Panormitanusra támaszkodva szintén 6-7000 fős sereget valószínűsített.)²³⁹ Sokkal közelebb állhat a valósághoz bizonyos Peter Schroll szeptember 2-i, Magyarországról

230 Vö. Zdeněk Lev z Rožmitálu prágai várnagy Kristof Švamberkához, Blatná, júl. 11. Továbbítja II. Ulászló levelének másolatát, ír a magyar királyság megsegítése ügyében Prágába Mária Magdolna-napra (júl. 22.) összehívandó (ország)gyűlésről, és arról, hogy a Prágától délre fekvő kisvárosban, Sedlčanyban gyűlést tartottak, ennek eredményét pedig tudatták a királlyal. Mon. rust. 155–156., nr. 118. (DF 289365.)

231 Ismeretlen cseh úr levele, Prága, 1514. júl. 14. Mon. rust. 148–149., nr. 109.

232 Jeroným z Hradešina júl. 29-éhez írja, hogy a városok elküldték csapataikat. Mon. rust. 59–60., nr. 18. MTAK Ráth 1501. adott napi bejegyzése a jobb oldalon. Mivel 30-án a herceg serege a légvonalban kb. 80 km-re fekvő Čáslav városánál járt, a tényleges indulás 1-2 nappal korábban történhetett.

233 Borsá G.: Korabeli tudósítások 445. (C szöveg).

234 Mon. rust. 147/29–30., nr. 108.

235 Mon. rust. 245/155–158., nr. 200., illetve Kulcsár Péter fordításában: Krónikáink magyarul III/1. 136. Ezeket Bakócz fogadta fel a saját védelmére, 400 szállítószekérrel és 800 hadigéppel együtt.

236 Cuspinians Briefwechsel 64. „ir sein bey V^m. Es ist auch khomen aus der Schlesy ain heufl bey VI^c”.

237 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 5–6. Jan von Meseritsch (Jan Meziříčský z Lomnice morva főkapitány) levele Johann Mrakes von Noskauhoz, utóbbi német fordításában, 1514. szept. 2.; fol. 5r: „so mocht er daselbst zusammen bringen, auf die newen oder zehen tausent man”. Ennek alapján (Palacký nyomán) Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 21. szintén tízezer embert említ.

238 Mon. rust. 242/13–15., nr. 199.

239 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 226. és 327.

Bécsbe küldött jelentésének, illetve a ferrarai Bernardo Prosperi szeptember 27-i velencei forrásból származó információt tartalmazó levelének adata. Utóbbi szerint a cseh hadak létszáma 2000 fő, és a király által felfogadott további 2000 katonával együtt összesen 4000 főt számlál.²⁴⁰ Schroll jelentése viszont tételesen közli, hogy az akkor már Buda alatt, szekérvárban táborozó cseh sereg Smilo úr²⁴¹ 1500 fős gyalogos (*Fussknecht*, „Zefüssen”) és 100 lovas („Pferd”), Bertalan herceg 3000, de elég rosszul felszerelt gyalogos és 300 lovas, a tescheni herceg 350 gyalogos és 200 lovas katonájából áll, összesen 4850 gyalogos és 600 lovas katonából.²⁴² Ez nagyságrendileg hasonlít a Prosperi által közölt adatra (meg persze Cuspinianuséra is), ha a király valóban ezekből fogadott zsoldba embereket. (Bakócz hasonló szerepéről itt most nem is beszélve.²⁴³)

Mindezeket persze jó volna belföldi cseh forrásokkal szembesíteni, mert a tényleges létszám ennél bizonyosan kevesebb lehetett. A sziléziai hercegi és püspöki csapattestek nagyságát ugyanis a boroszlói városi levéltár egy irata alapján visszakövetkeztethetjük: összesen 176 lovas („Ross”) és 231 gyalogos (*Fussknecht*), továbbá 68 szállítószekér (*Wagen*) állt hadrendbe.²⁴⁴ (A boroszlói káptalan korabeli jegyzőkönyvéből is szemezhetünk adatokat az általuk kiállított csapattest nagyságára.)²⁴⁵ Ezek elenyészőek az összlétszámhoz képest – igaz, az eléggé világos, hogy a sziléziai egységek nem voltak sokan; a legnagyobb hadtest Bertalan hercege volt.

A herceg által vezetett és nyilván menet közben növekvő létszámú főszereg kezdeti útvonalát Jeroným z Hradešína kalendáriumbejegyzései alapján tudjuk követni: Prágától csaknem egyenesen délkeleti irányba vonulva július 30-án Časlav (Czaslau), augusztus 1-jén Vilémow (Wilimow; ma Vilémov u Golčova Jeníkova), 4-én Německý Brod (Deutschbrod; ma Havlíčkův Brod) települések érintésével haladtak.²⁴⁶ Itt Jeroným z Hradešína elvált a seregtől,

240 Mon. rust. 232., nr. 191.

241 Személyét egyelőre nem tudtam azonosítani.

242 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 8–9. Peter Schroll von Pest levele Saurerhez, „Datum zu Ding” [Tinnye?], 1514. szept. 2. A vonatkozó rész: fol. 8v–9r. A levél részben (eleje és vége nélkül) kiadva: Magyar–zsidó oklevéltár VIII. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 1965. 120–121., nr. 126. Schroll és Moschel budai zsidó egy napon kelt leveleit (tkp. kémsjelentéseit; utóbbi uo. Konv. 3. fol. 10., ill. i. m. 119., nr. 125.) Johann Grempel bécsi humanista, Cuspinianus barátja és kíséretének tagja továbbította saját, szintén ugyanaznap kelt levelével együtt (uo. Konv. 3. fol. 7.). A három levél ugyanazon kéz írása.

243 Bakócz cseh zsoldosokat fogad fel a saját védelmére: Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 228–229.

244 Székely György: Boroszlói feljegyzés a Dózsa-parasztháború visszhangjáról a Cseh Korona országaiban. In: Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. Bp., 1997. 65–66.

245 Pl. Mon. rust. 145., nr. 106. (12 lovas finanszírozása); 150., nr. 111. (a káptalan által erre kölcsönkért pénz); 174., nr. 141. (a hadak gyülekezése, júl. 23.).

246 Mon. rust. 60/17–23., nr. 18.; MTAK Ráth 1501; a júl. 30-i bejegyzés a kalendáriumban az adott napnál a bal oldali belső szélén és a jobb oldali belső szélén, az aug. 1-jei a jobb szélén, az aug. 4-i a bal szélén található.

és követként előresietett Budára a királyhoz.²⁴⁷ Mivel ott is maradt a cseh csapatok megérkeztéig, így feljegyzései Barta rekonstrukciójával ellentétben a hadak további vonulásához nem használhatók fel.²⁴⁸ Annyit tudunk, hogy Münsterbergi az augusztus 21. előtti napokban már Morvaország déli határszélén, az eddigi délkeleti útvonal folytatásában található Znojmo (Znaim) városa mellett táborozott, illetve állítólag betegeskedett.²⁴⁹ (Igaz, a képet némileg összezavarja saját magának vagy embereinek pozsonyi tartózkodása augusztus 15-én és 17-én, de a herceg – feltehetően a további út előkészítése és a városi magisztrátussal való egyeztetés céljából – könnyen átrándulhatott Dél-Morvaországból Pozsonyba.)²⁵⁰

Az útvonal irányából jól látszik, hogy Bertalan herceg nem Szokolcán vagy Nagyszombaton keresztül akart Budára vonulni, hanem Znojmból Alsó-Ausztrián átvágva a Duna mentén. Alapvetően ez volt az, ami I. Miksa császárt, illetve a bécsi kormányshéket aggodalommal töltötte el. (Saurer udvarmester értesülései szerint a cseh csapatok Hainburgnál átkelve a Duna jobb partjára, az alsó-ausztriai Wolfstal területén lévő, Pozsonyhoz közeli Pottenburg váránál szándékoznak táborni verni.)²⁵¹ A herceg célja a Jan Meziříčský z Lomnice morva főkapitány (*moravský zemský hejtmán*)²⁵² augusztus 27-i és szeptember 2-i leveleinek fényében nem volt túl barátságos: rabolni és fosztogatni akart.²⁵³ Az a hír is járta, hogy Szapolyai János barátjaként a herceg a

247 Budára aug. 9-én érkezik és szept. 9-én indul haza Prágába. Mon. rust. 60/23–26., nr. 18.; MTAK Ráth 1501, bejegyzés az adott napnál a bal oldalon.

248 Barta szerint Jeroným z Hradešína 12-én visszaért volna Németbródra. (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 226.) Ez félreértés; Barta a bejegyzés szövegében feltehetően a „divertique illuc” szavakat értette félre.

249 Zdeněk Lev z Rožmitálu levelei Beřkovský de Šebířovhoz és Kristof z Švamberkához. = Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitálu z let 1508–1532. Vydává František Dvorský. [I. közl., 1–210. sz.] Archiv český 7. (1887) 1–200. (a továbbiakban: Dopisy pana Zdeňka): 76. (nr. 71.) és 77. (nr. 72., a betegeskedés ebben szerepel). A levelek Mon. rust. regesztái (nr. 169–170.) a 200. oldalon mindezt nem közlik.

250 <http://www.crarc.findbuch.net> (A látogatás ideje: 2015. jún. 18.) = Archiv mesta Bratislavy, AMB-A/XXIV.1. Magistrát mesta Bratislavy (Pozsony város tanácsa), Komorná kniha/Kammerbuch (Kamarai könyvek) K 68 (1514–1515), p. 263. (fol. 132r, online: 129. sz. kép) Köszönöm Péterfi Bencének, hogy ezekre az adatokra is felhívta a figyelmemet!

251 Lorenz Saurer Jan Mrakeshez, Puchheim, 1514. aug. 23. Mon. rust. 203/11–12., nr. 175. (DF 289369.)

252 Másként Jan z Lomnice a na Meziříčí, Vö. ÖStA HHStA, Maximiliana 30 (alt 24a), Konv. 3. Jänner–Februar 1514, fol. 103. Miksa császár levele Jacob Villingner kincstartóhoz. Johann von der Lawynitz herr auf Moseritsch, hauptmann in Mähren a szolgálataiért, illetve fia Vencel császári truchsess szolgálataiért évi 200 aranyt kér. A pénzt a tiroli kamarából kellene számárra folyósítani.

253 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 2., fol. 224–225. Jann von der Lambintz herr zu Meseritz (Jan Meziříčský z Lomnice) Jan Mrakeshez (Mrakes német fordításában továbbítva Lorenz Saurer bécsi udvarmesternek, távollétében a császárnak). Meseritz [Velké Meziříčí, Morvaország], 1514. aug. 27., 224v: „als ettwas anders tun, waz schaden er zu Osterreich nu mit prannt und rawb getan”, illetve uo. 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 5–6. ugyanő ugyanannak, szintén utóbbi német fordításában, Velké Meziříčí, 1514. szept. 2., 5r.

magyar király és a trónörökös ellen tervez valamit.²⁵⁴ Ez már csak azért is valószínűtlen, mert a cseh urat maga a király hívta be, igaz, állítólag II. Ulászló kiküldött udvari emberei útján többször is felszólította a herceget csapatai elbocsátására, de az megmakacsolta magát.²⁵⁵

Mivel a seregek október végén egyébként már Ausztria érintése nélkül, Nyitrán, illetve Trencsénen és a Jablunkai-hágón keresztül Szilézia felé hagyták el a Magyar Királyság területét,²⁵⁶ így az ausztriai útvonal megválasztása további kutatásokat igényelne. Ehhez több, a magyar történészek által eddig egyáltalán nem vizsgált osztrák–cseh, illetve cseh belpolitikai játszma is kapcsolódhat (tudjuk, hogy a császár megbízásából Jan Mrakeš von Noskau e hetekben tárgyalt Zdeněk Lev z Rožmitálun, illetve Petr z Rožmberkán kívül éppen Jan Meziříčskývel, és az is nyilvánvaló, hogy ez utóbbi nem volt a herceggel jó viszonyban és igyekezett őt befektíteni).²⁵⁷ Az sem zárható ki, hogy a münsterbergi herceg arra használta volna fel az alkalmat, hogy ellenlábasai alsó-ausztriai birtokait pusztítsa.²⁵⁸ Mindezeknél azonban nyomósabb érvet kínál a tágabb külpolitikai összefüggésrendszer: Antonio Surian követ két, sajnos kivonatban és dátum nélkül, augusztus végéről fennmaradt jelentésében is utalt arra, hogy a csehek készek velencei zsoldba állva a császárra támadni.²⁵⁹ Hogy mindez nem volt légből kapott, azt közvetve Jan Meziříčský levelének részlete is alátámasztja arról, hogy Bertalan herceg augusztus végén különféle gyanús külföldi emberekkel is találkozott.²⁶⁰

254 Lásd Jan Meziříčský aug. 27-i levelében (lásd előző jegyz., 224r, a levél elején) és Saurer levelében (Mon. rust. 203/28–32., nr. 175.) is.

255 Lásd Jan Meziříčský aug. 27-i levelében (lásd fentebbi jegyz., 224r–v) és szept. 2-i levelében (lásd fentebbi jegyz., 6v, a levél végén) – Ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hogy Frigyes liegnitzi herceg ugyanilyen királyi parancsnak engedelmeskedve korábban elbocsátotta csapatait, hiszen jóformán csak maga érkezett Budára, vö. Peter Schroll jelentése, ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 8–9., 1514. szept. 2., a vonatkozó rész: fol. 9r, illetve Cuspinians Briefwechsel 64.; így érthető, hogy a Székely György által közölt boroszlói forrásban a herceg neve mellett miért nem szerepel csapatlétszám: *Székely Gy.*: Boroszlói feljegyzés 66.; a herceget említi továbbá Dopisy pana Zděnka 105., nr. 116.

256 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 230. és 327. Nyitra: Dopisy pana Zděnka 106., nr. 116.; Trencsén: ismeretlen cseh úr egy másik ismeretlen cseh úrhoz, kelet nélkül [1514. okt.], Mon. rust. 241., nr. 198. (DF 289371.), eszerint Bertalan herceg serege már járt ott.

257 Mrakes két levele Lorenz Saurerhez a tárgyalásokról: ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 1–2. és 3–4., Drosendorf, 1514. szept. 2., illetve utalások Jan Meziříčský z Lomnice fentebb taglalt két levelében. (Korábbi tárgyalásokra való utalás 1514 júliusából: uo. 32 [alt 25a], Konv. 1., fol. 51–52. Ismeretlen [Zyprian von Serntein kancellár] levélfogalmazványai, Rottenmann, 1514. júl. 13., 1. Jan Mrakeshez, fol. 51r–v és 2. Lorenz Saurerhez, fol. 52r.) Cseh részről a tárgyalásokra lásd: *Josef Macek*: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526). II. Šlechta. Praha, 1994. 22.

258 Erre is utalhat Jan Meziříčský a szept. 2-i levelében (lásd fentebbi jegyz., 5r, a levél elején).

259 Sanuto XIX. 20. (szept. 5-i kivonat), 40. (szept. 12-i kivonat) = Sanuto/Wenzel II. közl. 280., 282.

260 Jan Meziříčský a szept. 2-i levelében (lásd fentebbi jegyz.) 5r: „hertzog Bertlmee hab mit seltzamen lewten aus manichen lannden gehandelt und ime die verpunden, daz sy mit im gen Osterreich ziehenn sollten.”

A császárral hadban álló, és a háborúskodásban kifáradó velenceieknek kapóra jött volna a dolog, de ez nyilvánvalóan teljességgel ellenkezett II. Ulászló érdekeivel. Így a terv nem realizálódott, de a kombináció lehetősége is elég volt arra, hogy I. Miksa egy ideig komolyan aggódjon, és ezért bécsi udvarmestere, Lorenz Saurer azonnal mozgósította is Jan Mrakešt, hogy tájékozzódjon a cseh csapatok szándékairól és átvonulásáról.²⁶¹

A cseh had néhány nap alatt, de valószínűleg több részben vonult le Budáig, ahová a herceg első csapattestei augusztus 31-én már megérkezhetek.²⁶² (Szeptember 2-án már biztosan Buda alatt táboroztak.)²⁶³ Így mire a már Innsbruckban időző császári udvarba az értesülések befutottak, a dolog jobbra tárgyalanná vált: végül a császári kancelláriának csak egy hivatalos tiltakozását ismerjük.²⁶⁴ Bár a magyar közvélemény, szóbeszéd egy küszöbönálló magyar-német összecsapásról beszélt,²⁶⁵ és a politikai elit tagjai között az is szóba került, hogy a cseh csapatokat a déli határszélen és a dalmát partvidéken is be lehetne vetni a török ellen,²⁶⁶ jól érzékelhető, hogy kormányzati szinten a magyar és német uralkodóknak egyaránt a lehető legjobb viszony fenntartása, és a mindkettejüket élénken foglalkoztató tervezett házasság dolgának elrendezése volt a legfontosabb. Ennek jegyében érkezett meg szeptember első napjaiban az a több emberből álló, Cuspinianus vezette császári követség Budára, és tárgyalt sikerrel.²⁶⁷ Cuspinianus szeptember 7-i jelentése is ezt hangsúlyozza (5-én magánkihallgatáson több mint egy órát tárgyalt II. Ulászlóval), és a követjelentésekre jellemző módon a magyar politikai elit legfontosabb tagjainak állásfoglalását, a császárhoz való viszonyát ecseteli.²⁶⁸

261 Mon. rust. 203–204., nr. 175. (Puchheim, 1514. aug. 23.)

262 Panormitanus szerint: „pridie Calendas Septembris”, Mon. rust. 245/159. sor.

263 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 8–9. Peter Schroll von Pest levele Saurerhez, „Datum zu Ding” [Tinnye?], 1514. szept. 2.; fol. 8v.

264 Fogalmazvány II. Ulászlóhoz, illetve a cseh rendekhez, kérve, szorítsák rá a herceget a pusztítások jóvátételére: ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 64. és 65. Innsbruck, 1514. szept. 16.

265 Vö. Peter Schroll fentebb idézett levelében, fol. 9r; Cuspinians Briefwechsel 64., így Lorenz Saurerhez intézett utasítása szerint I. Miksa is tartott ettől: ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 38–41., Innsbruck, 1514. szept. 11., fol. 41r. Valószínűleg ennek mentén értette némileg félre Renate Fauland az eseményeket: *Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514.* 22–23.

266 ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 16–21. Lorenz Saurer összesítő jelentése a császárhoz. Bécs, 1514. szept. 5.; fol. 18r. – Cuspinians Briefwechsel 63. szerint Beriszló Péter bán kért segítséget a török ellen a császártól, igaz, nem a csehekkel összefüggésben. Giovanni Minato és Francesco Foscari zárai kapitányok nov. 1-jei téves értesülése szerint azért mondott volna le báni méltóságáról az országgyűlésen, mivel a cseheket nem lehetett felhasználni a déli határvédelemben: Mon. rust. 242/14–19., nr. 200.

267 Tagebuch Cuspinians 311. (Aug. 31-én indult Bécsből, szept. 1-jén, este ért Budára, 3-án nyilvános, 5-én magánkihallgatáson volt a királynál. Szept. 20-án megkapta a királyi választ, 25-én ért vissza Bécsbe.) – Lehet, de nem biztos, hogy ez az a császári követség, amelyet Budán már aug. 10-én vártak Surian jelentésének utalása szerint: Sanuto XIX. 8., Sanuto/Wenzel II. 276.

268 Cuspinians Briefwechsel 60–67. – Missziója végeztével Lorenz Saurer írt a császárnak egy összesített jelentést a Mrakes által a csehekkel és Cuspinianus által Budán folytatott tárgyalások eredményeiről: ÖStA HHStA, Maximiliana 32 (alt 25b), Konv. 3., fol. 93–98. Bécs, 1514. szept. 29.

Az 1514. szeptemberi–novemberi magyarországi belpolitikai helyzet a csehek budai jelenlétének hatásaitól eltekintve is kellően zavarosnak tűnik, mindez azonban a külföldi közvéleményt és a politikai döntéshozókat – mint fentebb már utaltam rá – már nem érdekelte különösebben. A különböző magyar politikai csoportok ellentétei, valamint az októberben kezdődő országgyűlés iránt európai szinten inkább csak a végkimenetel, a politikai döntések szempontjából érdeklődtek.²⁶⁹ Az országgyűlés tárgyalásairól és határozatairól jóformán csak Giovanni Battista Bonzagni egri püspöki jószágkormányzó Hippolit bíborost tájékoztató leveleiből tudunk meg részleteket, hiszen a bíborosnak egri püspökként elemi érdeke volt, hogy a kialakult politikai helyzetről tájékozódjon. Igaz, ebben a tapolcai apátság általa birtokolt, de vitás javadalma is szerepet játszott.²⁷⁰ Bonzagninak az országgyűlés berekesztése utáni napokból, illetve 1514 decemberéből, már részint Esztergomból és Visegrádról, részint Egerből keltezett jelentései mozaikszerűek, de segítségükkel többet megtudhatunk nemcsak a megelőző hónap magyarországi állapotáról, hanem Szapolyai, illetve Bakócz helyzetéről és ellenzékéről, illetve utalásszerűen az egyes érdekcsoportok intrikáiról is.²⁷¹ Mindez azonban már nem e tanulmány keretei közé tartozik.

Időrendi áttekintésünk végére érve összegzésként néhány tanulságot tudunk megfogalmazni. Az egyik a híráramlással kapcsolatos. A Dózsa-féle keresztes lázadás egy olyan rendkívüli esemény, amely a hírhálózatot is nagyobb aktivitásra serkentette, így több forrás is keletkezett, mint „alapállapotban”. Ezért a hírek keletkezését és terjedését a korszak forrásviszonyaihoz képest egészen jól meg tudtuk figyelni. Ami az értesülések információtartalmát illeti: messziről nézve a külföldiek számára csak elnagyolt, nem részletes kép bontakozik ki. A lényegét akarják megragadni, a részletek nem érdeklik őket. Egyes hírek, hírmozsák már eleve torzult formában kerültek ki külföldre, mert már azalatt is módosultak, míg az ország távolabbi részeiről befutottak Budára. Az értesülések tartalma ezenkívül sokban függött a befogadótól, és az eltérő nyelvi és kulturális közeg miatt is jócskán módosulhatott.

269 Pl. Giovanni Minato és Francesco Foscari zárai kapitányok jelentése, 1514. nov. 1.: a főurak nagy meghasonlásban vannak, Mon. rust. 242., nr. 199.; Geronimo Sagredo vránai várnagy, 1514. nov. 19. után: az országgyűlésen főkapitányt választottak, adót szavaztak meg, megerősítették a déli határvédelmet, uo. 287., nr. 206.

270 A tapolcai apátság ügyére lásd E. Kovács P.: Egy középkori utazás 102–103.

271 Bonzagni leveleire lásd a 16. jegyzetet! A nov. 16-i és 22-i levélkivonatai Szapolyai, Bakócz és Szatmári György magatartására tartalmaz adatokat, a dec. 3-i levél egy Bakócz által írt ajánlás kísérőlevele, a dec. 7-i, elázott jelentésben említi az országgyűlés utáni királyi tanácsulést, a törvényekkel elégedetlen urakat, Szapolyai túlzott hatalmától tartókat (a Mon. rust. 246., nr. 201. az országgyűlési határozatokkal eredetileg e jelentés melléklete volt, mivel a dec. 7-i jelentés 2. oldalán Bonzagni említi, hogy „La dieta seu conragatione fatta tra baron[i] et nobili in questo regno [e] finita, et nulla altre cosa e conclusa, se non li capituli, qua anne[xa] copia”); a dec. 28-i már főleg a tapolcai apátsággal kapcsolatos erőfeszítéseiről, Bakócz magatartásáról szól, illetve említi, hogy a cseh urakkal együtt Budán a jövő évi hármaskiráltyalálkozót készítik elő.

Bár a külföld végső soron – a téma távoli és egzotikus vetülete ellenére – kifejezetten tájékozottnak, naprakésznek mondható, jószerivel a Magyar Királyság közvetlen szomszédjaival (a legfontosabb külpolitikai partnerekkel), illetve a közép-európai térségben érdekelt hatalmakkal való kapcsolattartás a legaktívabb, az érdeklődés a földrajzi távolság növekedésével csökken. (Ebben számunkra persze a forrásfeltárás és a hungarika-kutatás hiányosságai is szerepet játszanak.) A hazai események összeurópai jelentéktelenségét, lokális voltát jól jellemzi, hogy a külföldi reagálás a korabeli diplomáciai „rutintevékenység” mértékét egyáltalán nem lépte túl, kivéve az 1514. augusztusi és szeptemberi osztrák és cseh aktivitást. A magyar–osztrák viszonylatban az 1514-es események csupán egy időre akasztották meg a kettős házasság tervének kivitelezését, illetve a cseh csapatok alsó-ausztriai átvonulása okozhatott egy kisebbfajta átmeneti zavart vagy mosolyszünetet a két uralkodó között. Az 1515. évi királytalálkozó a magyar király hazai lekötöttsége, a magyarországi belpolitikai viszonyok konszolidálása miatt tolódhatott csak át 1514-ről a következő esztendőre.

A rölapoktól a történetírókig: hírből narratíva

A kronológiai áttekintés során tudatosan kerültem azt a lényeges, és az értecsülesek természetrajzának megértéséhez is közelebb vivő kérdést, hogy milyen a két forráscsoport, tehát a diplomáciai levelezés és a rölapok viszonya. Hathatott-e az egyik a másikra?

Bár a válasz az elmondottakból már sejthető, egy érdekes forrásból egyértelműen kiderül.²⁷² Ez Michael von Wolkenstein tiroli udvarmester²⁷³ levele, amelyet 1514. július 7-én lienzi várából írt Zyprian von Serntein birodalmi és tiroli kancellárnak²⁷⁴ Tirol másik felébe, Innsbruckba.²⁷⁵ A levél végén Wolkenstein azt mondja, hogy egy ismerőse küldött neki híreket – „etlichen newen zeitigungen” –, amelyeket most másolatban elküld barátjának.²⁷⁶ A levél külön mellékleteként három hírt olvashatunk: elsőként arról, hogy a velenceiek ratifikálták a császárral kötött békét. Másodszor, hogy az angol

272 A forrást Tringli István jóvoltából ismertethetem, e helyütt szeretném megköszönni neki, hogy közlésre átengedte jelen tanulmány számára.

273 Személyére legújabban: *Reinhard Seyboth: Adel und Hof zur Zeit Maximilians I. am Beispiel der Familie von Wolkenstein*. In: *Die Wolkensteiner. Facetten des Tiroler Adels in Spätmittelalter und Neuzeit*. Hrsg. von Kurt Andermann, Gustav Pfeifer. Innsbruck, 2009. (Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs/Pubblicazioni dell' Archivio provinciale di Bolzano 3.) 75–100.

274 Lásd *Wiesflecker, H.: Kaiser Maximilian I. V. 237–240*.

275 Jelzete: *Tiroler Landesarchiv (TLA), Innsbruck, Landesfürstliche Hofkanzleien, Maximiliana XIV. 1514/3., fol. 18–19*.

276 Uo. 18r: „Ich send Euch hiemit ain abschrift etlichen newen zeitigungen, so mir ain gueter freunt zuegeschickt. // [18v] Wie Ir sehen werdt, wiewol mir nicht zweyffelt, Ir den sachen zuvor mereren und pessen pericht habe.”

király követei a svájciakkal tárgyalnak. Harmadrészt, hogy Magyarországon a parasztok felvették a keresztet, és hogy az egyházi és világi nemesek gyülekeznek ellenük.²⁷⁷

Ez a harmadik értesülés nagyon erősen hasonlít a Wunderzeichen-röplap szövegére. Az első tagmondat meg is egyezik a röplapban találhatóval (levél: *Die pawrn so das kreutz an sich genomen haben*; röplap 18. sora: *Item die Vngern die das creütz haben anenummen*),²⁷⁸ és a közlés tartalmilag is, szóhasználatában is, főleg az igék tekintetében megfelel a Wunderzeichen-röplap elejének, illetve a bővített IV. és VI. kiadásában található szövegrészek szóhasználatának. Valójában két adatmorzsa miatt mégsem tekinthetjük Wolkenstein értesülését éppen e nyomtatott röplap kivonatának: egyrészt mivel Wolkenstein szövege szerint a keresztések serege 12 ezer fős, másrészt hogy 20 (német) mérföldre vannak Buda alatt. E két információ azonban nem szerepel a Wunderzeichen-röplap semelyik kiadásában: itt az 50 ezres és 100 ezres meseszámokat olvashatjuk, persze a lázadók összlétszámaként.²⁷⁹ A Nürnbergben fennmaradt kéziratos tudósítások közül a röplap szövegével egyező G jelű szövegen kívül az időrend miatt kizárólag a június 10-i Bécsben kelt F jelű tudósítás jöhetne szóba, mert az időrendben következő D tudósítás, amelyet tartalma alapján július 5–6. utánra helyezhetünk, már túl kései ahhoz, hogy Wolkenstein ismerőse elküldhesse Lienzbe az udvarmester informálására. Az F szöveg azonban szintén „50 avagy 60 ezer emberről” beszél,²⁸⁰ és a sereg Budától való távolságát sem említi, így szintén kizárhatjuk. A 12 ezres szám csupán a Wolkenstein-levélnél két héttel későbbi, július 19–20-i, valószínűleg Budán kelt kéziratos tudósításban bukkan fel (A szöveg).²⁸¹

Wolkenstein levele tehát egy további, ismeretlen kéziratos tudósítás vagy egy esetleg mára már elveszett röplap szövege alapján készült, de végeredményben – és most ez a fontos számunkra – bizonyítékkal szolgál arra, hogy a Neue Zeitungok (akár röplapok, akár kéziratos tudósítások formájában) igenis hatottak a politikai levelezésre.

A jelenségre további példák is akadnak. 1514. július 31-én Lorenz Beheim bambergi kanonok levelet írt Bambergből barátjának, az ismert német huma-

277 Uo. 19r (a bekezdéseket / jellel jelölöm, az u/v betűket hangértéküknek megfelelően írtam át): „Newezeitigung, daz von Venedigern am XX tag des nachstverganngen monat die ratificieren und pevestigung des frieds gen Rom komen seÿ. / Engelandt hat zwo potschaften peÿ den Schweitzern, und kan nit versteen, daz noch der pabst und Sch<w>eitzer mitainander in puntus oder sonnberm(! =sondern) verstant sein. / Die pawren so das kreutz an sich genomen haben, sein peÿ XII^{Mo}, und ligen noch peÿ XX meÿl undter Offen, aber die Hungeren geistlich und vom adl sammeln sich, vermaÿn sÿ zuerschlagenn oder in annder weg ir furnemen zukeen.”

278 Vö. Mon. rust. 320/107–109., nr. 227. is: „Wann die Vngern haben das creütz an die Turcken zu ziehen anenummen.”

279 Mon. rust. 315/20. és 320/111., nr. 227.

280 Borsa G.: Korabeli tudósítások 446.

281 Borsa G.: Korabeli tudósítások 444. „Item es sein X. [=kreutzer] knecht und reth gewesen haben sich zusammen geschlagen bis 12000, sein all erschlagen.”

nistának, Willibald Pirkheimernek.²⁸² A latin nyelvű levélben a polgárokat fosztogató útonállók, rablólovagok ellen fakadt ki, akik „bárcsak lennének megsütve és karóba húzva és felnégyelve, miként a testvérek Magyarországon”. („Utinam sint rostiti et inspidati et squartati, sicuti fratres in Hungaria.”) A megjegyzés friss olvasmányélményre utal, Bamberg pedig nincs messze Nürnberggtől, ahol több röplapot is kinyomtattak. Azonban a Wunderzai-chen-röplap kiadásában ez a részlet nem szerepel. (Az Aufruhr- és az Abgeschrift-röplap szövege nem jöhet szóba, mivel azok a kanonok levelénél későbbiek.) Megtaláljuk viszont a részletet a nürnbergi Scheurl-könyvtár kéziratgyűjtőkötetében: a valószínűleg július 5–6. után Bécsből küldött D jelű és a július 14-i budai keltű B jelű tudósítás egyaránt tartalmazza azt a részt, hogy július 5-én vagy 6-án „Budán egy papot felnégyeltek és egy szerzetest megsütöttek” („hat man zu Offen ain pfaffen gevirtailt und ain munich gep-raten”).²⁸³ Tehát a keresztes lázadásban részt vett, elfogott, majd Budán elítélt két egyházi személy kivégzéséről van szó.²⁸⁴ A D szövegben ezután a Dózsa által foganatosított karóba húzásokról tudósítanak, ezért kapcsolódhatott össze Beheim fejében is a három halálnem, amikor megjegyzését papírra vetette. Figyelemre méltó a nyelvi transzformáció ténye is: a németül olvasott szövegből latin nyelvű mondat lett az újabb levélben.

Hasonló eredményre juthatunk a spanyol nyelvű június 30-i szöveget elnézve is. A címe szerint Innsbruckból küldött jelentés („A XXX de Iunio de DXIII de Alespruch”) eleve gyanús: mivel a levél kontextusát nem ismerjük, a küldő és a címzett ismeretlen, ráadásul a kiadó szerint a szöveg két, nyelviileg is különböző példányban maradt fenn, szerintem nem követjelentéssel, hanem kéziratossal tudósítással állunk szemben.²⁸⁵ A szövegben első olvasásra is

282 Willibald Pirkheimers Briefwechsel. Gesammelt, hrsg. und erläutert von Emil Reicke. Bd. II. München, 1956. 450–453. (326. sz.). A forrást tanulmányában ismerteti és (félre)értelmezi: Székely György: Egy német humanista és az 1514. évi magyarországi megtorlás. Századok 98. (1964) 377–380.

283 Borsa G.: Korabeli tudósítások 445. (D szöveg; a B szöveg ugyanezekkel a szavakkal uo.) – Az I szövegben (Uo. 452.) ugyan szerepel, hogy júl. 28-án (Jakab-nap utáni péntek) egyházi rendjüktől való megfosztásuk után 3 bűnös papot kivégeztek (1 felnégyelés, 1 karóba húzás, 1 máglya), de a tartalmi azonosság ellenére a hír késői volta miatt nem életszerű, hogy 3 nap alatt Behaim kanonok tudomást szerzett volna róla. (Az I szöveg említi Lőrinc pap halálát is, tehát aug. 10. után keletkezett.) A három kivégzés Antonio Suriano csupán Sanuto kivonatából ismert júl. 29-i jelentésében is szerepel: Sanuto XVIII. 479.; Sanuto/Wenzel II. közl. 261.

284 Nem pedig a temesvári csata után a keresztesek elleni általános megtorlásról, ahogy Székely György hitte: Székely Gy.: Egy német humanista 379.

285 A szöveg esetleges diplomáciai levél voltát az is gyengíti, hogy I. Miksa császár csak hónapokkal később, ősztől tartózkodott Innsbruckban (szept. 8–11., 14., 17–okt. 4., okt. 7., 11–26., 28–nov. 1., stb., kisebb környéki kirándulásokkal; jól láthatóan az egész telet itt töltve: Kraus, V.: Itinerarium 299–300., Fauland, R.: Kaiser im Jahre 1514. 301–303.), így külföldi követnek sem lett volna értelme ekkor itt tartózkodnia. – A címmel teljesen azonos szerkezetű fejlécűek a Neue Zeitungen, lásd pl. Barbarics Zs.: A kézirat „Neue Zeitungen” 183., 184., ráadásul tudjuk, hogy az „előfizető” nyelvi igényeihez is igazodtak: Nádasdy Tamásnak pl. német és olasz nyelvű tudósításokat egyaránt küldtek: uo. 185.

feltűnő, hogy tartalmilag a Wunderzeichen-röplapnak a június 16-i német tudósítással bővített IV., nürnbergi kiadását követi. A spanyol szöveg első fele ugyanis a röplap elejének, a május 17-i Schweicklin-tudósításnak az elemeit tartalmazza (az esztergomi bíboros keresztes hadat hirdetett, 50 ezer ember gyűlt össze, majd egyházi fenyték terhe mellett megpróbálják felosztatni a sereget; azonos az elem is, hogy a lázadók megesküdtek, hogy együtt maradnak),²⁸⁶ a második fele pedig a június 16-i levél elemeit (a parasztkirály nevét és titulaturáját – itt szövegszerű az egyezés – és a csanádi püspök karóba húzását);²⁸⁷ funkcionálisan megfeleltethető a szöveget záró fohász is.²⁸⁸ Ugyanakkor vannak olyan adatelemek, amelyek arra utalnak, hogy a spanyol szöveg mégsem kizárólag a német röplapból merített, mert a Wunderzeichen-röplap szövegéből hiányzik például a keresztes hadjárat céljaira gyűjtött pénz említése²⁸⁹ vagy a főpapok királyt sakkban tartó és országot irányító hatalmára vonatkozó megjegyzés.²⁹⁰

Vegyünk szemügyre viszont egy hamisítatlan diplomáciai levelet is, Pietro Quirini fentebb már idézett, Rómából Velencébe írt július 12-i jelentését! A magyar vonatkozású szövegrész második felében arról van szó, hogy a pápai udvarban tartózkodó lengyel(!) követől és német forrásból a pápa úgy tudja, hogy a lázadó népség egy alacsony származású királyt választott, Melchior Vansart, aki egy Georgio Zechel nevű kapitányt nevezett ki maga mellé. A szöveg közli Menyhért titulaturáját is (olaszul), amely a fenti spanyol szövegen kívül a már említett Wunderzaichen-röplap IV., nürnbergi kiadásának német szövegét követi.²⁹¹ Székely György mint kapitány említése viszont a röplap VI., müncheni kiadásának végével mutat szoros rokonságot.²⁹² Utóbbi információnak a velencei jelentésben a tudósításból való eredetét megerősíti, hogy Rómában a lázadók vezérének nevét már korábban is tudták, Pietro Lando július 2-i levelében egy a Kúriába Magyarországról befutó levél alapján azonban Zorzi Cheler formában nevezi meg.²⁹³

286 Mon. rust. 138/5–13., 139/14–15. és 18–20., nr. 99.

287 Mon. rust. 139/23–26., nr. 99.: „Melchior Vanbosor, por la gracia de Dios rey de la bendita gente crucifero etc., amigo y subdito del rey de Ungria, mas no de los sennores perlados y barones y nobles”, vö. 320/113–122., nr. 227. (CD-oszlop, az oe-t és ue-t ö/ü-nek átírva): „Melchior Bannser, auß götlicher gnaden eyn künig des gebenedeyten volcks der creützer, ein frewndt vnd vnthertheniger des vngerischen künigs vnd nicht der herren prelaten, bannerherren vnd ritter etc.”; illetve uo. 139/27–28., nr. 99.

288 Mon. rust. 139/40–41., nr. 99. (Isten adjon békét és szeretetet a keresztények között), vö. 321/150–152., nr. 227. (a mindenható Isten adja, hogy jó vége legyen).

289 A pénzt Michiel említi júl. 11-én: *Ljubić* I. 139., illetve általánosságban az Abgeschrift-röplap: *Borsa* G.: Nyomtatott tudósítás 315. és 316. A spanyol szövegben: Mon. rust. 138/8–10., nr. 99.

290 Mon. rust. 138/11–13., nr. 99.

291 Mon. rust. 157/17–19., nr. 120.: „Io Melchior Vansar eletto re del popolo benedetto delli cruciati, amico del re de Ungaria et inimico dei prelati baroni et nobeli” (a különbség az intitu-láció elején álló személyes névmás megléte, illetve az „Isten kegyelméből” szavak hiánya).

292 Mon. rust. 157/19–20., nr. 120., vö. 321/168–170., nr. 227. (G oszlop).

293 Mon. rust. 141/4., nr. 103.

A példák nyilván még szaporíthatók lennének,²⁹⁴ e helyütt azonban most csak arra kívánok rámutatni, hogy maga a jelenség nagyon lényeges számkra. Felhívja a figyelmünket arra, hogy – diplomáciai levelezés ide vagy oda – az európai politikai elitek, döntéshozók bizony a sokféle néven nevezett Neue Zeitungokból is tájékozódtak, legyenek azok kéziratos tudósítások vagy nyomtatottak. E tudósítások már egy kora újkori műfaj képviselői a 16. század elején: az európai államok, a keresztény világ tagjainak egymással egyre szorosabbra fonódó politikai és gazdasági kapcsolattartása életre hívta az újságot mint információs eszközt, amely ekkor formailag még levél volt, terjesztésében pedig párhuzamosan létezett az újabb nyomtatvány és hagyományosabb kéziratos forma. Ezek egymással és a hivatalos levelezés csatornáival is állandó kölcsönhatásban álltak: a kéziratos tudósításokat kinyomtatták, a nyomtatott hír pedig visszajuthatott a levélbe.²⁹⁵

Továbbgondolásra azonban nemcsak a különböző fajtájú és eredetű hírek, értesülések és tudósítások egykorú kölcsönhatása lenne érdemes. Mert az érthető dolog, hogy legalábbis a Dózsa-féle parasztháború – de ilyen akár a mohácsi csata vagy a középkorból kitekintve a 16. század más magyarországi (hadi)eseményei²⁹⁶ – tárgyában keletkezett tudósítások sokkal jobban és mélyebben hatottak akár a hivatalos követjelentésekre is, mint más, akár megbízhatóbb forrásokból származó értesülések. Hanem mindezzel összefüggő, ugyanakkor már jóval tágabb horizontú kutatásokra tartozó jelenség a kéziratos vagy nyomtatott tudósítások hatása a humanista történetírára. Ahogyan Waczulik Margit még 1937-ben megfogalmazta, „A magasabb nivójú kortörténetírást erős szálak fűzik ezekhez a kisebb igényeket kielégítő formákhoz. Ezek szállították igen gyakran a forrásanyagot a történetirodalom számára. (...) Némelyik történeti munkában találunk Neue Zeytungokba illő részeket. (...) A 16. század kortörténetének írói sokkal inkább a közönségnek írtak, inkább akartak hatni rá, mint akár a korábbiak, akár a későbbiek. A régebbieknek még nem voltak meg a publicitáshoz szükséges eszközeik (könyvnyomtatás), és nem volt elég írásbeliség alapján álló közönségük. A későbbieknél pedig a tárgyalási mód differenciálódott publicisztikai, tudományos és szépirodalomra.”²⁹⁷ Tehát amikor a Dózsa-féle keresztes lázadás historiográfiáját elemezzük, szem előtt kell tartanunk, hogy a korabeli kéziratos és nyomtatott

294 Igen valószínű, hogy Sanuto júl. 1-jei, német eredetű hírnek mondott feljegyzése, hogy Magyarországon 60 ezer ember fellázadt a törökkel kötött béke kihirdetése után, szintén német tudósításra megy vissza: Sanuto XVIII. 323., Sanuto/Wenzel II. közl. 256.

295 A parasztháború okmánytárában a rölapok szövegeinek kiadásánál a szerkesztők egy kéziratos példányt is regisztráltak, amely a IV. kiadás szövege teljes egészében. Vö. Benda K.: A törökker 35. az egyik, Scheurl által 1535-ben kiadott rölap egyik mondatára utal, amely szerint a szöveget „Olasz meg francia írásokból és nyomtatványokból szedtem ki nagy buzgalommal”.

296 Vö. G. Etényi N.: Hadszíntr és nyilvánosság.

297 Waczulik Margit: A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században. Bp., 1937. (Történelmi tanulmányok 1.) 4–5.

tudósítások a maguk szóbeszédre alapozó, manipulált, szürreális vagy morbid karakterű, szenzációhajász és olykor egészen pártos módján (mintegy Szerémi György munkájával mutatva rokonságot) nemcsak az eseményekről készített kortárs összefoglalóknak szolgáltak alapjául, hanem végső soron a későbbi történetírói munkáknak az eseményekről alkotott megmerevedő – és gyakran máig tovább élő – narratíváira is erősen hatottak.²⁹⁸

Függelék

Az alábbi három dokumentum teljes szövegű közlését e tanulmány keretei között az teszi indokolttá, hogy egyfelől teljes terjedelmükben a keresztes tumultus történetére vonatkozó külföldi források, másfelől viszont a parasztháborús okmánytárból kimaradtak és jelenleg még a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjteményében sem találhatók meg. Mindegyik szöveg esetében a központosítást és a kisbetű-nagybetű használatát normalizáltam (a német szövegekben csak a mondatkezdő szavakat és a tulajdonneveket szedtem nagy kezdőbetűvel); a latin szöveg átírásában megtartottam az *ae* helyett a középkorias *e* alakokat, de a *ci/ti* formát *ti*-re egységesítettem. Mivel e szöveg a Bertalan münsterbergi herceghez szóló levél (Mon. rust. 90., nr. 43. = DF 289361.) párdarabja, a már kiadott forrás szöveg-szerű eltéréseit apparátusban jelöltem. A két német fogalmazvány esetében a rövidített szavakat zárójelben oldottam fel, az *u/v*-t hangértékének megfelelően írtam át és az *u* betűk megkülönböztetésére föléjük írt kis karikajelektől eltekintettem. E források összeolvasásában és értelmezésében nyújtott segítségért Skorka Renátának tartozom köszönettel.

1.

Buda, 1514. május 31. A magyar főpapok és főurak segítséget kérnek a cseh főuraktól a lázadó parasztok ellen.

Egykorú másolat, papíron, amelynek vízjele: gótikus minuscula b szárának tetején ívelt pajzs, rajta nyitott liliomkorona, felette négyszirmú virág; a pajzs mezejében L betű(?), rajta nyitott liliomkorona. ÖStA HHStA, Reichskanzlei, Maximiliana 31 (alt 24b), Konv. 3., fol. 9r (a 9v üres). Őrzési helyének magyarázata, hogy a dátumot tévesen június 3-nak oldották fel.

²⁹⁸ Vö. Szűcs J.: Dózsa parasztháborújának 14–15. Egy későbbi korszakra lásd pl.: G. Etényi Nóra: A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozásai a kora újkorban. *Aetas* 27. (2012) 4:122–143., különösen 137–140. A Dózsa-historiográfia áttekintése a humanista köntös és toposzok szemszögéből lásd legújabban: Tóth Gergely: Értelmezések fogságában. Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyar történetírásban. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 563–586.

Spectabilibus ac generosis et magnificis universis dominis baronibus regni Boemie nunc in proxime futura dieta generali in eodem regno celebranda constitutis, dominis et amicis nobis honorandis.²⁹⁹

Spectabiles ac generosi et magnifici domini et amici nobis honorandi salutem et amicitiam paratam. Quoniam preter omnium opinionem et expectationem in regno isto³⁰⁰ Ungarie tanta multitudo rusticorum nostrorum ita repente insurrexit, ut nulla ratione neque regia maiestas, dominus noster gratiosissimus neque nos ita subito viribus ipsorum resistere possumus, et cum tanta quidem rabie et furore agunt, quod neque auditum neque in historiis lectum antea est, adeoque³⁰¹ totam nobilitatem unacum universis dominis delere et penitus extirpare parent³⁰² et nituntur. Et quia sub uno principe et sub uno domino sumus mutuaque amicitia et benivolentia semper usi sumus, quomodo autem, ut³⁰³ intelligimus, in proxima³⁰⁴ ista dieta generalis celebrabitur, rogamus³⁰⁵ igitur dominationes vestras, velint inter se istic in dieta ipsa agere super hac re et tractare, quo regie maiestati et huic regno in hoc extremo periculo³⁰⁶ opportunum auxilium prebeant.³⁰⁷ Tale enim exemplum est perniciosissimum et detestabile et ab omnibus formidinis.³⁰⁸ Nos una cum regia maiestate, quantum magis possumus, nos apromptuamus et congregamus.³⁰⁹ Sed³¹⁰ contra tantam multitudinem ita subito cum sua maiestate non sufficimus. Quapropter iterum rogamus dominationes vestras,³¹¹ velint in eadem dieta in medio dominorum et regnicolarum ita scilicet circa hanc rem habere, ut sue maiestati et huic regno hoc tempore³¹² tam necessario succurratur,³¹³ propter quod³¹⁴ si unquam aliquis casus contigerit, in quo dominationes vestre auxilio nostro eguerint, nos vice versa dominationibus vestris succurremus et parem vicem eisdem re-

299 Az eredetiben a külzeten lévő címzés a másolatban a szöveg alatt szerepel.

300 Mon. rust. 90/3. sor: *nostro*.

301 Mon. rust. 90/8.: *adeo quod*.

302 Mon. rust. 90/9.: *parant, parant*.

303 Mon. rust. 90/11–12. sorban e három szó nem szerepel, a szöveg így folytatódik: *intelligimus autem dominacionem vestram paratas gentes habere*.

304 A szövegben: *proximo*.

305 Mon. rust. 90/12–13. sorban a *quo* szóig helyett: *idcirco rogamus tandem, ut*.

306 Mon. rust. 90/13.: *exilio extremo*.

307 Mon. rust. 90/13–14.: *una cum eisdem gentibus opitulari et auxilio oportuno adesse velit*.

308 Mon. rust. 90/14–15. sorban romlott szöveg: *tale enim extremum et perniciosissimum et detestabile et ab omnibus formidandum*. (A kéziratban is ekként.)

309 Mon. rust. 90/16.: *quantum possumus, congregabimur*.

310 Mon. rust. 90/17.: *sed quia*.

311 Mon. rust. 90/18.: *quapropter rogamus d(ominacionem) v(estram)*.

312 A szövegben: *tompore*.

313 Mon. rust. 90/18–19.: *velit sue maiestati et huic regno hoc tempore succurrere*.

314 Mon. rust. 90/19.: *Propter<ea>*.

pendere³¹⁵ volumus.³¹⁶ Quas³¹⁷ et feliciter valere optamus. Datum Bude, feria IIII proxima ante festum Pentecostes³¹⁸ anno Domini millesimo quingentesimo XIII°.

Prelati et barones ceterique nobiles et proceres regni Ungarie nunc apud regiam maiestatem constituti

2.

Gmunden, 1514. július 29. I. Miksa császár Somi Gáspárhoz: a keresztesek által megölt Wolfgang Gold nála lévő díszruháját, ékszereit és más javait szolgáltatassa vissza az elhunyt atyjának, Marx Goldnak.

Fogalmazvány, félbe hajtott papíron, amelynek vízjele gótikus minuscula d vagy p betű. ÖStA HHStA, Reichskanzlei, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 1., fol. 112r (a 112v üres; a következő forrásszöveggel egy bifoliumon).

Maximilian von Gots gnaden e(rwellter) romischer kaiser etc.

Lieber getreuer. Unns hat unnser caplan Marx Gold furbracht, wie sein sun mit tod abgangen und durch die creuzbawrn erslagen worden und nachdem er etlich schauben, clainat und anders, so sein gewest, hinder im verlassen, wie du dann des gut wissen, und du bey deinen hannden haben³¹⁹ sollest und unns darauf umb unnserer hilff und furdrung diemuettiglich angerueffen und gebotten, die wir ime dann mitzutailen genaigt sein. Demnach begern wir an dich mit ernst, du wellest dem genannten unnsern caplan Marx Gold als seinen vatter und nechste erben alle verlossen clainat, claiden und andres folgen und zuesten³²⁰ lassen und durch die kauflewte gen Wien zuschiken, dadurch er diese unnserer furschrifft genossen, empfinde daran, thuest du unns besonner gefallen und in gnade gegen dir³²¹ zuerkennen. Geben in unnserer statt Gmunden am XXVIII^{ten} tag July, anno D(omi)ni im XIII, unnseres reichs des romischen im XXVIII^{ten} jare.

Per regem pro se³²²

315 A szövegben: *repondere*. Mon. rust. 90/21. sorban hibás coniectura: *respondere*, de a kéziratban helyesen: *rependere*.

316 Mon. rust. 90/20–21.: *d(ominacio) v(estra) ... eguerit ... d(ominacioni) v(estre)*.

317 Mon. rust. 90/22.: *quam*.

318 Mon. rust. 90/23.: *feria IIII proxima post festum ascensionis Domini*.

319 utána + jel, de beszúrandó szövegrész nincs a margón.

320 'zustehen'.

321 'dich'

322 Az uralkodói személyes akaratnyilvánítást jelző császári kancelláriai jegyzet, lásd Elaine C. Tennant: *The Habsburg Chancery Language in Perspective*. (University of California Publications in Modern Philology 114.) Berkeley–Los Angeles–London, 1985. 108–109., 275/222. jegyz. (A forráson e helyütt „per s.” olvasható, de az alak Tennant jegyzete szerint ingadozhat.)

3.

Gmunden, 1514. július 30. I. Miksa császár II. Ulászló magyar és cseh királyhoz: a keresztesek által megölt Wolfgang Gold díszruháját, ékszereit és más javait Somi Gáspár tartja kezén. Kéri, hogy hasson oda, hogy Somi ezeket szolgáltatssa vissza az elhunyt atyjának, Marx Goldnak.

Fogalmazvány, papíron. ÖStA HHStA, Reichskanzlei, Maximiliana 32 (alt 25a), Konv. 1., fol. 113r–v (az előbbivel egy bifoliumon).

Wir Maximilian von Gots gnaden erwellter ro(mischer) kay(ser), zu allenzeiten merer des reichs, in Germanien, zu Hungern, Dalmacien, Croacien etc. kunig, erzherzog zu Osterreich, herzog zu Burgundi, zu Brabant und pfalzgrave etc. Empieten dem durchleuchtigsten fursten heren Wladislauen zu Hungern und Behaim kunig und margrave zu Mechern, unnserm lieben bruder, ohaim und churfursten, unnserer bruderlichen lieb und freundschaftt zuvor. Durchleuchtiger lieber bruder, ohaim und churfurst. Unns hat der ersam unnseren lieber andechtiger Marx Gold unnser capplan furbracht, wie sein son Wolfgang mit tod abganngen und von den creuzbaurn erslagen sey worden und nachdem er etliche clainat,³²³ claiden und anders hinder im verlassen, wie dann Schameya Iosue seliger und sein sun Casper, die ine entzogen, des gut wissen hat, und³²⁴ unns³²⁵ darauff umb hilff³²⁶ und furdrung diemuttigklich angerueffen und gebette. Dieweil wir aber genannten Marx Gold mit sonndern gnade genaigt sein, demnach begern wir an euer lieb mit sonderem vleiss, die welle den genannten unnseren caplan Marx Gold umb unnseren willen bewolhen haben und bey dem Schamey Caspar der dann etliche schauben und andres innen hat, darab sein und verfügen, damit desselben seins verlassen sons clainat, claiden und anders ime zuegestellt und vervolgt werden. Dadurch er diser unnser furschafft und bitt zugenyessen, empfinde und das wie auch umb dieselb euer lieb beschulden wellen. Geben un unnserer statt Gmunden am XXX^{tn} tag July, anno Do(mi)ni im XIII^{tn}, unnserer reiche des romischen im XXVIII^{tn} und des hungerischen im XXV^{tn} jaren.

Per regem pro se

323 A szó után kihúzza: *clo*.

324 Utána kihúzza: *und*.

325 Utána kihúzza: *darán*.

326 Utána kihúzza: *diemuetigklich*.

SUMMARY

BÁLINT LAKATOS: NEWS FROM HUNGARY.
FOREIGN INFORMATION ABOUT THE EVENTS OF THE HUNGARIAN
CRUSADERS PEASANT WAR IN 1514

What did the European public see and experience about the extraordinary events in Hungary in 1514? The essay reviews, categorizes and evaluates the sources – diplomatic letters, printed or manuscript news (*Neue Zeitung*) – informing the political leaders or the public of that time about the Hungarian events, dated between April and November 1514. Besides printed leaflets, manuscript “newsletters” from the archives of the Scheurl family are also known in German speaking territories. These newsletters were the reports of German merchants mainly from the royal seat, Buda, often containing inaccurate and sensationalist information, but sometimes unknown details from other sources. They can be used to clarify the exact chronology of the events; for example, the date of the starting events of the revolt in Pest can be determined on 17th of May instead of the previously supposed 25th, on the basis of the manuscript version of the *Ain groß Wunderzaichen* leaflet.

Examining the circumstances and origins of the sources, a geographical and political area involving the neighbours and at the same time the most important foreign partners of the Hungarian Kingdom can be determined. (The maps published show the documented relations: the origins and destinations of the information, that is, the junctions of the message transport.) The peasants’ war led by Dózsa was such an extraordinary event that it made the European news network more active. The time required for transmitting news at that time resulted the growth of the European interest in the Hungarian events only during July and August of 1514, when the situation was almost solved in Hungary. Regarding the content of the information, only a rough picture could be drawn abroad about the Hungarian events. The information was to present the essence, but it often contained rather “exotic” details, as the content depended on the reporter and on the linguistic and cultural transformation. The local nature and insignificance of the events in European perspective can be characterized by the reactions from abroad not exceeding the extent of the usual diplomatic activity, except for the mercenary troops coming from Bohemia invited by King Wladislav II. in September, 1514.

The last chapter of the essay shows and proves that the handwritten reports and leaflets had a strong effect on the diplomatic correspondence and the political decision making processes. Moreover, these reports may have influenced the contemporary chronicles and thus the later history works in their interpretation of the events.

